

Karol Polejowski

ORCID: 0000-0002-6550-0052
(Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie)

**16. DYWIZJA PIECHOTY „LUDOWEGO”
WOJSKA POLSKIEGO W WALCE
Z 5. BRYGADĄ WILEŃSKĄ AK
NA POMORZU GDAŃSKIM
W PIERWSZEJ POŁOWIE MAJA 1946 R.**

**THE 16TH INFANTRY DIVISION OF THE “PEOPLE’S”
POLISH ARMY IN COMBAT AGAINST THE HOME ARMY’S
5TH VILNIUS BRIGADE IN THE GDAŃSK REGION
IN THE FIRST HALF OF MAY 1946.**

STRESZCZENIE

Po zakończeniu działań zbrojnych przeciwko III Rzeszy Niemieckiej w maju 1945 r. terytorium Polski znalazło się pod okupacją Armii Czerwonej. Jej obecność była konieczna do wprowadzenia nowych rządów i przeprowadzenia sowietyzacji ziem polskich. W tych działaniach Sowietci byli wspierani przez rodzimych komunistów, którzy stworzyli aparat represji mający zdusić sprzeciw polskiego społeczeństwa. Obok Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, Milicji Obywatelskiej i Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego wiodącą rolę w łamaniu polskiego oporu odgrywało „ludowe” Wojsko Polskie, którego jednostki były na szeroką skalę wykorzystywane do zwalczania polskiego podziemia niepodległościowego. Całością operacji antypartyzanckich kierowała powołana w pierwszych tygodniach 1946 r. Państwowa Komisja Bezpieczeństwa, a poszczególnymi oddziałami walczącymi z partyzantką dowodzili w przeważającej mierze oficerowie przeniesieni z Armii Czerwonej, niecieszący się zaufaniem żołnierzy.

W działania przeciwko operującej na Pomorzu 5. Brygadzie Wileńskiej AK wiosną 1946 r. została zaangażowana także 16. Dywizja Piechoty z Gdańska. Do starć z jej udziałem doszło już w pierwszej połowie maja w okolicach osady leśnej Bartel Mały na Pomorzu. Zakończyły się one porażką sił komunistycznych, mimo ich wielokrotnej przewagi liczebnej.

Artykuł omawia udział 16. DP w walkach z podziemiem niepodległościowym na Pomorzu Gdańskim, ukazuje skalę tego zaangażowania, poddaje analizie system dowodzenia i walki w polu.

Ponadto omawia przyczyny porażki i przedstawia konsekwencje wyciągnięte wobec tych sowieckich dowódców, których obwiniono o niepowodzenie przeprowadzonej operacji.

Słowa kluczowe: podziemie niepodległościowe, 5. Brygada Wileńska AK, Pomorze Gdańskie, „ludowe” Wojsko Polskie, Państwowa Komisja Bezpieczeństwa, sowietyzacja.

ABSTRACT

Following the end of hostilities against the Third Reich in May 1945, Polish territory came under occupation by the Red Army. Its presence was vital in establishing a new government and carrying out the Sovietisation of Poland. In these efforts, the Soviets were supported by local communists, who established a repressive apparatus designed to crush opposition within Polish society. Alongside the Office of Public Security, the Citizens' Militia, and the Internal Security Corps, the "People's" Polish Army played a leading role in breaking Polish resistance; its units were deployed on a large scale to combat the Polish independence underground. The anti-partisan operations were led by the State Security Commission, established in the early weeks of 1946, whilst the individual units fighting the partisans were commanded predominantly by officers transferred from the Red Army, who did not enjoy the trust of the soldiers.

In the spring of 1946, the 16th Infantry Division from Gdańsk was also deployed in operations against the Home Army's 5th Vilnius Brigade, active in Pomorze (Pomerania). Clashes involving the division took place as early as the first half of May in the vicinity of the forest settlement of Bartel Mały in Pomorze. These ended in defeat for the communist forces, despite their overwhelming numerical superiority.

The article discusses the 16th Infantry Division's involvement in the fighting against the independence underground in Gdańsk Pomorze, illustrates the scale of this involvement, and analyses the command structure and combat operations in the field. Furthermore, it discusses the reasons for their defeat and outlines the consequences faced by those Soviet commanders who were blamed for the failure of the operation.

Keywords: independence underground, 5th Vilnius Brigade of the Home Army, Gdańsk Pomorze, the "People's" Polish Army, State Security Commission, Sovietisation.

Udział jednostek „ludowego” Wojska Polskiego w zwalczaniu podziemia niepodległościowego w zniewolonej przez komunistów Polsce po 1945 r. wciąż pozostaje jednym z tych zagadnień badawczych, które oczekuje na kompleksowe zbadanie. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie tej tematyki w odniesieniu do działań 16. Dywizji Piechoty prowadzonych przeciwko 5. Brygadzie Wileńskiej AK na terenie Pomorza Gdańskiego w pierwszej połowie maja 1946 r.

W dniach 9–12 maja 1946 r. jednostki 16. DP z Gdańska po raz pierwszy wzięły udział w walkach z partyzantką niepodległościową majora Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki”¹, która funkcjonowała na terenie Borów Tucholskich od połowy kwietnia

¹ Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka” (ur. 12 III 1910 r. – zm. 8 II 1952 r.) – s. Karola, ur. w Stryju, przed 1939 r. porucznik kawalerii, dowódca szwadronu w 4. Pułku Ułanów Zaniemeńskich w Wilnie. Brał udział w kampanii polskiej 1939 r. i po rozbiciu przez Niemców jego jednostki walczył kolejno w Brygadzie Kawalerii płk. Adama Zakrzewskiego i Grupie Operacyjnej Kawalerii gen. Władysława Andersa. Po rozwiązaniu jednostki przez dowódcę Szendzielarz, przebijając się na Węgry, trafił do niewoli niemieckiej, skąd zbiegł i przedostał się do Lwowa. Po nieudanej próbie przedarcia się do Francji udał się do Wilna zajętego przez Litwinów. Tam wstąpił do Związku Walki Zbroj-

1946 r. Na początku maja 5. Brygada Wileńska AK, podzielona już wówczas na dwa szwadrony (plutony), przeprowadziła szereg akcji wymierzonych w struktury władzy komunistycznej oraz dokonała kilku akcji ekspropriacyjnych w pociągach, na stacjach kolejowych oraz w sklepach gminnych spółdzielni. Wówczas teren jej aktywności obejmował północne obszary województwa pomorskiego (bydgoskiego) – głównie powiaty Świecie, Tuchola i Człuchów, oraz południowe tereny województwa gdańskiego – powiaty Starogard i Kościerzyna. W wyniku akcji zbrojnych przeprowadzonych przez wileńskich partyzantów siły komunistyczne z obu tych województw przygotowały i przeprowadziły oblężenie, w której aktywną i przeważającą rolę odegrała 16. DP. Po raz pierwszy doszło też do starcia zbrojnego żołnierzy 5. Brygady z „ludowym” Wojskiem Polskim na terenie Pomorza Gdańskiego – w miejscowości Bartel Mały (11 maja 1946 r.)².

Powyższe zagadnienie do tej pory nie doczekało się odrębnego opracowania, chociaż historycy badający działalność partyzantki niepodległościowej w Polsce północnej, jak chociażby Tomasz Łabuszewski, Kazimierz Krajewski czy autor niniejszego artykułu, poświęcili mu nieco uwagi w swoich pracach, jednak analizowano to zagadnienie głównie

nej (wiosną 1940 r.) i wziął udział w organizowaniu konspiracyjnych struktur wojskowych. Posługiwał się już wówczas pseudonimem „Łupaszka”. Po 22 VI 1941 r. por. Szendzielarz zaangażował się w działania wywiadu ZWZ-AK. Wiosną 1943 r. Komenda Okręgu Wileńskiego AK odkomenderowała go do oddziału ppor. Antoniego Burzyńskiego „Kmicica”. Latem 1943 r. oddział został pojmany przez partyzantkę sowiecką (Brygada im. Woroszyłowa dowodzona przez Fiodora Markowa), po czym większość sztabu i część partyzantów rozstrzelano. Porucznik Szendzielarz uniknął losu „Kmicica” i stanął na czele odtwarzającego się oddziału, który przyjął nazwę 5. Brygady Wileńskiej AK. Walczył z partyzantką sowiecką, Niemcami i ich litewskimi kolaborantami. Nie wziął udziału w operacji „Ostra Brama”, czyli wyzwolenia Wilna przez oddziały AK u boku Armii Sowieckiej, i za zgodą komendanta Okręgu ppłk. Aleksandra Krzyżanowskiego „Wilka” przedzierał się na zachód. Pod koniec lipca 1944 r. Brygada została okrążona przez Sowieców w Puszczy Grodzieńskiej, gdzie „Łupaszka” wydał rozkaz o jej rozwiązaniu, polecając żołnierzom przebijanie się na tereny Białostocki. Tam podporządkował się dowódcy Okręgu Białostockiego AK ppłk. Władysławowi Liniarskiemu „Mściślawowi”. Na wiosnę 1945 r. odtworzył 5. Brygadę Wileńską i wznowił walki z okupantem sowieckim i jego polskimi kolaborantami. We wrześniu 1945 r. „Łupaszka” ponownie rozwiązał oddział, sam będąc zdecydowanym na kontynuowanie walki. Na wiosnę 1946 r., na Powiślu, w okolicach Sztumu, ponownie zmobilizował część swego oddziału i wznowił walkę z komunistami na Pomorzu, Warmii i Mazurach. W sierpniu 1946 r. dołączył do 6. Brygady Wileńskiej AK na Białostocku, gdzie walczył do wiosny 1947 r. Wrócił do życia w cywilu, ale 30 VI 1948 r. został aresztowany przez UBP, osadzony w więzieniu mokotowskim i poddany brutalnemu śledztwu. Stanął przed komunistycznym sądem wraz z grupą oficerów wileńskiej konspiracji i 2 XI 1950 r. skazano go na karę śmierci i rozstrzelano (8 II 1951 r.). Jego szczątki zostały odnalezione przez IPN w 2013 r. na Powązkach, w Kwaterze na Łączce. Pogrzeb odbył się na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach 24 IV 2016 r. z honorami wojskowymi. Pośmiertnie awansowany do stopnia pułkownika Wojska Polskiego. P. Kozłowski, *Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko” 1910–1951*, Warszawa 2011; K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Zygmunt Szendzielarz (1910–1951)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, red. J. Żaryn, J.T. Żurek, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002, s. 442–450; J. Ryba, „Łupaszka” – partyzancka legenda, <https://ipn.gov.pl/historia-z-ipn/102255,Lupaszka-partyzancka-legenda.html?search=61979>, dostęp 11 IV 2023 r.; A. Płońska, *Egzekucja majora. Śmierć Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki”*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/98617,Egzekucja-majora-Smierc-Zygmunta-Szendzielarza-Lupaszki.html>, dostęp 10 III 2023 r.

² W zachowanych dokumentach związanych ze starciem pod Bartlem wymienia się nazwę Bartel Mały, w odróżnieniu od Bartła Wielkiego. Do starcia doszło w Bartlu Małym, gdzie stacjonował szwadron Henryka Wieliczki „Lufy”. W odległej o około 200 m leśniczówce w Bartlu Wielkim przebywał szwadron Zdzisława Badochy „Żelaznego”. Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 01439/57, t. 3, Zeznanie Danuty Siedzikówny „Inki”, Gdańsk, 29 VII 1946 r., k. 137.

Mjr Zygmunt Szendzielarz
ps. „Łupaszka”, dowódca 5. Brygady Wileńskiej
AK. AIPN Lu, 0205/8

z punktu widzenia działań partyzanckich³. W istniejących pracach z okresu PRL dotyczących funkcjonowania 16. DP „ludowego” WP zagadnienie to także jest opisywane, ale – co oczywiste – wydzwięk opisu jest zgodny z oficjalną, komunistyczną wykładnią „utrwalania władzy ludowej”. W historii jednostki, podobnie jak historii Okręgu Wojskowego nr II (pomorskiego; OW II), w którego strukturach pozostawała 16. DP, podkreślano przede wszystkim działania pokojowe: rozminowanie terenu, ochronę zakładów przemysłowych, udział żołnierzy w zasiewach i żniwach czy „pomoc” w egzekwowaniu tzw. świadczeń rzeczowych na wsi. Ponadto wskazywano na znaczenie wojska w „zabezpieczeniu” tzw. referendum ludowego (30 czerwca 1946 r.), „wyborów” do Sejmu Ustawodawczego (19 stycznia 1947 r.) oraz działalności propagandowej w tym czasie⁴.

³ T. Łabuszewski, *5. Brygada Wileńska AK na Pomorzu, Warmii i Mazurach 1945–1947*, Warszawa 2017, s. 117–121; K. Krajewski, T. Łabuszewski, „Łupaszka”, „Młot”, „Huzar”. *Działalność 5 i 6 Brygady Wileńskiej AK (1944–1952)*, Warszawa 2002, s. 349–354; K. Polejowski, *O Polskę wolną i czystą jak łąka. Szwadron 5 Brygady Wileńskiej AK ppor. Zdzisława Badochy „Żelaznego” na terenie powiatu kartuskiego w maju 1946 r.*, Gdańsk 2021, s. 36–39; M. Stryczyński, *Walka ze zbrojnym podziemiem na Pomorzu Gdańskim*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1984, nr 2, s. 189–205.

⁴ Nie ma odrębnego opracowania dotyczącego historii 16. DP w interesującym nas okresie. Informacje o jej funkcjonowaniu znajdują się w pracach omawiających działalność Dowództwa Okręgu Wojskowego nr II (dalej: DOW II). Komunistyczny punkt widzenia w sprawie zadań wojska w zwalczaniu podziemia niepodległościowego obrazują np. prace Jerzego Poksińskiego z lat osiemdziesiątych XX w. Zob. J. Poksiński, „Działalność społeczno-polityczna Pomorskiego Okręgu Wojskowego w latach 1945–1948”, praca doktorska, Wojskowa Akademia Polityczna im. Feliksa Dzierżyńskiego (dalej: WAP), 1980, mps, w zbiorach autora; *idem*, *Tworzenie podstaw organizacyjnych i funkcjonalnych POW w latach 1945–1949* [w:] *Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1987. Zarys dziejów*, red. A. Karnowski, Bydgoszcz 1989; *idem*, *Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1949*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1983, nr 2–3: *40 lat Ludowego Wojska Polskiego*, s. 379–406; *idem*, *Świadczenia gospodarcze Pomorskiego Okręgu Wojskowego w latach 1945–1949*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1984, nr 117, s. 45–65. Por. też: Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW WBH), 172.1.2198, W. Grzechnowski, „Działalność i likwidacja poakowskiego oddziału „Łupaszki” w Polsce północnej w latach 1945–1947”, praca magisterska, WAP, 1989, mps.

Zaangażowanie 16. DP w walkę z partyzantką niepodległościową na Pomorzu Gdańskim było pierwszymi działaniami bojowymi tej sformowanej na przełomie czerwca i lipca 1945 r. jednostki wojska „ludowego”. Można stwierdzić, że akcja z pierwszej połowy maja 1946 r. była swoistym „chrztem bojowym” dywizji i choćby z tego powodu warto prześledzić jej zaangażowanie w działania zbrojne przeciwko oddziałom „Łupaszkis”⁵. Dowództwo dywizji, jak i dowództwo OW II, traktowało te działania jako prowadzone w czasie wojny, co potwierdzają zachowane dokumenty.

Działania odtworzonej 5. Brygady Wileńskiej AK na terenie Borów Tucholskich na przełomie kwietnia i maja 1946 r.

W kwietniu 1946 r. na terenie Powiśla, w okolicach Sztumu, mjr Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka”, działając w porozumieniu z ppłk. Antonim Olechnowiczem „Pohoreckim”⁶, komendantem Okręgu Wileńskiego AK, odtworzył 5. Brygadę Wileńską AK oraz wydał jej rozkaz wyjścia w pole i rozpoczęcia działań bojowych. Jak pisał w rozkazie do swoich żołnierzy 14 kwietnia 1946 r., Brygada „po raz trzeci już w czasie tej wojny”⁷ podejmowała walkę o wolność Polski, teraz okupowanej przez Sowieców. Pierwsze akcje Brygady na terenie Borów Tucholskich miały miejsce w drugiej połowie kwietnia⁸. Charakteryzowały się one działaniami ekspropriacyjnymi w pociągach

⁵ Nie były to jednak pierwsze w ogóle działania tej jednostki wojskowej związane z uczestnictwem w akcjach (obławach), których celem było ujęcie „elementów niepewnych i podejrzanych”. Obławy te miały miejsce głównie w Gdańsku, Gdańsku-Wrzeszczu i Gdyni. Na przykład nocą z 18 na 19 IV 1946 r. 300 żołnierzy dywizji, wspomaganych przez 150 żołnierzy KBW, 154 milicjantów i 19 funkcjonariuszy WUBP, dokonało rewizji mieszkań „osób podejrzanych” w Gdańsku-Wrzeszczu, w wyniku czego zatrzymano 268 osób. Z kolei 27 IV 1946 r. grupa operacyjna, składająca się z 97 żołnierzy z 51. pp 16. DP, żołnierzy KBW (124 osoby) oraz milicjantów (65 osób) i funkcjonariuszy UBP, podzielona na trzy podgrupy, „przeprowadziła obławę (»kontrol[ia] dokumentów i rewizja osobista») na dworcach kolejowych w Gdyni, Gdańsku Głównym i Gdańsku-Wrzeszczu”, zatrzymując w sumie 34 osoby. Zob. AIPN, 578/209, Sprawozdanie z działalności band i działalności operacyjnej w województwie gdańskim za czas od 1 do 30 IV 1946 r., Gdańsk, 2 V 1946 r., k. 288.

⁶ Antoni Olechnowicz „Pohorecki” (ur. 13 VI 1905 r. – zm. 8 II 1951 r.) – s. Ferdynanda, ur. w Marguciskach, pow. świeciański, ppłk dypl. WP. Brał udział w kampanii polskiej 1939 r., walcząc w szeregach 33. DP (Rezerwowej). Dostał się do niewoli sowieckiej, skąd zbiegł i powrócił do Wilna. Zaangażował się w działania konspiracyjne, najpierw w szeregach Służby Zwycięstwu Polski, potem ZWZ-AK. Po zajęciu Wilna przez Niemców (czerwiec 1941 r.) został komendantem Garnizonu Wilno AK, od 1943 r. był komendantem Inspektoratu A Okręgu Wileńskiego AK. W lipcu 1944 r. wziął udział w operacji „Ostra Brama”, ale uniknął aresztowania przez Sowieców; pozostał w Wilnie, gdzie ostatecznie objął funkcję komendanta Okręgu Wileńskiego AK. Na początku 1945 r. przeprowadził demobilizację Okręgu, którego konspiracyjne struktury przeniósł do Polski rządzonej przez komunistów i zdecydował się na kontynuowanie walki w ramach Okręgu Wileńskiego AK (eksterytorialnego). Od początku 1946 r. był zwierzchnikiem mjr. „Łupaszkis”. Pozostawał w ścisłym kontakcie z polskimi władzami na emigracji. Aresztowany przez UBP w czerwcu 1948 r., stanął przed komunistycznym sądem (wraz z mjr. „Łupaszka” i innymi oficerami wileńskiej AK), który skazał go na karę śmierci. Został rozstrzelany 8 II 1951 r. w więzieniu mokotowskim. Jego szczątki odnaleziono na „Łączce” w 2013 r. W 2015 r. został pochowany w Panteonie – Mauzoleum Wyklętych-Niezlomnych na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. P. Niwiński, *Antoni Olechnowicz (1905–1951)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny*..., t. 1, s. 325–329.

⁷ *Rozkaz nr 2 mjr. Zygmunta Szendzielarza „Łupaszki” z 14 kwietnia 1946 r., Kojty koło Sztumu* [w:] K. Polejowski, *O Polskę wolną*..., s. 160–162.

⁸ Pierwszy patrol 5. Brygady, pod dowództwem ppor. Henryka Wieliczki „Lufy”, został wysłany przez mjr. „Łupaszkę” z Powiśla w Bory Tucholskie 8 IV 1946 r. W składzie patrolu znaleźli się: por. Bolesław Łopian „Stefan”, sierż. Henryk Wieliczko „Lufa”, wachm. N.N. „Wigo”, st. strz. Piotr Giwer „Listek”,

towarowych, zajmowaniem stacji kolejowych, kontrolowaniem pasażerów pociągów osobowych w poszukiwaniu funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego i ich konfidentów czy członków Polskiej Partii Robotniczej oraz budową siatki kontaktów i zapewnieniem sobie pomocy miejscowej ludności.

Ten wstępny okres działalności Brygady zakończył się na początku maja, kiedy to „Łupaszka” wyodrębnił ze struktur jednostki dwa szwadrony, którymi dowodzili Zdzisław Badocha „Żelazny”⁹ oraz Henryk Wieliczko „Lufa”¹⁰. Każdy z tych szwadronów liczył po około 16–17 ludzi, a do ich zadań należało podjęcie ofensywy skierowanej przeciwko strukturom władzy komunistycznej na terenie Pomorza Gdańskiego. Polegała ona przede wszystkim na rozbrajaniu gminnych posterunków Milicji Obywatelskiej oraz gminnych placówek UBP, a także na rozbijaniu lokalnych struktur PPR. Działania te podejmowano, mając m.in. na względzie zaplanowane przez komunistów na 30 czerwca 1946 r. „referendum ludowe”, do którego przygotowania trwały od początku kwietnia.

Do intensyfikacji działań partyzanckich doszło natychmiast po zakończonej koncentracji 5. Brygady, która odbyła się 2 i 3 maja¹¹. W ciągu kolejnych dni szwadron

plut. Mieczysław Abramowicz „Miecio”, kpr. Alfons Pamiesko „Echo”, strz. Zbigniew Rodak „Jaś” (jako zofer). AIPN, 944/291, Dziennik 4. szwadronu 5. Brygady Wileńskiej AK, 1946 r., k. 141. Por. K. Polejowski, *Pierwsze dni obecności patrolu 5. Brygady Wileńskiej AK ppor. Henryka Wieliczko „Lufy” w Borach Tucholskich (8–15 kwietnia 1946 r.)*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/10-6444,Pierwsze-dni-obecnosci-patrolu-5-Brygady-Wilenskiej-AK-ppor-Henryka-Wieliczko-Lu.html>, dostęp 5 IV 2024 r.

⁹ Zdzisław Badocha „Żelazny” (ur. 23 III 1925 r. – zm. 28 VI 1946 r.) – s. Romana, ur. w Dąbrowie Górniczej, ppor. czasu wojny. Od 1942 r. w Armii Krajowej na Wileńszczyźnie, od maja 1944 r. w 5. Brygadzie Wileńskiej AK, od lata 1944 r. w oddziale „ludowego” WP w Dojlidach, w 4. Zapasowym Pułku Piechoty (dalej: 4. zap. pp). We wrześniu 1944 r. dołączył do formującej się na nowo 5. Brygady, w której szeregach przeszedł szlak bojowy oddziału w 1945 r. Od końca 1945 r. dowódca patroli dywersyjnych Brygady w Polsce północnej, od kwietnia 1946 r. dowódca szwadronu. Wsławił się akcjami zbrojnymi m.in. w Starej Kiszewie, Bobolicach, pod Podjazami i w Tulicach. Wiosną 1946 r. przedstawiony przez mjr. „Łupaszkę” do odznaczenia *Virtuti Militari*. Był jednym z najbardziej uzdolnionych dowódców polowych „Łupaszki”. Zginął w Czerninie koło Sztumu 28 VI 1946 r. Miejsce jego spoczynku pozostaje nieznane. Obecnie Zdzisław Badocha jest patronem 72. Batalionu Obrony Terytorialnej Wojsk Obrony Terytorialnej z Kościerzyny (woj. pomorskie). Ł. Borkowski, „Żelazny” od „Łupaszki”. *Ppor. Zdzisław Badocha (1925–1946)*, Katowice – Warszawa 2017; S. Cenciekiewicz, *Zdzisław Badocha (1923–1946)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny...*, t. 1, s. 17–19; K. Polejowski, *O Polskę wolną..., passim; idem, Żelazna pięść majora „Łupaszki” na zdrajców*, „Polska Zbrojna. Historia” 2023, nr 1, s. 88–95.

¹⁰ Henryk Wieliczko „Lufa” (ur. 18 VIII 1926 r. – zm. 14 III 1949 r.) – s. Bolesława, ur. w Wilnie, ppor. czasu wojny. Od czerwca 1943 r. w AK, w oddziale Antoniego Burzyńskiego „Kmicica”, potem w oddziale Wincentego Mroczkowskiego „Zapory”, a następnie w 5. Brygadzie Wileńskiej AK. W lipcu 1944 r., przechodząc z Wileńszczyzny do Puszczy Augustowskiej, rozbrojony przez Sowietów i skierowany do oddziału „ludowego” WP w Dojlidach (4. zap. pp). Od października 1944 r. w oddziale mjr. Szendzielarza „Łupaszki” (do jego rozwiązania we wrześniu 1945 r.). Od stycznia 1946 r. członek grup dywersyjnych 5. Brygady, w początkach kwietnia tego roku dowódca patrolu wysłanego przez mjr. „Łupaszkę” w Bory Tucholskie. Czynn timer walczył z komunistami do czasu aresztowania (czerwiec 1948 r.). Skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy (dalej: WSR) w Lublinie na karę śmierci (24 II 1949 r.), został rozstrzelany 14 III 1949 r. Jego ciało komuniści pogrzebali w bezimiennym grobie. W kwietniu 2021 r. jego szczątki zostały odnalezione przez IPN na cmentarzu przy ul. Unickiej w Lublinie i zidentyfikowane. 29 VI 2022 r. odbył się uroczysty pogrzeb ppor. Wieliczki na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie. Pośmiertnie awansowany do stopnia kapitana WP. Od marca 2023 r. kpt. Henryk Wieliczko „Lufa” jest patronem 43. Batalionu Lekkiej Piechoty w Braniewie. K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Henryk Wieliczko (1922–1949)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny...*, t. 1, s. 521–523.

¹¹ Koncentracja odbyła się w leśniczówce Szklana Huta, gm. Cekcyn, pow. tucholski. T. Łabuszewski, *5 Brygada Wileńska AK na Pomorzu...*, s. 103 i n.

**Żołnierze 5. Brygady Wileńskiej AK.
Od lewej: Jerzy Lejkowski „Szpagat”, Zdzisław Badocha „Żelazny”
i Henryk Wieliczko „Lufa”. AIPN Lu, 0205/3**

„Żelaznego” przeprowadził akcje na stacje kolejowe w Tleniu (4 maja) i Zaroślu (5 maja) oraz w miejscowości Piece, gdzie dokonał ekspropriacji w miejscowym sklepie Gminnej Spółdzielni, karząc chłostą jej kierownika, aktywnego członka PPR (6 maja)¹². W wyniku akcji na stacji w Tleniu, kontrolując dokumenty pasażerów zatrzymanego pociągu, oddział zidentyfikował funkcjonariusza PUBP z Drawska Pomorskiego Jana Talpę¹³, którego na rozkaz Badochy rozstrzelano. Po tych akcjach szwadronu „Żelaznego” komunistyczny resort bezpieczeństwa podjął działania zmierzające do likwidacji 5. Brygady Wileńskiej AK. Prym wiodły tutaj powiatowe UBP ze Starogardu i Tucholi, komendy powiatowe MO z tych miast oraz oddziały Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, na których ciążyło zadanie likwidacji oddziału partyzanckiego „Łupaszk”. W terenie znajdowali się funkcjonariusze powiatowych UBP, którzy uruchomili terenową agenturę i koordynowali jej działania. Do akcji przygotowywała się także 16. DP, stacjonująca w Gdańsku-Wrzeszczu, oraz gdańskie jednostki KBW.

Kulminacja działań szwadronów „Żelaznego” i „Lufy” w pierwszym okresie ich funkcjonowania nastąpiła 8 maja 1946 r. Wówczas to szwadron „Żelaznego” operował w okolicach miejscowości Kaliska, starając się bez powodzenia zdobyć

¹² *Ibidem*, s. 111–113.

¹³ Jan Talpa (ur. 1 III 1924 r. – zm. 4 V 1946 r.) – s. Marii, ur. w Wielkim Komorsku, pow. świecki, woj. pomorskie. Od sierpnia 1945 r. w PUBP w Drawsku Pomorskim jako referent. 4 V 1946 r. zidentyfikowany przez szwadron „Żelaznego” jako funkcjonariusz UB w czasie kontroli dokumentów w pociągu na stacji Tleń. Rozstrzelany przez partyzantów tego samego dnia. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie (dalej: AIPN Sz), 0116/546, Akta osobowe funkcjonariusza UB Jana Talpy.

samochód ciężarowy. Jednak jego oddział został wyśledzony przez współpracowników PUBP w Starogardzie. Jednym z nich był mieszkaniec Czarnej Wody¹⁴, który przekazał informacje o stacjonującym w pobliskim lesie szwadronie „Żelaznego” (przy którym był wówczas także mjr „Łupaszka”) przebywającemu na tym terenie funkcjonariuszowi PUBP ze Starogardu Józefowi Harasowi¹⁵. Ten ostatni zorganizował obławę na żołnierzy wileńskich, posiłkując się naprędce zwołanymi strażnikami Straży Ochrony Kolei i milicjantami z posterunku w Kaliskach. Następnie udał się do lasu i tam cała grupa została rozbrojona przez szwadron „Żelaznego”. Haras, milicjanci i SOK-iści zostali wylegitymowani i po stwierdzeniu tożsamości funkcjonariusza PUBP został on na rozkaz „Łupaszki” rozstrzelany. Reszta pojmanych, w tym czterech milicjantów z posterunku w Kaliskach, została zwolniona¹⁶. Pod wieczór tego samego

**Ppor. Henryk Wieliczko „Lufa”,
dowódca 4. szwadronu 5. Brygady Wileńskiej
AK. AIPN Lu, 0205/8**

¹⁴ Osobą, która udzieliła informacji Józefowi Harasowi o miejscu pobytu partyzantów „Łupaszki”, był najprawdopodobniej Bernard Machnikowski, mieszkaniec Czarnej Wody. Zob. AIPN, 01439/57, t. 4, Zeznanie Bernarda Machnikowskiego, Starogard, 8 V 1946 r., k. 42–43; K. Polejowski, *Noty Olgierda Chrysty ze zbiorów Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku jako źródło do poznania działalności 5 Brygady Wileńskiej Armii Krajowej na Pomorzu Gdańskim w 1946 r.*, „Wojna i Pamięć. Czasopismo Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku” 2021, nr 3, s. 168, 190.

¹⁵ Józef Haras (ur. 16 III 1925 r. – zm. 8 V 1946 r.) – s. Jana, ur. w m. Niedźwiedz, pow. limanowski, woj. małopolskie. Od marca 1945 r. funkcjonariusz KP MO w Starogardzie, w lipcu 1945 r. skierowany na kurs podoficerski przy KW MO w Gdańsku. Z racji skierowania przez RKU do oficerskiej szkoły lotniczej, pod koniec września 1945 r. zwolniony z szeregów MO. W listopadzie 1945 r., wobec nieprzyjęcia do szkoły lotniczej, złożył podanie o przyjęcie do UBP i został funkcjonariuszem PUBP w Starogardzie (jako młodszy referent). 8 V 1946 r. zorganizował obławę na oddział mjr. „Łupaszki” w okolicy Czarnej Wody, został pojmany przez partyzantów i rozstrzelany. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku (dalej: AIPN Gd), 214/685, Akta osobowe funkcjonariusza UB Józefa Harasa.

¹⁶ Pojmanymi milicjantami z gminnego posterunku MO w Kaliskach byli: komendant posterunku Feliks Toczek oraz milicjanci Franciszek Kukla, Leon Czerwiński i Jan Szczepański. AIPN, 01439/57, t. 4, Zeznanie Leona Czerwińskiego, 9 V 1946 r., k. 44–45; *ibidem*, Zeznanie Feliksa Tocza, b.d., k. 46–47.

dnia szwadron dokonał akcji ekspropriacyjnej w Czarnej Wodzie (państwowy tartak). Równolegle swoje działania przeprowadził szwadron „Lufy”, zajmując miejscowość Karsin i rozbijając tamtejszy posterunek MO, gdzie zarekwirowano broń i wyposażenie wojskowe (mundury, czapki, pasy). Ponadto przeprowadzono ekspropriację w sklepie Gminnej Spółdzielni, zajęto urząd gminy i rozbijono posterunek SOK przy tamtejszym przystanku kolejowym¹⁷. W obu przypadkach dowódcy szwadronów występowali jako funkcjonariusze UBP tropiący „bandytów”, co doskonale zdało egzamin, wprowadzając zamieszanie i niepewność co do tożsamości żołnierzy wśród funkcjonariuszy gminnych posterunków MO.

Te skoordynowane akcje szwadronów 5. Brygady w dniu 8 maja zmobilizowały aparat bezpieczeństwa na terenie województw gdańskiego i pomorskiego (bydgoskiego). Zagrożenie ze strony partyzantów „Łupaszkii” uznano za na tyle poważne, że w zarządzonej obławie po raz pierwszy miały wziąć udział regularne jednostki 16. DP z Gdańska.

Powstanie 16. DP i jej struktura wiosną 1946 r.

16. Dywizja Piechoty została utworzona na mocy rozkazu Naczelnego Dowódcy „ludowego” WP z dnia 29 czerwca 1945 r. na bazie stacjonującego wówczas w koszarach w Gdańsku-Wrzeszczu przy ul. Słowackiego 4. zapasowego pułku piechoty¹⁸. Dywizja została podporządkowana DOW II, którego siedziba w interesującym nas okresie znajdowała się w Koszalinie¹⁹.

¹⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy (dalej: AIPN By), 049/33, Pismo starosty chojnickiego do Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Bydgoszczy, Chojnice, 11 V 1946 r., k. 57. Gminny posterunek MO w Karsinie został zajęty 8 V 1946 r. przez szwadron ppor. Wieliczki „Lufy” bez jakiegokolwiek oporu ze strony milicjantów.

¹⁸ 4. zapasowy pułk piechoty, jako jednostka mobilizacyjna i szkoleniowa wojska „ludowego”, został sformowany w maju 1944 r. koło miejscowości Sumy na Ukrainie. Z początkiem lipca tego roku przeniesiono go do Korostyszewa k. Żytomierza, a jego dowódcą został oficer Armii Sowieckiej, płk Konstanty Kontrym, s. Władysława. W tym czasie stan osobowy pułku wynosił około 6 tys. żołnierzy. W sierpniu 1944 r. pułk został przeniesiony do Białegostoku, osiągając liczbę 8 tys. żołnierzy. Od 10 XI 1944 r. nowym dowódcą jednostki był sowiecki oficer ppłk Leonid Orłow, s. Aleksandra. Wobec zwiększającej się liczby żołnierzy i niemożności ich zakwaterowania w koszarach w Białymstoku, część pododdziałów dyslokowano do pobliskich miejscowości, np. Dojlid czy Hryniewicz. Od stycznia 1945 r. dowódcą pułku był sowiecki płk gwardii Jan Bołbat, s. Mikołaja, który dowodził nim także po przeniesieniu do Gdańska. Pod koniec czerwca 1945 r. na bazie 4. zap. pp sformowano 16. DP, a jej pierwszym dowódcą został Bołbat. Większość kadry dowódczej rozformowanego pułku, w dużej mierze pochodząca z Armii Sowieckiej, zasilila formującą się dywizję. Zob. CAW WBH, IV.521.16/95, Historia 16. Dywizji Piechoty, gdzie opisano historię 4. zap. pp, k. 10–20; CAW WBH, III-372/1, Książka rozkazów ogólnych 4. zap. pp, 19 IX 1944 r. – 10 I 1945 r., *passim*; A. Gąsiorowska, *Materiały archiwalne jednostek zapasowych piechoty z okresu 1943–1945*, k. 3–4, https://caw.wp.mil.pl/plik/file/biuletyn/b5/b_5_12.pdf, dostęp 30 III 2023 r.

¹⁹ Dowódcą OW II od października 1945 r. do czerwca 1947 r. był sowiecki gen. Jan Joskiewicz (ur. 1898 r. – zm. 1964 r.) – s. Fiodora, ur. w Bielakowszczyźnie, w II RP pow. grodzieński, woj. białostockie. W Armii Sowieckiej od 1918 r., w 1938 r. ukończył Akademię Wojskową im. Frunzego w Moskwie. Brał udział w wojnie z Finlandią (1939–1940) oraz w zajęciu rumuńskiej Besarabii (1940). W 1942 r. dowódca 414. Dywizji Strzeleckiej, w 1943 r. zastępca dowódcy 16. Korpusu Strzeleckiego, potem 20. Dywizji Strzelców Górskich. Od lutego 1945 r. w „ludowym” Wojsku Polskim, pełnił obowiązki szefa Sztabu 2. Armii „I” WP oraz Sztabu Generalnego „I” WP. Do października 1945 r. szef Sztabu DOW III w Poznaniu, następnie do czerwca 1947 r. dowódca OW II. We wrześniu 1947 r. odesłany do Związku Sowieckiego, gdzie był wykładowcą w Akademii Inżynierskiej Sił Powietrznych w Moskwie. S. Sadowski, *Biogramy dowódców Okręgu z lat 1919–2007* [w:]

W skład dywizji wchodziły trzy pułki piechoty: 51. pp, 55. pp, 60. pp, oraz 41. pułk artylerii lekkiej, 30. dywizjon artylerii ciężkiej, 47. samodzielny batalion saperów i 43. samodzielna kompania łączności. Ponadto przy dywizji funkcjonował dywizyjny Oddział Informacji Wojskowej, dla którego przeznaczono pluton ochrony²⁰. Dowództwo dywizji stacjonowało w koszarach w Gdańsku-Wrzeszczu, podobnie jak 60. pp. Z kolei 51. pp początkowo stacjonował w Gdańsku-Oliwie, ale w 1946 r. kwaterował już w koszarach w Gdańsku-Wrzeszczu, a 55. pp – w Elblągu. Pierwszym dowódcą sformowanej 16. DP został sowiecki płk gwardii Jan Bołbat²¹, który był też ostatnim dowódcą 4. zap. pp. Od października 1945 r. do połowy czerwca 1946 r. funkcję dowódcy dywizji pełnił płk dypl. Stanisław Grodzki²². To ten ostatni w maju 1946 r. był odpowiedzialny za walki podległych mu oddziałów z 5. Brygadą Wileńską AK. Pułkownik dyplomowany Stanisław Grodzki, jako oficer armii II RP i Armii Krajowej, był tym, który swoimi działaniami legitymizował nową władzę, szczególnie w pierwszym okresie jej kształtowania po 1945 r. Włączanie przez komunistów przedwojennych oficerów, którzy często byli też wysokimi dowódcami Armii Krajowej w czasie okupacji, w struktury

Pomorski Okręg Wojskowy w latach 1919–2009, t. 1: *Szkice i materiały z okazji 90. rocznicy powstania*, red. A.S. Kotowski, S. Sadowski, Toruń 2009, s. 155–156.

- ²⁰ Do połowy marca 1946 r. szefem Oddziału Informacji Wojskowej 16. DP był sowiecki oficer mjr Jan Kulisz, s. Andrzeja. W momencie jego odwołania na zastępcę szefa OIW 16. DP został powołany inny sowiecki oficer, mjr Nikołaj Kononow, s. Jana, który zastąpił na tym stanowisku odesłanego do Związku Sowieckiego kpt. Eugeniusza Michajłowa, s. Jana. Z dniem 1 VII 1946 r. szefem OIW 16. DP został mjr Lucjan Partyński, s. Jana. Po mianowaniu Partyńskiego Kononow został odwołany i przekazany do dyspozycji MGB (sowieckie Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego) „z powodu niemożności dalszego wykorzystania go w pracy organów Informacji WP ze względu na stan rodzinny”. Zob. AIPN, 3426/6, t. 1, Teczka rozkazów szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego za 1946 r., k. 77 (powołanie N. Kononowa), 83 (odwołanie J. Kulisza i E. Michajłowa), 267 (mianowanie L. Partyńskiego), 293 (odwołanie N. Kononowa).
- ²¹ Jan Bołbat (ur. 1901 r.) – s. Mikołaja, oficer Armii Sowieckiej. Od stycznia 1945 r. dowódca 4. zap. pp w Białymstoku, a następnie w Gdańsku. Z dniem 1 VI 1945 r. awansowany do stopnia pułkownika „ludowego” WP, od końca czerwca dowódca 16. DP, w październiku 1945 r. przeniesiony służbowo do DOW Kraków (DOW V). CAW WBH, III-372/1, Książka rozkazów ogólnych 4. zap. pp, 19 IX 1944 r. – 10 I 1945 r.; AIPN Gd, 538/1405, Sprawozdanie prokuratora Wojskowej Prokuratury 16. Dywizji Piechoty kpt. Stefana Medera z wyników dochodzenia w sprawie płk. Jana Bołbata, b.d., k. 4–5. Z dokumentacji wynika, że w październiku 1945 r. – w momencie wyjazdu do Krakowa – Bołbat ukraść całe wyposażenie swojej ośmiopokojowej willi w Gdańsku-Wrzeszczu, co zajęło trzy wagony kryte i jedną platformę kolejową.
- ²² Stanisław Grodzki (ur. 19 X 1895 r. – zm. 2 XII 1946 r.) – s. Kazimierza, ur. w m. Zieloniewiczze w guberni grodzieńskiej. W latach 1915–1917 w armii rosyjskiej, potem w Armii Polskiej we Francji, absolwent Akademii Wojskowej Saint-Cyr (1918). Od 1919 r. w Wojsku Polskim, uczestnik wojny z bolszewicką Rosją (1920). Po wojnie pozostał w szeregach WP, gdzie od 1923 r. pełnił służbę w Oddziale II Sztabu Generalnego. W 1925 r. był attaché wojskowym przy Poselstwie RP w Belgradzie, od 1929 r. zastępcą dowódcy 8. pp Leg. w Lublinie. W tym samym roku został słuchaczem w Wyższej Szkole Wojennej w Warszawie (1929–1930). Od 1930 r. zastępcą dowódcy 71. pp w Zambrowie, a od 1934 r. dowódca 57. pp w Poznaniu. W 1938 r. awansowany do stopnia pułkownika dyplomowanego, we wrześniu 1939 r. szef Sztabu Armii „Modlin”. W latach 1941–1942 komendant Organizacji Wojskowej „Unia”, a w latach 1942–1944 komendant Obszaru Zachód AK. W 1945 r. ujawnił się wobec władz komunistycznych i został powołany do „ludowego” WP. Od października 1945 r. do 11 VI 1946 r. dowódca 16. DP w Gdańsku, od sierpnia 1946 r. dowódca 5. DP. 7 V 1946 r. awansowany do stopnia generała brygady. Zmarł w Warszawie 2 XII 1946 r. w wyniku powikłań pooperacyjnych i został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. CAW WBH, Kolekcja Akt Personalnych, 32/52/2244; AIPN, 2459/1, Kartoteka osób ujawnionych, Stanisław Grodzki, s. Kazimierza, k. 1530.

wojska „ludowego” było uzasadniane koniecznością powiązania „oficerów-patriotów” z „demokracją”. Nie bez znaczenia była też ich wiedza fachowa²³.

Komuniści, tworząc w Gdańsku 16. DP, w oczywisty sposób nawiązywali do istniejącej w okresie II Rzeczypospolitej 16. Pomorskiej Dywizji Piechoty, która brała udział w wojnie z Rosją bolszewicką oraz w kampanii polskiej 1939 r. Zabieg ten miał jednak znaczenie tylko propagandowe, albowiem przed 1939 r. dywizja była miejscem, gdzie swoją służbę wojskową odbywali mieszkańcy Pomorza Gdańskiego. Zapewne w zamysle komunistów chodziło o granie na swego rodzaju sentymencie miejscowej ludności wobec przedwojennego Wojska Polskiego. Jednakże poza numerem dywizji nic nie łączyło tych dwóch jednostek wojskowych. Nie było między nimi żadnej ciągłości organizacyjnej, bojowej, ani tym bardziej dowódczej. W żaden sposób nie nawiązano też do przedwojennych tradycji 16. Pomorskiej DP z okresu walk z bolszewikami w 1920 r. i z września 1939 r. Bojowe tradycje nowo sformowanej dywizji zasadzały się na historii 4. zap. pp (1944–1945), walkach z podziemiem niepodległościowym (1946), udziale w działaniach związanych z „referendum ludowym” (1946) czy z „wyborami” do Sejmu Ustawodawczego (1947)²⁴.

Do wiosny 1946 r. obszar ówczesnego województwa gdańskiego nie był miejscem aktywnej działalności militarnej podziemia niepodległościowego. Tym samym jednostki 16. DP nie brały udziału w działaniach zbrojnych²⁵. Sytuacja ta uległa zmianie, kiedy z jednej strony została powołana w Warszawie Państwowa Komisja Bezpieczeństwa (PKB; luty/marzec 1946 r.), a z drugiej na terenie województwa gdańskiego i sąsiadującego z nim od południa województwa pomorskiego (bydgoskiego) pojawiły się pierwsze partyzanckie oddziały zbrojne, w tym przede wszystkim wileńskie (kwiecień 1946 r.)²⁶.

²³ J. Pałka, *Ludowe Wojsko Polskie w walce ze zbrojnym podziemiem niepodległościowym (lata 1946 i 1947)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1, s. 144.

²⁴ Współcześnie tradycje 16. DP „ludowego” WP w pewnym zakresie kultywuje 16. Pomorska Dywizja Zmechanizowana. Na stronie internetowej dywizji można zapoznać się z tradycjami tej jednostki wojskowej, gdzie w sposób naturalny połączono tradycje 16. Pomorskiej DP do 1939 r. oraz 16. DP „ludowego” WP. Działalność tej ostatniej jednostki po 1945 r. sprowadzono do aktywności związanych z „ochroną zakładów przemysłowych przed grabieżą, rozminowaniem terenów, żołnierze dokonywali zasiewów i brali udział w zbiorach plonów w gospodarstwach rolnych do czasu ich zasiedlenia oraz wykonywali inne prace”. W wykazie dowódców 16. Pomorskiej DZ sąsiadują, bez żadnego komentarza, ostatni dowódca 16. Pomorskiej DP z września 1939 r. płk Zygmunt Bohusz-Szysko, dowódca 16. Pomorskiej Brygady Piechoty Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie (1944–1946) ppłk Andrzej Stańczyk oraz sowiecki płk gwardii Jan Bołbat (1945) – pierwszy dowódca 16. DP „ludowego” WP. Próżno tam jednak szukać informacji o militarnym zaangażowaniu tej ostatniej jednostki w walki z podziemiem niepodległościowym i sowieetyzowanie północnej Polski. Zob. *Historia utworzenia 16 Pomorskiej Dywizji Zmechanizowanej*, <https://www.wojsko-polskie.pl/16dz/tradycje/>, dostęp 20 III 2023 r.

²⁵ O działaniach „l” WP przeciwko podziemiem niepodległościowemu w latach 1945–1947 zob. R. Szewczyk, *Walka LWP z polskim i ukraińskim podziemiem niepodległościowym* [w:] *Człowiek twórcą historii*, t. 4: *Spółczesność Europy Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, red. nauk. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 583–604, gdzie znalazło się omówienie działań jednostek „l” WP w ujęciu ogólnopolskim w okresie od wiosny 1945 r.

²⁶ Oddział mjr. „Łupaszk” nie był jedynym, który operował na tym obszarze. Należy wspomnieć o oddziale dowodzonym przez Władysława Chelińskiego „Małego”, który miał pod swoją komendą około 8–10 ludzi. Występował on jako oddział poakowski o nazwie Grupa „Tartak”. Działalność „Małego” pod względem metod była podobna do tych, które stosował mjr. „Łupaszk” – rozbrajanie posterunków MO, akcje ekspropriacyjne, zwalczanie struktur PPR, karanie konfidentów UBP i MO. Cechą charakterystyczną oddziału „Małego” był fakt, że rekrutował się on w dużej mierze z lokalnej ludności Kociewia i dysponował dobrze rozwiniętą siatką współpracowników, także w strukturach MO na poziomie gminnym (choć sam Cheliński nie pochodził z Pomorza). Pierwsza znana akcja rozbrojenia posterunku MO przez oddział „Małego” w 1946 r. miała miejsce w połowie

Miejsce 16. DP w komunistycznych planach walki z podziemiem niepodległościowym na Pomorzu na wiosnę 1946 r.

Z punktu widzenia komunistów dążących do ustabilizowania swoich rządów bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych przeciwko Niemcom najważniejsza była rozprawa z podziemiem niepodległościowym jako realną siłą zbrojną. Z jednej strony ogłoszono amnestię dla żołnierzy walczących z bronią w rękę (2 sierpnia 1945 r.), z drugiej prowadzono intensywne działania militarne wymierzone w podziemie. Ta polityka komunistów w 1945 r. przyniosła tylko częściowo pożądane przez nich rezultaty. Podziemie – poakowskie oraz narodowe – przetrwało i, jak przewidywano, było bardziej niż prawdopodobne, że na wiosnę 1946 r. nastąpi jego aktywizacja. Dlatego w grudniu 1945 r. ówczesny dowódca OW II, sowiecki oficer Jan Joskiewicz, idąc za rozkazami płynącymi z Warszawy, wydał rozkaz podległym sobie jednostkom wojska „ludowego”, który określał ich rolę w zwalczaniu zbrojnego podziemia niepodległościowego²⁷. Następstwem tego był rozkaz dowódcy 16. DP wydany 19 stycznia 1946 r. (uzupełniony rozkazem z 4 lutego), gdzie mając na względzie potrzebę współpracy z UBP i MO, podzielił on teren ówczesnego województwa gdańskiego na rejony, a odpowiedzialność za walkę z „bandytyzmem” przejęły rozlokowane na tym terenie pododdziały dywizji. I tak 55. pp odpowiadał za obszar na prawym brzegu dolnej Wisły (Elbląg, Malbork, Sztum, Kwidzyn oraz teren między Wisłą i Nogatem). 60. pp miał zabezpieczać miasto Gdańsk wraz z powiatem oraz powiaty tczewski i starogardzki. Z kolei 51. pp odpowiadał za teren miasta Sopot oraz powiaty kartuski i kościerski, a 41. p.p. – za powiaty wejherowski i lęborski. W opisie obowiązków należących do poszczególnych dowódców oddziałów wojskowych znalazły się m.in. zapisy o konieczności współdziałania z władzami cywilnymi oraz UBP i MO, szczególnie w czynnym zwalczaniu „band”.

kwietnia w Legbądzie. Partyzantem u Chelińskiego był np. Bolesław Pałubicki „Zawisza” (1923–1947), wiosną 1946 r. milicjant z posterunku MO Brusy, który 20 kwietnia wstąpił do Grupy „Tartak”. Największą akcją militarną oddziału „Małego” w 1946 r. było starcie pod Lipinkami, które miało miejsce 3 czerwca. Władysław Cheliński „Hardy”, „Mały” (ur. 1 IV 1926 r.) – s. Aleksandra, ur. w m. Zaklików, pow. stalowowlowski (dawniej dębliński). W latach 1942–1945 członek AK na Kielecczyźnie, na wiosnę 1945 r. przybył na teren powiatu sępoleńskiego, gdzie sformował kilkusobowy oddział partyzancki, posługując się pseudonimem „Hardy” i prowadząc akcje przeciwko komunistom. Oddział został rozwiązany jesienią tego roku i ponownie sformowany na wiosnę 1946 r., kiedy wznowił akcje zbrojne przeciwko strukturom władzy komunistycznej, a Cheliński przyjął nowy pseudonim: „Mały”. Na początku sierpnia jego oddział wszedł w struktury 5. Brygady Wileńskiej AK (głównie szwadron Leona Smoleńskiego „Zeusa”). W kwietniu 1947 r. Cheliński ujawnił się w PUBP w Chojnicach i wyjechał na południe Polski, do m. Jangrod, pow. olkuski, a następnie do Wrocławia. Pod koniec 1947 r. zdecydował się na opuszczenie komunistycznej Polski i przedostał się do Francji, unikając w ten sposób aresztowania i represji ze strony komunistycznego aparatu bezpieczeństwa. Ostatecznie zamieszkał na terenie Wielkiej Brytanii, gdzie zmarł. Do tej pory nie mamy wyczerpującego opracowania naukowego, które opisywałoby funkcjonowanie oddziału „Hardego”/„Małego” i Grupy „Tartak” w latach 1945–1946. M. Kruk, *Potyczka pod Lipinkami 3 czerwca 1946 r.*, Gdańsk 2013; *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. S. Poleszak *et al.*, Warszawa – Lublin 2020, s. 354–356. Krótka charakterystyka działalności partyzanckiej Chelińskiego na Pomorzu w latach 1945–1946 zob.: A. Paczoska, „Dul”, „Głowiak” i inni. *Podziemie zbrojne w powiecie sępoleńskim w latach 1945–1947*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 9–10, s. 63–65; M. Kruk, *Księża Sylwestra Kończala potyczki z bezpieką. Przyczynek do badań nad zagadnieniem stosunku ludności pomorskiej do „władzy ludowej”* [w:] *Żołnierzowi Niepodległej. Księga dedykowana śp. gen. Mieczysławowi Huchli*, red. T. Balbus *et al.*, Rzeszów 2012, s. 353, 357, 363–364.

²⁷ J. Poksiński, „Działalność społeczno-polityczna...”, s. 446.

Istotny z punktu widzenia rzeczywistej roli „ludowego” WP w zwalczaniu podziemia jest punkt mówiący o tym, że „w czasie akcji likwidowania band w wykonywanej wspólnie z władzami MO i Bezpieczeństwa Publicznego dowództwo wspólne obejmują dowódcy oddziałów wojskowych”. Co nie mniej istotne, aktywną rolę w walce z partyzantami miały odgrywać jednostki Armii Sowieckiej, gdyż „akcje likwidacji band i utrzymania porządku [należy] prowadzić w porozumieniu z jednostkami Armii Czerwonej”²⁸.

Kolejnym krokiem zmierzającym do skoordynowania działań resortu bezpieczeństwa i wojska „ludowego” wymierzonych w podziemie niepodległościowe było powołanie do życia Państwowej Komisji Bezpieczeństwa. Stało się to prawdopodobnie na przełomie lutego i marca 1946 r. (brak dokumentów potwierdzających konkretną datę powołania PKB). Komisja była strukturą nieformalną i tajną, a na jej czele stali Michał Rola-Żymierski jako naczelny dowódca wojska „ludowego”, Stanisław Radkiewicz jako minister bezpieczeństwa publicznego i Franciszek Józwiak jako komendant główny MO²⁹.

W dniu 29 marca 1946 r. Rola-Żymierski, przewodniczący PKB, skierował do dowódców okręgów wojskowych oraz do wojewódzkich komitetów bezpieczeństwa „Wytyczne operacyjne nr 00167/III”. Wyjaśniały one przyczyny, dla których do tej pory nie udało się rozbić podziemia zbrojnego, nakreślały zadania w tym zakresie na najbliższą przyszłość, wprowadzały scentralizowany system dowodzenia w walce z oddziałami partyzanckimi („I” WP, KBW, UBP i MO) oraz podział kraju na 14 stref. W każdej z nich utworzono Wojewódzki Komitet Bezpieczeństwa, wskazując jego członków wraz z przewodniczącym. W każdym przypadku główna odpowiedzialność za prowadzenie akcji militarnych przypadła stacjonującym w danej strefie jednostkom wojska „ludowego”. Województwo gdańskie oznaczono jako strefę nr 13. W skład gdańskiego WKB weszli: dowódca Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. gdańskiego płk Dymitr Wariończyk³⁰ (przewodniczący), płk Grodzki jako dowódca 16. DP, ppłk Roman

**Płk Dymitr Wariończyk,
dowódca WBW województwa
gdańskiego, b.d.
AIPN, 0329/93, t. 2**

²⁸ CAW WBH, IV.521.16/40, Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa (dalej: WKB) oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie woj. gdańskiego, okres 1 II – 3 VII 1946 r., Informacja Komendy Wojewódzkiej MO w Gdańsku do dowódcy 16. DP, Gdańsk, 4 II 1946 r., k. 11–15. Dokument podpisał komendant wojewódzki MO w Gdańsku mjr Mieczysław Konwizor. Działania dowódcy 16. DP były w pełni zgodne z wytycznymi płynącymi z Warszawy. W grudniu 1945 r. Michał Rola-Żymierski, marszałek Polski z nadania Stalina, wydał rozkaz o włączeniu wojska w proces zaprowadzania „porządku i bezpieczeństwa” na terenie stacjonowania poszczególnych jednostek wojska „ludowego”. Nakazywał w nim rozdzielenie zadań zgodnie z istniejącym podziałem terytorialnym (wojewódzkim) oraz ściśłą współpracę z miejscowymi strukturami UB i MO. J. Pałka, *Ludowe Wojsko Polskie...*, s. 143.

²⁹ Ponadto w skład PKB wchodził generałowie: Bolesław Kieniewicz (dowódca KBW), Marian Spychalski, Karol Świerczewski, Władysław Korczyk, Stefan Mossor oraz Ostap Steca, szef III Oddziału Sztabu Generalnego (operacyjnego). *Ibidem*, s. 147.

³⁰ Dymitr Wariończyk (ur. 21 IX 1897 r.) – s. Bazylego, ur. w m. Sieńcza na Białorusi. Od 1919 r. w Armii Sowieckiej. W latach 1941–1944 walczył na froncie południowo-zachodnim, dosłużył się

Garbowski³¹ (szef Sztabu 16. DP), mjr Maciej Majster³² (zastępca dowódcy 16. DP ds. polityczno-wychowawczych), Józef Mrozek³³ (szef WUBP w Gdańsku) oraz Ignacy

stopnia pułkownika. W kwietniu 1944 r. przeniesiony do „ludowego” WP, gdzie objął dowództwo 12. pp 4. DP (do czerwca 1945 r.). Od lipca 1945 r. dowódca KBW w Gdańsku oraz Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. gdańskiego. Od sierpnia 1946 r. do maja 1947 r. dowodził pułkiem szkolnym KBW w Szczytnie, a następnie został szefem wyszkolenia w Sztabie KBW w Warszawie. W 1956 r. odesłany do Związku Sowieckiego. Jako ciekawostkę można podać, że w swojej ankiecie personalnej, w rubryce znajomość języków, podał: radziecki i polski. AIPN, 0329/93, t. 1, Akta osobowe funkcjonariusza MBP Dymitra Wariończyka.

³¹ Roman Garbowski *vel* Roman Rachmiel Garber (ur. 3 X 1913 r. – zm. 1979 r.) – s. Grzegorza (Gerszona), ur. w Krynkach, pow. białostocki. W 1932 r. ukończył gimnazjum humanistyczne w Łodzi, w latach 1932–1936 kształcił się w Wyższej Szkole Inżynierii w Gandawie (Belgia). W latach 1936–1937 odbył służbę wojskową w WP (15. pp w Bydgoszczy oraz 62. pp w Bydgoszczy), którą zakończył w stopniu plutonowego podchorążego rezerwy. Następnie pracował w Łodzi jako inżynier budowlany. Zmobilizowany w 1939 r., wzięty udział w wojnie z Niemcami jako dowódca plutonu w 62. pp, m.in. w bitwie nad Bzurą. Następnie zbiegł na tereny zajęte przez Związek Sowiecki, został aresztowany i skierowany do obozu pracy. Pracował w swoim zawodzie w obozach pracy w obwodzie archangielskim oraz w Czuwaskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republice Sowieckiej. W lipcu 1943 r. wstąpił do 1. DP im. Tadeusza Kościuszki, gdzie pełnił funkcje pomocnika szefa Oddziału Operacyjnego w Sztabie Dywizji (do 15 IX 1945 r.) i szefa Oddziału Operacyjnego w Sztabie Dywizji (do 28 II 1946 r.). Następnie objął stanowisko szefa Sztabu 16. DP w Gdańsku (do 10 V 1947 r.), był też szefem Sztabu WKB w Gdańsku. Od maja 1947 r. dowódca 50. pp 15. DP w Olsztynie, a od października dowódca 15. DP. Od maja 1948 r. główny inspektor ochrony granicznej, w maju 1951 r. szef Biura Wojskowego MBP. Następnie (od kwietnia 1954 r.) dyrektor Biura i szef Zarządu Organizacyjnego MSW (radca ds. wojskowych), w 1960 r. ukończył Akademię Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych ZSRS. Po powrocie do PRL został radcą ministra spraw wewnętrznych ds. wojskowych. Następnie przeniesiony do Ministerstwa Obrony Narodowej. Od 1964 r. dyrektor Departamentu Wojskowego w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego (do 1967 r.). W kwietniu 1968 r., w wyniku komunistycznej nagonki antysemitki, odszedł ze służby w wojsku „ludowym”, został także usunięty z PZPR (1969). Pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. AIPN, 0194/1777, Akta osobowe funkcjonariusza SB Romana Garbowskiego *vel* Garbera *vel* Rachmiela; P. Sztama, *Garbowski Roman*, <https://zolnierzenielomni.com.pl/bestie/garbowski-roman>, dostęp 20 III 2023 r.

³² Maciej Majster (ur. 11 I 1909 r.) – s. Pawła, ur. w Jarosławiu. W 1933 r. ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim, do 1939 r. pracował w zawodzie adwokata. Jak sam twierdził w spisany w własnoręcznie zyciorysie, w latach 1928–1937 miał być członkiem Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy. W latach 1939–1941 mieszkał w Przemyślu, gdzie od wiosny 1940 r. pracował jako inspektor kredytowy w sowieckim Gosbanku (Banku Państwowym). Po 22 VI 1941 r. miał być ewakuowany w głąb Związku Sowieckiego, ale już w Tarnopolu został wcielony do Armii Sowieckiej, w której szeregach walczył do połowy września 1941 r., kiedy został ranny. W 1942 r. zwolniony z wojska w związku z powstaniem Armii Polskiej gen. Władysława Andersa, w której jednak nie podjął służby, w dalszym ciągu pracując jako cywil. W październiku 1943 r. ponownie wcielony do Armii Sowieckiej, w której służył do kwietnia 1944 r. Następnie przeniesiony do armii Zygmunta Berlinga, w której ukończył kurs oficerów polityczno-wychowawczych w Sumach. Potem został skierowany do 6. pal 4. DP. Od października 1944 r. do lutego 1945 r. był komendantem Szkoły Podoficerów Polityczno-Wychowawczych przy 4. DP, następnie wykładowcą w Szkole Oficerów Polityczno-Wychowawczych 1. Armii „ludowego” WP (marzec–maj 1945 r.). Od maja do września 1945 r. był zastępcą dowódcy batalionu w Głównej Szkole Oficerów Polityczno-Wychowawczych w Łodzi. Od października 1945 r. do lutego 1946 r. pełnił funkcję zastępcy szefa Wydziału Polityczno-Wychowawczego 12. DP w Szczecinie, następnie od lutego do grudnia 1946 r. był zastępcą dowódcy 16. DP ds. polityczno-wychowawczych (w stopniu majora, a następnie podpułkownika). Od stycznia do października 1947 r. pełnił funkcję zastępcy dowódcy 12. DP ds. polityczno-wychowawczych. Z dniem 16 X 1947 r. został zdemobilizowany. CAW WBH, Kolekcja Teczek Akt Personalnych (dalej: TAP), 1532.73/531, Akta personalne Macieja Maksymiliana Majstera, s. Pawła.

³³ Józef Mrozek (ur. 4 VII 1908 r. – zm. 11 II 1970 r.) – s. Andrzeja, ur. w Brzozowie, woj. rzeszowskie. W latach 1929–1931 pełnił służbę w 39. pp WP, od 1935 r. podporucznik. Działacz komunistyczny,

Borkowski³⁴ (komendant wojewódzki MO). Ponadto wskazano dyslokację poszczególnych pododdziałów 16. DP i jednostek KBW: „Do składu jednostek prowadzących walkę z bandytyzmem w tej strefie przydzielić:

Z ramienia wojska – 16. DP w pełnym składzie z dyslokacją:

Sztab dywizji, 51. pp i 60. pp – Gdańsk,

55. pp – Elbląg,

41. pal – Gdynia,

30. dy[wiz]jon art[ylerii] ciężkiej – Słupsk.

Prócz tego w walce z bandytyzmem biorą udział wszystkie inne jednostki WP rozmieszczone w tej strefie.

Z ramienia KBW – 4. ba[tali]jon operacyjny, 9. ba[tali]jon ochrony i 4. kompania konwojowa – wszystkie jednostki Gdynia.

Z ramienia MO – ogólna ilość milicjantów w tej strefie wynosi 4222 ludzi”.

W ten sposób wojsko „ludowe” zostało częścią Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. gdańskiego, których dowódcą był Wariończyk³⁵.

Uszczegółowienie powyższych wytycznych znalazło się w rozkazie nr 001 przewodniczącego WKB w Gdańsku Wariończyka z 30 kwietnia 1946 r., gdzie dokonano podziału województwa gdańskiego na osiem rejonów i do każdego z nich przydzielono konkretną jednostkę wojskową. Granice rejonów w zasadzie pokrywały się z granicami powiatów, ale w niektórych przypadkach rejon obejmował więcej powiatów³⁶. Dowódcy

uczestnik wojny domowej w Hiszpanii (1937–1939), w 1939 r. internowany we Francji. W 1941 r. zgłosił się na roboty w Niemczech i znalazł się w Bremie, skąd w tym samym roku uciekł do Warszawy. Członek Gwardii Ludowej i PPR. W czerwcu 1942 r. pojmany przez Niemców, trafił do KL Auschwitz, potem do KL Gross-Rosen i ostatecznie do KL Sachsenhausen. Po zakończeniu wojny wrócił do oparowanej przez Sowieców Polski. Od lipca 1945 r. dyrektor Gabinetu Ministra BP; od marca 1946 r. szef WUBP w Gdańsku, od marca 1947 r. szef WUBP w Szczecinie, a od października 1948 r. szef WUBP w Poznaniu. 1 II 1950 r. zwolniony ze służby. Od 1950 r. redaktor „Rolnika Polskiego” i „Sztandaru Młodych”, od listopada 1956 r. zastępca szefa Oddziału II Sztabu Generalnego „WP. Zmarł w 1970 r. i został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. Należał do Komunistycznej Partii Hiszpanii, Komunistycznej Partii Francji, PPR i PZPR. AIPN, 0193/7001, Akta osobowe funkcjonariusza UB Józefa Mrozka; *Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych. Informator*, wstęp i oprac. M. Węgliński, Gdańsk 2010, s. 255–256.

³⁴ Ignacy Borkowski *vel* Ignacy Burek „Wicek”, „Długi”, „Wysoki” (ur. 17 VI 1907 r. – zm. 20 VIII 1970 r.) – s. Józefa, ur. w Mińsku Mazowieckim, z zawodu ślusarz. Przed 1939 r. działacz komunistyczny, uczestnik wojny domowej w Hiszpanii (1937–1939). W latach 1928–1930 w WP, w 2. pułku saperów kolejowych. W latach 1939–1941 internowany we Francji, następnie w latach 1941–1943 w szkole Kominternu w Związku Sowieckim. W partyzantce sowieckiej, potem w komunistycznej Armii Ludowej na Lubelszczyźnie (1943–1944). Od 1944 r. do lutego 1945 r. komendant MO w Lublinie, Łodzi (do 1946) i Gdańsku (1946–1948). W 1948 r. komendant miejski MO w Warszawie. Następnie w Komendzie Głównej MO jako główny inspektor ds. ORM (1952–1956). W latach 1956–1960 szef kadr KG MO, od 1961 r. na rencie. Zmarł w Warszawie i został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. Przed wojną członek KPP, potem KPH, PPR i PZPR. AIPN, 0193/4519, Akta osobowe Ignacego Borkowskiego.

³⁵ J. Poksiński, „Działalność społeczno-polityczna...”, s. 448: „Powołanie przez KC PPR Państwowej Komisji Bezpieczeństwa [...], a następnie zorganizowanie wojewódzkich komitetów bezpieczeństwa, na których czele stanęli przedstawiciele wojska, ugruntowało wiodącą rolę sił zbrojnych w zapewnieniu porządku i ładu publicznego w kraju. Od powstania PKB i WKB aż do stycznia 1947 r. udział wojsk okręgu w działaniach na rzecz umacniania ładu i porządku publicznego na Pomorzu ulegał systematycznemu zwiększeniu”.

³⁶ *Ibidem*, s. 449. Do rozkazu Wariończyka została sporządzona mapa, na którą naniesiono granice rejonów działania poszczególnych jednostek wojska „ludowego” i KBW.

poszczególnych oddziałów osobiście odpowiadali „za ład i bezpieczeństwo” na podległym im obszarze. Przyjęty wówczas podział obowiązywał przez cały 1946 r., i tak:

- rejon I (Elbląg, Malbork, Sztum i Kwidzyn) – 55. pp,
- rejon II A (Tczew, Starogard) – 51. pp,
- rejon II B (Gdańsk, Sopot, Gdynia, Kościerzyna) – 60. pp,
- rejon III A (Kartuzy) – 41. pal,
- rejon III B (Wejherowo, Łebno) – 88. pułk artylerii przeciwlotniczej (papł), podporządkowany bezpośrednio dowództwu OW II w Koszalinie,
- rejon IV A (Sławno) – 57. pułk artylerii konnej, wchodzący w skład 1. Warszawskiej Dywizji Kawalerii stacjonującej w Koszalinie,
- rejon IV B (Słupsk) – 30. dac,
- rejon V (Miastko, Bytów) – 4. Samodzielny Batalion Operacyjny KBW.

W rozkazie Wariończyka znalazło się dziesięć punktów, w których nakreślono zadania dla dowódców jednostek wojskowych. Do najistotniejszych należały m.in. natychmiastowa pomoc wojska na każde żądanie UBP i MO, jeśli dochodziło do starcia zbrojnego z oddziałami partyzanckimi, organizacja zwiadu w terenie przy wykorzystaniu danych z UBP i MO, „przetwarzanie podejrzanych okolic i lasów” oraz organizacja i wysłanie do rejonów dwóch lub trzech drużyn agitacyjnych. Każda taka drużyna miała liczyć 5–6 żołnierzy, dodatkowo jeden oficer lub podoficer ds. polityczno-wychowawczych i jeden „przedstawiciel demokratycznej partii politycznej w celu przeprowadzenia agitacyjno-masowej działalności wśród ludności cywilnej” przed zbliżającym się tzw. referendum ludowym, zaplanowanym na 30 czerwca 1946 r. Ponadto Wariończyk nakazywał w przypadku starcia zbrojnego z większą grupą partyzancką „dążyć do całkowitego zniszczenia ich, a nie wyparcia do innego rejonu”. Przewidziano także nagradzanie odznaczeniami „za osobistą dzielność, szczere przekonania demokratyczne i siłę charakteru okazaną w walce”, wskazując, że odznaczenia będą wręczane maksymalnie 8–10 dni „po dokonaniu czynu bojowego”, a „za schwytanie hersztów band i ich sztabów oprócz nagród ogólnopaństwowych będą wydawane premie wartościowe”. Osobne nagrody pieniężne przewidziano za zdobycie karabinu (100 zł), pistoletu (200 zł), granatu (50 zł), automatu i ręcznego karabinu maszynowego (300 zł), ciężkiego karabinu maszynowego, działa, moździerza, karabinu ppanc. (500 zł). Natomiast za zdobycie radiostacji nagroda wynosiła 1000 zł³⁷. Przewidziany system nagradzania miał zachęcić żołnierzy do zaangażowania w walkę przeciwko podziemiemu niepodległościowemu, co – jak się okazało – nie było wystarczające. Szeregowi żołnierze często

³⁷ CAW WBH, IV.521.16/40, Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i WKB oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie woj. gdańskiego, okres I II – 3 VII 1946 r., Rozkaz nr 001 przewodniczącego WKB w Gdańsku Dymitra Wariończyka, Gdańsk, 30 IV 1946 r., k. 52–53. Rozkaz podpisali przewodniczący WKB w Gdańsku oraz szef Sztabu WKB ppłk dypl. Wincenty Rożkowski. Wincenty Rożkowski (ur. 1912 r. – zm. 1996 r.) – ur. w Kołodnie, woj. białostockie, płk „l” WP. W latach 1943–1944 szef sztabu sowieckiego zgrupowania partyzanckiego „Jeszcze Polska nie zginęła” oraz dowódca jednego z jego oddziałów, działającego na Wołyniu i Lubelszczyźnie. Od sierpnia 1944 r. służył w 8. DP „ludowego” WP, od wiosny 1946 r. szef Sztabu WKB w Gdańsku. Od kwietnia 1947 r. dowódca 1. Dywizji KBW biorącej udział w akcji „Wisła”, w maju 1947 r. odwołany ze stanowiska w związku z niepowodzeniem akcji zwalczania podziemia ukraińskiego. G. Motyka, *Akcja „Wisła”*. *Komunistyczna czystka etniczna*, Kraków 2023, s. 51, 102; C. Dęga, *Z dziejów Zgrupowania Partyzanckiego „Jeszcze Polska nie zginęła*, Warszawa 2008, s. 46, 68–70, 83, 182, 221–227; *idem*, *Oficerowie XXI wieku*, Warszawa 2003, s. 29–34, 104.

uchylali się od niej albo zachowywali bierność, niedbale wykonując rozkazy swoich oficerów. Sami zaś oficerowie, w dużej mierze przybyli z Armii Sowieckiej, wykazali nieudolność i tchórzostwo wobec partyzantów „Łupaszki”. Będzie to widoczne w starciu 11 maja 1946 r. w Bartlu i w działaniach w dniu następnym, kiedy prowadzona była dalsza oblawa za wycofującymi się partyzantami.

Tak więc w momencie, kiedy na Pomorzu pojawiły się pierwsze patrole 5. Brygady Wileńskiej AK (kwiecień 1946 r.), aparat komunistyczny teoretycznie był już gotowy pod względem organizacyjnym do podjęcia skoordynowanych działań. W nich główna rola miała przypaść 16. DP z pomocą jednostek KBW, UBP i MO. Początek aktywnej roli wojska „ludowego” w „zabezpieczeniu terenu” wiąże się z Rozkazem nr 2 przewodniczącego WKB z dnia 30 kwietnia 1946 r., w którym Wariończyk rozkazał dowódcy 16. DP, aby „z dniem 1 V 1946 r. wystawić punkty kontrolne” w Tczewie (1 oficer i 20 szeregowych) i w Kościerzynie (1 oficer i 20 szeregowych). Również od tego dnia wojsko miało „przystąpić do stałego patrolowania samochodami pancernymi lub ciężarowymi z załogą 1 oficer i 10–15 szeregowych odcinków dróg: Gdynia–Nowe – raz na dwa dni; Tczew–Kościerzyna – raz na dwa dni”. Wszystkie grupy miały zostać wyposażone w automaty, granaty, po dwa rkm-y na każdą grupę oraz wystarczającą ilość amunicji. Natomiast „patrolowanie powinno odbywać się w nieregularnych porach dnia i nocy. W razie spotkania bandy patrol samochodowy niezwłocznie otwiera ogień, przy czym mniejsze grupy należy niszczyć na miejscu, o większych meldować celem wszczęcia pościgu”³⁸. Rozkaz ten miał zapewne związek z pierwszymi działaniami 5. Brygady Wileńskiej na tym terenie, w szerszym zakresie zapoczątkowanymi w drugiej połowie kwietnia 1946 r.

Przed starciem w Bartlu – mobilizacja sił bezpieczeństwa

Po działaniach szwadronów 5. Brygady Wileńskiej z początku maja, a szczególnie po ich akcjach w Karsinie i Czarnej Wodzie (8 maja), dowódca 16. DP wydał rozkaz bojowy nr 02/I z 9 maja 1946 r.³⁹ „Według wiadomości otrzymanych z UB, na pld.-zach. od Starogardu działa banda leśna mjra »Łupaszki« w sile bliżej nieznannej. W związku ze wspólną akcją UB, MO i 16. DP w dniach 9–12 V [19]46 [r.], mającą na celu zniszczenie tej bandy”, wówczas już gen. bryg. Grodzki nakazał, aby dowódca 60. pp wydzielił kompanię strzelecką oraz pluton ckm (80 ludzi), dowódca 51. pp także jedną kompanię (70 ludzi), a dowódca 43. samodzielnej kompanii łączności oddał do dyspozycji 3 radiostacje. Dodatkowo w oddziale wojska „ludowego” znaleźli się też żołnierze 88. papł, którzy 9 maja wieczorem wyjechali z miejsca stacjonowania w Gdyni-Orłowie (86 żołnierzy)⁴⁰. Ponadto do dyspozycji dowódcy całości

³⁸ CAW WBH, IV.521.16/40, Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i WKB oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie woj. gdańskiego, okres I II – 3 VII 1946 r., Rozkaz nr 2 przewodniczącego WKB Dymitra Wariończyka, Gdańsk, 30 IV 1946 r., k. 59.

³⁹ *Ibidem*, Rozkaz bojowy nr 02/I Sztabu 16. Dywizji Piechoty, m.p., 9 V 1946 r., k. 86.

⁴⁰ AIPN, 578/209, Meldunek operacyjny nr 0132 Sztabu Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznych woj. gdańskiego na dzień 11 V 1946 r., Gdańsk, 11 V 1946 r., k. 292. Oddział 88. papł wyjechał z Gdyni-Orłowa do powiatu starogardzkiego o godz. 18.00. 88. papł został sformowany we wrześniu 1945 r. na bazie 4. Dywizji Artylerii Przeciwlotniczej, z miejscem stacjonowania w Gdyni-Orłowie. Pułk liczył około 700 żołnierzy, a jego dowódcą był wówczas (do lipca 1946 r.) ppłk Mieczysław

wydzielonych sił, a został nim wyznaczony sowiecki dowódca 60. pp ppłk Piotr Oposzniański⁴¹, oddano 8 samochodów ciężarowych (6 ze stanu KBW, a 2 z 60. pp). Co prawda na czas zaplanowanej akcji Oposzniański miał podlegać dowodzącemu całością akcji Wariończykowi, ale to ten pierwszy był „osobiście odpowiedzialny za całokształt przygotowań oddziału, jego wyposażenie i akcję”. Odpowiednio zaopatrzony w broń, amunicję i racje żywnościowe oddział liczący 150 ludzi miał wyjechać z koszar w Gdańsku-Wrzeszczu na akcję w okolicie Starogardu 9 maja o godz. 17.00. To, co zwraca uwagę w rozkazie Grodzkiego, to punkt 9 mówiący o tym, iż należy „pouczyć wszystkich oficerów i żołnierzy, że w żadnym wypadku nie wolno dopuścić do rozbrojenia nawet poszczególnych strzelców”⁴². Jak zobaczymy, w czasie starcia w Bartlu ten punkt rozkazu okazał się niewykonalny.

Równoległe do działań podjętych przez dowódcę 16. DP zostały także zmobilizowane siły gdańskiego KBW, po czym wysłano je w okolice Starogardu. W meldunku operacyjnym Sztabu Operacyjnego Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego nr 0130 z 9 maja 1946 r. Wariończyk informował swoich przełożonych w Warszawie, że „w dniu 8 V 1946 [r.] grupa operacyjna w składzie 5 oficerów i 90 podoficerów i szeregowych WBW na 3 samochodach udała się do powiatu Starogard w celu zlikwidowania bandy grasującej na szosach tego powiatu. Dowództwo nad tą grupą objął ppłk Otwinowski”⁴³. Już w następnym dniu do powiatu starogardzkiego udała się kolejna grupa żołnierzy KBW z Gdańska, licząca 7 oficerów oraz 30 podoficerów i szeregowych pod dowództwem Wariończyka, „w celu wzmocnienia grupy operacyjnej ppłk. Otwinowskiego”. Towarzyszył jej wspomniany wyżej wydzielony

Zylber. Podlegał dowództwu OW II w Koszalinie i nie był częścią 16. DP. Zob. W. Jarno, *Samodzielne jednostki artylerii Wojska Polskiego w latach 1945–1949 – organizacja, dyslokacja i wyposażenie*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2014, nr 15, s. 263–265.

- ⁴¹ Piotr Oposzniański (ur. 1908 r.) – s. Prokopa (Prokofija), ur. w Pietropawłowsku, obwód dniepropietrowski. Absolwent szkoły oficerskiej w Tambowie (1937) oraz Akademii Wojskowej im. Frunzego w Moskwie (1943–1944), oficer Armii Sowieckiej. Od 20 VII 1945 r. dowódca 60. pp 16. DP w Gdańsku. 7 I 1946 r. otrzymał pochwałę za „położone wybitne zasługi w pracy przygotowawczej przy przyjęciu powracających z Anglii żołnierzy WP”. CAW WBH, IV.521.16/15, 16. Dywizja Piechoty. Rozkazy personalne dowódcy dywizji. Wykazy obsady oficerskiej jednostek 16. DP i alfabetyczny spis oficerów dywizji, charakterystyki służbowe, 27 III – 3 VII 1946 r., Charakterystyka służbowa Piotra Oposzniańskiego, k. 255; *ibidem*, Wyciąg z księgi pochwał i nagród, k. 256.
- ⁴² CAW WBH, IV.521.16/40, Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i WKB oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie woj. gdańskiego, okres 1 II – 3 VII 1946 r., Rozkaz bojowy nr 02/I Sztabu 16. DP, m.p., 9 V 1946 r., k. 86.
- ⁴³ AIPN, 578/209, Meldunek operacyjny nr 0130 Sztabu WBW woj. gdańskiego, Gdańsk, 9 V 1946 r., k. 295. Kazimierz Otwinowski (ur. 5 V 1905 r.) – s. Franciszka, ur. w Majdanie Gołowczyńskim, obwód winnicki, z zawodu stolarz, obywatel sowiecki. W latach 1927–1944 w Armii Sowieckiej, absolwent Charkowskiej Szkoły Piechoty (1931). W latach 1939–1940 brał udział w wojnie z Finlandią (jako adiutant batalionu), a w latach 1941–1944 r. w wojnie przeciwko Niemcom. We wrześniu 1941 r. ranny, pozostał na tyłach frontu. Od września 1943 r. do kwietnia 1944 r. ponownie dowódca batalionu w Armii Sowieckiej. W kwietniu 1944 r. przeniesiony do „I” WP jako dowódca 2. batalionu 12. pp 4. DP, następnie dowódca 6. Samodzielnego Batalionu Ochrony KBW. Od marca 1946 r. zastępca dowódcy Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. gdańskiego ds. liniowych. W sierpniu 1946 r. odesłany do Armii Sowieckiej. AIPN, 1855/855, Teczka akt personalnych żołnierza ppłk. Kazimierza Otwinowskiego, s. Franciszka; AIPN, 1855/394, Teczka akt personalnych żołnierza ppłk. Kazimierza Otwinowskiego, s. Franciszka, ur. 1905 r.; AIPN, 873/71, Akta w sprawie karnej przeciwko Kazimierzowi Otwinowskiemu, s. Franciszka, ur. 1905 r., podejrzanemu o przywłaszczenie mienia.

oddział z 16. DP, liczący w sumie 150 żołnierzy⁴⁴. Ponadto w terenie pojawiły się także plutony operacyjne komend powiatowych MO z Tczewa i Starogardu oraz PUBP z tych miast.

Jednocześnie od kilkunastu dni na północnych granicach województwa pomorskiego (bydgoskiego) operacje przeciwko partyzantom mjr. „Łupaszi” prowadziły siły WBW z Bydgoszczy oraz z 73. pułku artylerii haubic (pah) 13. Brygady Artylerii Ciężkiej „I” WP z Torunia⁴⁵. Było to następstwem akcji oddziału „Żelaznego” na stacji kolejowej Zarośle (18 kwietnia). Jednostki wojska oraz KBW obsadziły swoimi garnizonami, liczącymi po 20–30 żołnierzy, kilka wsi w powiecie Tuchola (Legbąd, Cekcyn, Polskie Okoniny, Małe Gacno), prowadząc m.in. działania rozpoznawcze, kontroli ruchu i rewidowania mieszkańców okolicznych miejscowości⁴⁶. Pozostały one bez rezultatów, albowiem miejscowa ludność nie udzielała informacji na temat poruszania się partyzantów, a jeśli już je przekazywała, to były one nieaktualne lub nieprawdziwe⁴⁷. Garnizony kwaterujące we wsiach i prowadzące działania rozpoznawcze

⁴⁴ AIPN, 578/209, Meldunek operacyjny nr 0130 Sztabu WBW woj. gdańskiego, Gdańsk, 9 V 1946 r., k. 295.

⁴⁵ 20 IV 1946 r. do powiatu tucholskiego została wysłana pierwsza grupa żołnierzy z 73. pah 13. BAC (1 oficer i 29 żołnierzy), którymi dowodził ppor. Jan Misztak, „celem udzielenia pomocy wojskowej w zwalczaniu band terrorystycznych”. CAW WBH, 571/1960/1366, 13. Warszawska Brygada Artylerii Ciężkiej, 73. pułk artylerii haubic, Meldunki operacyjne dotyczące walki z bandytyzmem, 1 I 1946 r. – 31 XII 1946 r., Meldunek p.o. szefa Sztabu 73. pah mjr. Rakowskiego, 23 IV 1946 r., k. 26; *ibidem*, Meldunek szefa Sztabu 73. pah mjr. Mikołaja Drzeswiannikowa, 3 V 1946 r., k. 32. O powstaniu i organizacji 13. BAC zob. W. Jarno, *Samodzielne jednostki artylerii...*, s. 261–263.

⁴⁶ Garnizony stacjonowały w tych miejscowościach od 21 IV 1946 r.: Legbąd – 22 żołnierzy z 73. pah; Polskie Okoniny – 20 żołnierzy z 73. pah; Małe Gacno – 32 żołnierzy z 2. Samodzielnego Batalionu Operacyjnego KBW; Cekcyn – 32 żołnierzy ze Szkoły Podoficerskiej WBW woj. pomorskiego. Dowództwo nad siłami KBW sprawował por. Tadeusz Łyżnik z 2. SBO KBW, który odpowiadał też za akcje przeciwko partyzantom. Tadeusz Łyżnik (ur. 24 IV 1922 r.) – s. Michała, ur. w m. Przedzimychy Wielkie, pow. żółkiewski, woj. lwowskie. Od czerwca 1943 r. służył w 1. pułku czołgów 1. DP „I” WP, od kwietnia 1944 r. w Oficerskiej Szkole Polityczno-Wychowawczej, a od sierpnia tego roku jako zastępca dowódcy kompanii ds. polityczno-wychowawczych w Samodzielnym Batalionie Specjalnym. Od grudnia 1944 r. w Brygadzie Wojsk Wewnętrznych jako zastępca dowódcy kompanii ds. polityczno-wychowawczych. Od lutego 1945 r. w 2. Brygadzie Wojsk Wewnętrznych jako zastępca dowódcy batalionu ds. polityczno-wychowawczych, od maja 1945 r. w 2. pułku KBW jako zastępca dowódcy pułku ds. polityczno-wychowawczych, a od października 1945 r. zastępca dowódcy 2. Samodzielnego Batalionu Operacyjnego KBW (woj. pomorskie) ds. polityczno-wychowawczych. Od listopada 1946 r. dowódca 2. Samodzielnego Batalionu Operacyjnego KBW. Od listopada 1947 r. dowódca 1. batalionu 9. pułku KBW. Od października 1948 r. szef Sztabu 9. pułku KBW, następnie słuchacz w Wyższej Szkole Piechoty. Od września 1950 r. szef Sztabu 11. pułku KBW, a od października 1953 r. szef Sztabu 11. Brygady KBW. Od września 1955 r. do listopada 1956 r. szef Sztabu 1. Brygady KBW. W latach 1956–1958 słuchacz Akademii Sztabu Generalnego, a po jej ukończeniu p.o. dowódca 12. pułku KBW (od listopada 1960 r. jako jego dowódca). Od 1962 r. poza KBW – w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie. W 1964 r. przeszedł w stan spoczynku w stopniu pułkownika. AIPN, 578/200, Meldunek operacyjny nr 111 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 21 IV 1946 r., k. 11; AIPN, 2460/1, Karta ewidencyjna pracownika MSW Tadeusza Łyżnika (numer karty 447).

⁴⁷ W meldunku operacyjnym WBW woj. pomorskiego z 1 V 1946 r. zanotowano: „Nadmienić należy, że ludność miejscowa pozostaje pod wpływem bandytów i w znacznym stopniu przyczynia się do współpracy [z partyzantami – przyp. K.P.], przez co uniemożliwia wykrywanie i likwidowanie band”. AIPN, 578/200, Meldunek operacyjny nr 121 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 1 V 1946 r., k. 32.

były celem akcji partyzantów, dobrze z kolei poinformowanych o dyslokacji i sile wroga. Na przykład w nocy z 30 kwietnia na 1 maja 1946 r. patrol złożony z trzech żołnierzy 73. pah z garnizonu w Legbądzie natknął się na oddział partyzantów, który miał liczyć około dziesięciu ludzi⁴⁸. Doszło do krótkiej wymiany ognia, po czym patrol poddał się. Jak napisano w meldunku operacyjnym dowództwa WBW woj. pomorskiego nr 122 z 2 V 1946 r.: „W nocy z dnia 30 IV na 1 V [19]46 r. patrol w sile 3 ludzi pod dowództwem kpr. Tałasa⁴⁹ z 73. pah, z garnizonu Legbąd, pow. Tuchola, patrolujący w kierunku miejscowości Czersk, został napadnięty przez 10 bandytów, skutkiem czego został ranny strzelec Karman Edward⁵⁰ oraz odebrano 2 ppsze, 1 magazynek okrągły, 1 magazynek łukowy i 106 sztuk naboju. Do niewoli dostali się strzelec Karman Edward i strzelec Gajewski Bolesław⁵¹, którzy po wypuszczeniu ich z niewoli zeznali [...]”⁵². Ponadto na terenie powiatu tucholskiego operowała grupa WBW z Bydgoszczy, którą na początku maja 1946 r. dowodził por. Korecki⁵³. Liczyła ona w sumie 9 oficerów, 22 podoficerów oraz 37 szeregowych z 2. Samodzielnego Batalionu Operacyjnego KBW oraz z kompanii szkolnej KBW. Jednakże jej działania w kolejnych dniach nie przyniosły żadnego rezultatu⁵⁴. Po akcji partyzantów w Karsinie i Czarnej Wodzie (8 maja) z Bydgoszczy do Tucholi w następnym dniu (9 maja) wyruszyła kolejna grupa operacyjna, którą dowodził mjr Siergiej Żerdzew⁵⁵, licząca 50 ludzi. Wraz

⁴⁸ Liczebność oddziału, jeśli jest prawdziwa, może wskazywać, że był to pododdział 5. Brygady Wileńskiej AK. Jednak równie dobrze mógł to być oddział Chelińskiego „Małego”. Na obecnym etapie badań trudno tę kwestię rozstrzygnąć. Zob. K. Krajewski, T. Łabuszewski, „Lupaszka”, „Młot”, „Huzar”..., s. 334, przyp. 24 (autorzy jednoznacznie opowiadają się przeciwko tezie, że była to akcja 5. Brygady Wileńskiej).

⁴⁹ Franciszek Tałas – kpr. 73. pah 13. BAC z Torunia.

⁵⁰ Edward Karman (ur. 1923 r.) – szer. 73. pah 13. BAC z Torunia.

⁵¹ Bolesław Gajewski – szer. 73. pah 13. BAC z Torunia.

⁵² AIPN, 578/200, Meldunek operacyjny nr 122 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 2 V 1946 r., k. 33. Co prawda w tym meldunku WBW mówi się, że byli to żołnierze z 73. pah, ale chodzi o 73. pułk artylerii haubic i należy uznać zapis w dokumencie za pomyłkę autora. CAW WBH, 571/1960/1366, 13. Warszawska Brygada Artylerii Ciężkiej, 73. pułk artylerii haubic, Meldunki operacyjne dotyczące walki z bandytyzmem, 1 I 1946 r. – 31 XII 1946 r., Meldunek p.o. szefa Sztabu 73. pah por. Arefiewa, 8 V 1946 r., k. 31. Porucznik Arefiew napisał: „W nocy z 30 IV na 1 V 1946 r. na terenie tym banda złożona z 10 ludzi napadła na trzech żołnierzy tej grupy, raniąc jednego z nich. Dwóch pozostałych zostało ciężko pobitych, przy czym odebrano im broń (2 automaty)”. Podobnie te wydarzenia opisano w Raporcie dekadowym szefa PUBP w Tucholi. Zob. AIPN By, 061/2, Raport dekadowy szefa PUBP w Tucholi za okres od 27 IV [19]46 r. do 7 V [19]46 r., Tuchola, 7 V 1946 r., k. 79–80.

⁵³ Korecki – por. 2. Samodzielnego Batalionu Operacyjnego KBW w woj. pomorskim (bydgoskim), bliżej nieznany. W sprawozdaniu za maj 1946 r. dowódca WBW woj. pomorskiego ppłk Akim Skiba informował swoich przełożonych z Oddziału Operacyjnego KBW, że por. Korecki w czasie akcji bojowej dopuścił się tchórzostwa, nie podając jednak bliższych szczegółów. Jednak – jak wszystko na to wskazuje – nie poniósł on z tego tytułu żadnych konsekwencji, albowiem w lipcu 1946 r. był dowódcą 2. kompanii strzeleckiej w 1. Batalionie Operacyjnym KBW. AIPN, 578/200, Sprawozdanie na temat band i działalności operacyjnej w województwie pomorskim za czas od 1 do 31 V 1946 r., Bydgoszcz, 31 V 1946 r., k. 138; *ibidem*, Plan likwidacji bandy „Mieczysława”, działającej w rejonie Dylewo, Kadzidło, Myszyńiec, Przasnysz, Ostrołęka, na okres od 12 do 16 VII 1946 r., k. 262.

⁵⁴ *Ibidem*, Meldunek operacyjny nr 126 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 6 V 1946 r., k. 44.

⁵⁵ Siergiej (także: Sergiusz) Żerdzew (także: Żerdjew) – s. Józefa, oficer sowiecki w Korpusie Bezpieczeństwa Wewnętrznego. W 1946 r. w stopniu majora dowódca 2. Samodzielnego Batalionu Operacyjnego KBW w woj. pomorskim (bydgoskim). Zwolniony ze stanowiska z dniem 10 X 1946 r. i odesłany do Armii Sowieckiej. AIPN, 644/3374, Kartoteka oficerów sowieckich, którzy pełnili służbę w KBW, Sergiusz Żerdjew.

z nią w teren udał się dowódca WBW woj. pomorskiego (a zarazem przewodniczący bydgoskiego WKB) sowiecki ppłk Akim Skiba⁵⁶, który objął dowództwo nad całością sił komunistycznych z Bydgoszczy⁵⁷.

W ten sposób wieczorem 9 maja w terenie znalazło się 236 żołnierzy wojska „ludowego” (60. pp, 51. pp, 88. papł), około 130 żołnierzy KBW z Gdańska oraz trudna do ustalenia liczba funkcjonariuszy UBP i MO ze Starogardu i z Tczewa (przydatność w walce tych ostatnich była jednak niewielka). Do tego należy dodać jeszcze siły WBW z woj. pomorskiego, liczące wówczas w sumie 146 osób, które 10 maja włączyły się do działań przeciwko partyzantom na terenie woj. gdańskiego. Całość sił komunistycznych, które zaangażowano w działania antypartyzanckie, mogła liczyć nawet 600 ludzi. W terenie pojawili się także dowódcy WBW woj. gdańskiego (Warionczyk) i woj. pomorskiego (Skiba), ale bezpośrednimi działaniami militarnymi miał dowodzić dowódca 60. pp ppłk Oposzniański. Żołnierze z 16. DP mieli też stanowić część grup operacyjnych dokonujących kontroli zabudowań w miejscowościach objętych akcją. Sztab sił komunistycznych wraz z siłami rezerwowymi umiejscowiono w Lubichowie, siedzibie władz gminnych, wiosce leżącej około 20 km na południowy zachód od Starogardu. Wówczas całość sił, jakimi rozporządzał mjr „Łupaszka”, wynosiła około 40 żołnierzy w szwadronach „Lufy” i „Żelaznego”.

Działania sił komunistycznych w dniach 9–10 maja 1946 r.

W obszernym raporcie z przeprowadzonej akcji przeciwko partyzantom wileńskim Warionczyk, który objął dowództwo nad całością sił po swoim przybyciu na teren powiatu starogardzkiego 9 maja wieczorem (około 20.00), donosił przełożonym w Warszawie, że kiedy pojawił się w terenie, „nikt nie wiedział o miejscu pobytu bandy. Płk Otwinowski podzielił grupę operacyjną na podgrupy w sile od 15 do 20 żołnierzy i MO i jeden funkcjonariusz UBP, zamykając wszystkie wyjścia [z lasu i skrzyżowania dróg – przyp. K.P.]”⁵⁸. W ten sposób został zamknięty „kocioł” leśny między miejscowościami Lubichowo, Ocypel, Osieczna, Brzeźno, Błędno, Łuby, Skórcz. Główna rola w zadaniu przeczesania tego terenu przypadła żołnierzom z 60. pp, 51. pp oraz 88. papł. Ponadto, bazując na informacjach dostarczonych przez szefa UBP ze Starogardu⁵⁹,

⁵⁶ Akim Skiba (ur. 9 IX 1901 r.) – s. Nikity, ur. w m. Demki, gubernia połtańska, obywatel sowiecki pochodzenia ukraińskiego. Od 1920 r. w Armii Sowieckiej, w latach 1936–1939 oddelegowany do Mongolii, wykładowca szkoły wojskowej (topografii) w Woroneżu (1939–1943). W marcu 1942 r. awansowany do stopnia majora Armii Sowieckiej. Od kwietnia 1944 r. w „ludowym” Wojsku Polskim, dowódca 4. baonu szkolnego 4. DP, a od grudnia 1944 r. do czerwca 1945 r. zastępca dowódcy 10. pp 4. DP. Od czerwca 1945 r. dowódca 1. Specjalnego Pułku KBW, następnie dowódca WBW woj. pomorskiego (Bydgoszcz) oraz przewodniczący WKB w Bydgoszczy. W marcu 1945 r. awansowany do stopnia podpułkownika „ludowego” WP. W listopadzie 1946 r. odesłany do Armii Sowieckiej („słabo orientuje się w sytuacji politycznej Polski. Język polski zna słabo”). AIPN, 1855/656, Teczka akt personalnych płk. Akima Skiby, s. Nikity, ur. 1901 r.; AIPN, 1855/927, Teczka akt personalnych płk. Akima Skiby, s. Nikity.

⁵⁷ AIPN, 578/200, Meldunek operacyjny nr 129 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 9 V 1946 r., k. 50.

⁵⁸ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 52.

⁵⁹ Chodzi prawdopodobnie o p.o. szefa PUBP w Starogardzie Przemysława Garczyńskiego. Jego poprzednik, Ryszard Zaleski, z dniem 1 V 1946 r. został odwołany ze stanowiska i przeniesiony do Wejherowa, gdzie miał objąć analogiczną funkcję. Mianowanie jego następcy rzeczywiście nastąpiło

który „oznajmił, że sytuacja jest bardzo poważna”, Wariończyk zażądał przydzielenia samolotu i radiostacji. Jednak do końca 9 maja „żadnych nowych meldunków o miejscu przebywania bandy nie otrzymałem. Jedyne według danych MO banda prawdopodobnie po dokonaniu morderstwa na funkcjonariuszu UBP oddaliła się w kierunku Ofen [Piece – przyp. K.P.]”⁶⁰. Miejscowość Piece znajduje się przy tzw. berlince, czyli autostradzie łączącej w czasach III Rzeszy Królewiec z Berlinem, i leżała od niej na północ, poza zamkniętym przez wojsko „ludowe” i KBW obszarem leśnym. Wobec faktu posiadania takich informacji musi budzić zdziwienie kolejny rozkaz wydany przez Wariończyka na dzień 10 maja: „O godz. 4.00 dnia 10 maja 1946 r. postanowiłem przeczesać las z zachodu na wschód. Operacja ta nie dała żadnych rezultatów”. Następnie Wariończyk, chcąc usprawiedliwić fiasko podjętych działań, dodawał: „Udało mi się jednak zmylić czujność band i odwrócić uwagę od dalszego działania grupy operacyjnej”⁶¹. Działania podjęte 10 maja rano objęły więc obszar od Osiecznej, w stronę Lubichowa, Skórcza i Osieka, a więc w kierunku dokładnie przeciwnym do Pieców, miejsca, gdzie po raz ostatni zauważono partyzantów „Łupaszkę”. Tego samego dnia Wariończyk nawiązał łączność z dowódcą grupy operacyjnej z woj. pomorskiego, Skibą, liczącej 146 ludzi⁶², którego wezwał na pomoc. Skiba, realizując prośbę Wariończyka, przeszedł na teren woj. gdańskiego i skierował się przez miejscowości Śliwice i Szlachta w stronę Czarnej Wody. Ta ostatnia miejscowość była miejscem akcji szwadronu „Żelaznego” w dniu 8 maja.

Równoległe jednostki 16. DP zmieniły miejsce działania i zostały przemieszczone na północ, do wsi Kaliska, Studzienice i Piece. W pierwszej z tych miejscowości ulokowano wojskowy sztab operacji antypartyzanckiej. Wariończyk i Skiba ustalili plan wspólnych działań na następny dzień – 11 maja. Zakładał on zamknięcie kompleksu lasów na północ od „berlinki”, między miejscowościami Kaliska na południu i Konarzyny na północy. W samym centrum tego obszaru leżą Bartel Wielki i Bartel Mały, gdzie 11 maja stacjonowały szwadrony 5. Brygady Wileńskiej AK. W swoim sprawozdaniu Wariończyk pisał: „Dnia 10 maja 1946 [r.] nawiązałem łączność z grupą operacyjną ppłk. Skiby z WBW woj. pomorskiego (Bydgoszcz) i opracowałem plan wspólnego z nim działania, który był ogłoszony dowódcą pododdziałów o godz. 5.00 dnia 11 maja 1946 [r.] [...], początek operacji o godz. 5.00 dnia 11 maja 1946 [r.]. Plan,

11 V 1946 r. (z datą objęcia stanowiska od 10 maja), chociaż rozkaz o mianowaniu nosi datę 6 VI 1946 r. 15 V 1946 r. Garczyński z pewnością pełnił już funkcję szefa PUBP w Starogardzie, co potwierdza jego pismo do WUBP w Gdańsku dotyczące okoliczności śmierci funkcjonariusza PUBP Czesława Szymańczaka. Przemysław Garczyński (ur. 2 XII 1922 r.) – s. Karola, ur. w Ozorkowie. Od maja 1945 r. funkcjonariusz w WUBP w Białymstoku, od października w PUBP w Wejherowie, od maja do sierpnia 1946 r. p.o. szef PUBP w Starogardzie. Aresztowany za nadużycia, w maju 1947 r. skazany przez WSR w Gdańsku na 3 lata więzienia (kara darowana na mocy amnestii). AIPN, 01439/57, t. 4, Meldunek szefa PUBP w Starogardzie, Starogard, 15 V 1946 r., k. 124. Zob. też: AIPN Gd, 214/513, Akta osobowe funkcjonariusza UB Ryszarda Zaleskiego; AIPN Gd, 214/616, Akta osobowe funkcjonariusza UB Przemysława Garczyńskiego; *Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim...*, s. 50, 135–136, 396–397; Katalog funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa, Przemysław Garczyński, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/78676>, dostęp 30 III 2023 r.

⁶⁰ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 52. Właśc. Offen – niemiecka nazwa miejscowości Piece.

⁶¹ *Ibidem*, k. 52–53.

⁶² *Ibidem*, k. 53; AIPN, 578/200, Meldunek operacyjny nr 130 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 10 V 1946 r., k. 48; *ibidem*, Meldunek operacyjny nr 131 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 11 V 1946 r., k. 58.

hasło, znaki umówione zmuszony byłem dawać tylko przed operacją, ponieważ było przypuszczenie, że między milicjantami znajduje się duży procent AK⁶³. To ostatnie stwierdzenie zasługuje na szczególną uwagę, gdyż dobrze ilustruje stopień nieufności sowieckich oficerów wobec funkcjonariuszy MO. Być może taka opinia o milicjantach związana była z faktem, że nie stawiali oni żadnego oporu, kiedy ich posterunki były rozbrajane przez partyzantów. Tak stało się np. w Karsinie 8 maja 1946 r., a dobitnie potwierdzone zostało 19 maja, kiedy to szwadron „Żelaznego” bez oporu rozbroił siedem gminnych posterunków MO i dwie gminne placówki UBP w powiatach Starogard i Kościerzyna. Podejrzenie Wariończyka nie było też zupełnie bezpodstawne, albowiem późniejsze dochodzenie wykazało, że przynajmniej niektórzy milicjanci rzeczywiście współpracowali z partyzantami, jak np. milicjant z posterunku w Osiecznej Franciszek Schumacher⁶⁴. Inny funkcjonariusz z tego posterunku, zastępca komendanta Stanisław Gradowski⁶⁵, otwarcie pozytywnie wypowiadał się o działaniach partyzantów „Łupaszki”, którzy 19 maja 1946 r. rozbroili posterunek MO w tej miejscowości: „W wagonie zaczęli rozmawiać o polityce i o tym, jak ich rozbroiło AK. Szczególnie kapral, zastępca komendanta posterunku MO Osieczna, który był wśród nich [innych milicjantów z Osiecznej – przyp. K.P.], twierdził, że takie stosunki, jakie są, to do dupy. Ludzie by chcieli coś innego. Twierdził także, że to się zmieni, a AK to są morowe chłopcy, bo nic im nie zrobili, ale jeszcze dali papierosów, a strzelać to będą tylko UB i PPR⁶⁶”.

Szwadrony 5. Brygady Wileńskiej AK pojawiły się w Bartlu Małym w nocy 11 maja (około 2.00) i zajęły dwa domy leżące na skraju lasu, odległe od siebie o około 200 m. Jako pierwszy przybył szwadron „Lufy”, który zatrzymał się w gospodarstwie państwa Plutowskich, a trochę później pojawił się oddział „Żelaznego”, kwaterując w nieodległej leśniczówce. Wariończyk raportował, że „o godz. 8.00 banda była zaskoczona, znajdując się w wiosce Bartel Mały⁶⁷ (7212), dokąd przybyła około godz. 2.00 w nocy, w składzie 25 bandytów, później przyłączyła się jeszcze grupa, razem 40, w tej liczbie dwie kobiety⁶⁸”.

⁶³ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 53.

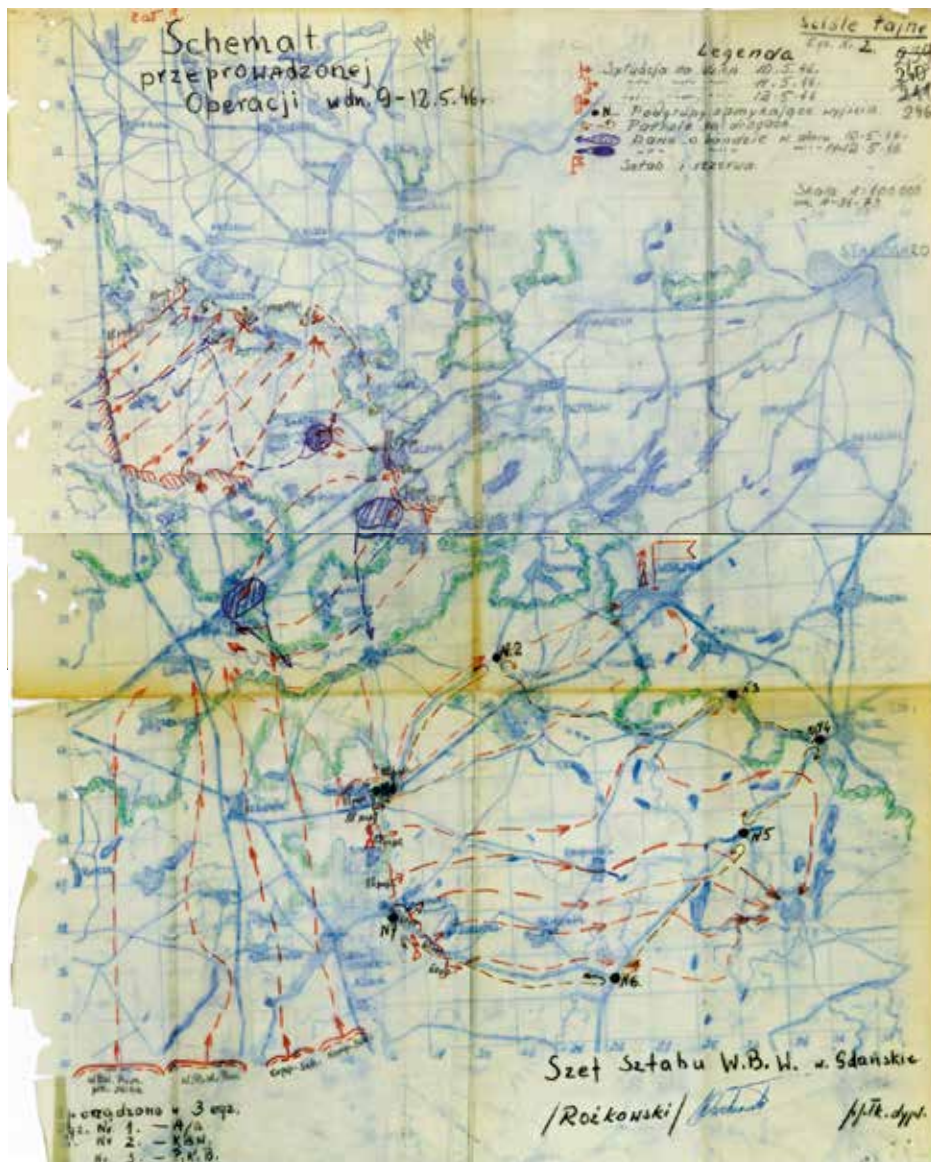
⁶⁴ Franciszek Szumacher (także: Schumacher, ur. 10 III 1915 r.) – s. Feliksa, ur. w Czarnej Wodzie, pow. starogardzki. Od kwietnia 1945 r. w MO, milicjant posterunku gminnego w Osiecznej. W maju 1946 r. pozostawał w kontakcie z partyzantami, prawdopodobnie z grupą Chelińskiego „Małego” (Grupa „Tartak”), która w sierpniu 1946 r. weszła w skład 5. Brygady Wileńskiej AK. Na początku czerwca 1946 r. aresztowany, w kwietniu 1947 r. usunięty z szeregow MO. AIPN Gd, 250/882, t. 1–2, Akta osobowe funkcjonariusza MO Franciszka Szumachera (t. 1) oraz akta sprawy przeciwko funkcjonariuszowi MO Franciszkowi Szumacherowi (t. 2). Z grupą „Małego” współpracował także brat Franciszka Szumachera, Bernard, który wyrokiem WSR w Gdańsku z 30 X 1947 r. został skazany na 10 lat więzienia (wyrok złagodzone na podstawie amnestii do 5 lat) oraz utratę praw publicznych na 5 lat. Zob. AIPN Gd, 146/33, Wyrok w sprawie przeciwko Bernardowi Schumacherowi, Ignacemu Ebertowskiemu i Janowi Zielińskiemu, Gdańsk, 30 X 1947 r., k. 320–324.

⁶⁵ Stanisław Gradowski (ur. 8 X 1911 r. – zm. 1990 r.) – s. Józefa, ur. w Brzeźnie, pow. starogardzki. W marcu 1945 r. wstąpił do MO w Osiecznej, obejmując funkcję zastępcy komendanta ds. polityczno-wychowawczych. Zwolniony z MO w 1949 r. z powodu przedwojennej służby wojskowej w Korpusie Ochrony Pogranicza. AIPN Gd, 130/1707, Akta osobowe funkcjonariusza MO Stanisława Gradowskiego.

⁶⁶ AIPN Gd, 130/1246, t. 4, Doniesienie agenturalne informatora „Walek”, 23 V 1946 r., k. 5; K. Polejowski, *O Polskę wolną...*, s. 45–46.

⁶⁷ Bartel Mały to właściwie tzw. kolonia Bartła Wielkiego, leżąca około 200 m na południe od tej ostatniej miejscowości, będąca jego administracyjną częścią.

⁶⁸ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 53.

Schemat operacji przeprowadzonej przez WBW województwa gdańskiego przeciwko 5. Brygadzie Wileńskiej AK w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r. AIPN, 578/209

Wspomniane dwie kobiety to sanitariuszki Lidia Lwow „Lala” (przy „Łupaszcze”) i Danuta Siedzik „Inka” (w szwadronie „Żelaznego”). Należy dodać, że informacje Wariończyka o liczebności oddziału mjr. „Łupaszkii” były ścisłe.

Starcie w Bartlu Małym – 11 maja

Zgodnie z wydanymi przez Wariończyka rozkazami o poranku 11 maja poszczególne grupy operacyjne rozpoczęły przeczesywanie okolicznych lasów, wchodziły do wiosek i osad, kontrolując mieszkańców oraz zasięgając informacji o miejscu pobytu partyzantów. Wszystko to nie przynosiło rezultatów. Dopiero około godziny 8.00 grupa operacyjna, którą dowodził przybyły z Armii Sowieckiej kapitan Leon (Leonid) Żyławski⁶⁹, dowódca 2. baonu 60. pp, natrafiła na miejsce stacjonowania szwadronów 5. Brygady i zbliżyła się do domu, w którym kwaterował oddział „Lufy”. Grupa Żyławskiego liczyła 30 osób: 17 żołnierzy i 13 milicjantów. Została ona podzielona na mniejsze oddziały (po 5–6 osób), które zostały rozesłane do poszczególnych zabudowań. Sam Żyławski pozostał ze swoim zastępcą – por. Piotrem Długim⁷⁰, sierż. Stanisławem Kuczyńskim⁷¹, kapralem, gońcem i dwoma telegrafistami⁷². Jeden z wydzielonych oddziałów, skła-

⁶⁹ Leon (Leonid) Żyławski (ur. 1918 r.) – s. Jana, ur. w Żmerynce, pow. winnicki, obywatel sowiecki polskiego pochodzenia. W Armii Sowieckiej od 1933 r., w „ludowym” WP od 15 V 1944 r., dowódca 1. kompanii ckm w 4. zap. pp, następnie dowódca baonu karabinów maszynowych. Od lipca 1945 r. dowódca 2. baonu 60. pp 16. DP w Gdańsku. CAW WBH, III-372/2, Obsada stanowisk oficerskich w 4. zap. pp, 1944–1945, k. 19; CAW WBH, III-372/3, Obsada stanowisk oficerskich w 4. zap. pp, 1944–1945, k. 20; AIPN Gd, 538/1396, Akta nadzorcze w sprawie karnej prowadzonej przeciwko Leonowi Żyławskiemu.

⁷⁰ Piotr Długi (ur. 15 X 1898 r.) – s. Antoniego, ur. w m. Ligota, woj. wielkopolskie. W latach 1916–1918 w armii niemieckiej jako szeregowy 19. pp, od października do grudnia 1918 r. w niewoli francuskiej. Od stycznia 1919 r. w Armii Polskiej we Francji jako dowódca plutonu w 9. pp strzelców polskich. Od 1920 do 1934 r. szef kompanii 51. pp (16. Pomorska DP). W latach 1935–1939 jako materiałowy w wojskach kolejowych. W czasie kampanii polskiej 1939 r. materiałowy w 72. kompanii wojsk kolejowych. 18 IX 1939 r. udał się do Poznanki Hetmańskiej, woj. tarnopolskie (okupacja sowiecka), miejscowości rodzinnej żony, gdzie podjął pracę w gorzelnii, a potem w rolnictwie. W kwietniu 1944 r. powołany do wojska „ludowego” przez komisję wojskową w Grzymałowie, woj. tarnopolskie, jako starszy sierżant. Następnie kursant Oficerskiej Szkoły Piechoty CKM w Stepanówce (do czerwca 1944 r.). Przydzielony do 4. zap. pp, w którym był dowódcą kompanii szkolnej ckm, potem dowódcą 3. plutonu 1. kompanii ckm. Od czerwca 1945 r. do maja 1946 r. dowódca kompanii ckm 60. pp 16. DP (porucznik). Od 1 VI 1946 r. komendant szkoły podoficerskiej 60. pp, potem dowódca baonu 60. pp. Od 1 XI 1946 r. w dyspozycji MON, w 1951 r. przeniesiony w stan spoczynku. CAW WBH, TAP, 578/61/57, Akta personalne kpt. Piotra Długiego, s. Antoniego; CAW WBH, III-372/2, Obsada stanowisk oficerskich w 4. zap. pp, 1944–1945, k. 17, 19; CAW WBH, III-372/3, Obsada stanowisk oficerskich w 4. zap. pp, 1944–1945, k. 17; CAW WBH, III-372/4, Książka etatowa 4. zap. pp, k. 15; AIPN Gd, 538/1388, Protokół przesłuchania świadka Piotra Długiego, k. 13.

⁷¹ Stanisław Kuczyński (ur. 6 IX 1915 r.) – s. Jana, ur. w Wilnie. W latach 1936–1938 w WP, w 1. Pułku Piechoty Legionów w Wilnie. Ukończył kurs w szkole podoficerskiej 1. pp Leg. (6 miesięcy) i kurs w Centrum Wyszkozenia Piechoty w Rembertowie (3 miesiące). Brał udział w kampanii polskiej 1939 r., walcząc pod Różanem, Pułtuskim i Wyszkowem. W czasie wojny został wywieziony przez Niemców na roboty w okolicie Kłajpedy, skąd zbiegł. Od marca 1943 r. w AK na Wileńszczyźnie. W 1944 r. w Wilnie ochotniczo wstąpił do „ludowego” WP i został skierowany do 4. zap. pp, gdzie objął stanowisko dowódcy plutonu w 2. Baonie Szkolnym. Awansowany do stopnia chorążego decyzją Prezydium Krajowej Rady Narodowej z 24 IV 1946 r. „za wybitne zasługi i wzorową służbę”. W maju 1946 r. był dowódcą plutonu rusznic przeciwpancernych w szkole podoficerskiej 60. pp. AIPN Gd, 538/1388, Arkusz ewidencji personalnej Stanisława Kuczyńskiego, b.d., k. 7–8.

⁷² AIPN Gd, 538/1396, Akt oskarżenia w sprawie kpt. Leona Żyławskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 6 VI 1946 r., k. 3.

dający się z 4 milicjantów (wśród nich komendant powiatowy MO z Tczewa ppor. Franciszek Żuraszek⁷³) i 2 podoficerów z 60. pp, weszła na podwórze gospodarstwa Plutowskich w celu sprawdzenia dokumentów mieszkańców, natomiast reszta grupy, która pozostała w Żyławskim, znajdowała się w pewnej odległości od zabudowań. Żuraszek nakazał podległym sobie milicjantom i żołnierzom pozostanie za stodołą, a sam wszedł do domu. Jednak stacjonujący w nim partyzanci byli już poinformowani przez wartownika o zbliżającej się grupie i po wejściu Żuraszka natychmiast go rozbroili. Tymczasem reszta milicjantów i żołnierzy, ignorując rozkaz, także weszła na podwórze, gdzie błyskawicznie zostali rozbrojeni. Wówczas to pozostający przy szwadronie „Lufy” mjr „Łupaszka” – po zidentyfikowaniu komendanta powiatowego – nakazał jego natychmiastowe rozstrzelanie⁷⁴. Został on wyprowadzony z domu przez dwóch partyzantów, jednak do egzekucji nie doszło, bo wywiązała się walka z nadchodzącą kolejną grupą milicyjną. Jeden z funkcjonariuszy otworzył ogień, ale partyzanci przyjęli walkę i rozpoczęli ostrzeliwanie się z broni automatycznej, przygotowując się do wycofania w pobliski las⁷⁵. W wyniku tych wydarzeń Żuraszek zdołał zbiec. Jak się wydaje, część szwadronu „Lufy” opuściła dom i przeszła na skraj lasu, przygotowując stanowisko ogniowe⁷⁶. Jednakże za milicjantami do zabudowań zbliżała się kolejna grupa żołnierzy z 60. pp. Wśród nich był kpt. Żyławski oraz jego zastępca, por. Długi, a grupa liczyła w sumie 7 osób (6 żołnierzy i 1 milicjant). Jeden z członków oddziału, sierż. Stanisław Kuczyński, idąc w stronę zabudowań, znalazł się pod ogniem na odkrytym terenie, w odległości około 50 m od domu. Ostrzeliwał się w pozycji stojącej, lecz został szybko zraniony w nogę, co wykluczyło go z walki. Z przeprowadzonego później śledztwa wynikało, że ucierpiał w wyniku ostrzału prowadzonego ze skraju lasu⁷⁷. Wówczas to, jak pisze w swoim raporcie Wariończyk, Żyławski miał rzucić się do ucieczki, pociągając za sobą resztę żołnierzy i milicjantów⁷⁸. To z kolei dało czas partyzantom, aby nie tylko w pełnym porządku wycofać się do lasu, ale jeszcze podejść do rannego sierż. Kuczyńskiego, rozbroić go i przeprowadzić z nim krótką rozmowę. Jej przebieg został

⁷³ Franciszek Żuraszek (16 X 1912 r.) – s. Franciszka, ur. w Habinghorst (Nadrenia, Niemcy). W latach 1931–1934 służył w 15. Pułku Ułanów Poznańskich. We wrześniu 1939 r. brał udział w walkach z Niemcami w obronie Warszawy. Następnie w niewoli, skąd – jak sam podawał – zbiegł jeszcze w 1939 r. i ukrywał się do 1941 r. Potem miał pracować w urzędzie pocztowym w Poznaniu (do 1945 r.). W lutym 1945 r. wstąpił do MO w Poznaniu, skąd przeniesiono go do KW MO w Gdańsku i powierzono obowiązki komendanta powiatowego w Tczewie (kwiecień 1945 r.). W dniu 21 V 1946 r. decyzją KRN awansowany do stopnia podporucznika MO. Zwolniony z MO z dniem 31 VII 1947 r. na własną prośbę, jednak jego zwolnienie miało być związane z ukryciem przez niego faktu służby w Policji Państwowej przed 1939 r. (informacja niepotwierdzona). W kwietniu 1973 r. uzyskał zaświadczenie, że w latach 1945–1947 brał udział „w walce z reakcyjnym podziemiem”. AIPN, 709/515, t. 1, Akta osobowe funkcjonariusza MO Franciszka Żuraszka.

⁷⁴ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 53.

⁷⁵ AIPN Gd, 538/1396, Akt oskarżenia w sprawie kpt. Leona Żyławskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 6 VI 1946 r., k. 3; AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 53.

⁷⁶ AIPN Gd, 538/1388, Protokół przesłuchania świadka Piotra Długiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 16 V 1946 r., k. 14. Tutaj informacja o stanowisku partyzanckiego rkm-u na skraju lasu.

⁷⁷ AIPN Gd, 538/1396, Akt oskarżenia w sprawie kpt. Leona Żyławskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 6 VI 1946 r., k. 3.

⁷⁸ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 53.

zanotowany w czasie przesłuchania Kuczyńskiego, którego oskarżono o utratę broni oraz pasa oficerskiego: „Dopadam do bruzdy – tracę przytomność. Jak długo leżałem, nie pamiętam. Powróciłem do świadomości pod wpływem uderzeń. Dwóch bandytów kopało mnie. Gdy oprzytomniałem, byłem już bez ppszy i pasa z pistoletem – zdjęto to ze mnie. Uniosłem głowę, jeden z nich odzywa się: »Sk[...]syn żyje jeszcze«, na ich pytanie: »Kto jesteś?« Odpowiadam: »Polak«, a oni: »bolszewicki Polak«, i oddalili się”⁷⁹.

W czasie wymiany ognia zostało zranionych dwóch partyzantów ze szwadronu „Lufy” – Zbigniew Rodak „Jaś”⁸⁰ oraz Sykstus Huszcza „Sykstus”⁸¹. Poważniej ranny został „Jaś”, który otrzymał postrzał w obie nogi (na wysokości ud). Został on zabrany przez kolegów i wyniesiony – jak sam później zeznawał – na kocu, który żołnierze wzięli z domu, w którym stacjonowali. Z kolei „Sykstus”, lżej ranny, część drogi przebył o własnych siłach.

W czasie kiedy swoje działania prowadziła grupa Żyławskiego, równoległe do niej od południa w kierunku Bartła Wielkiego posuwała się grupa operacyjna kpt. Eliasza Jabłońskiego⁸². Dowodził on oddziałem 36 żołnierzy, a ich zadaniem było przeczesanie terenu sąsiadującego z tym, który sprawdzała grupa Żyławskiego: „W dniu 11 maja 1946 r. przy wyjściu z lasu na polanę kolonii Bartel część tego oddziału z por. Perkowskim⁸³ natknęła się na 4 bandytów, na których kpt. Jabłoński kazał nacierać. Na skutek

⁷⁹ AIPN Gd, 538/1388, Protokół przesłuchania sierż. Stanisława Kuczyńskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 31 V 1946 r., k. 21.

⁸⁰ Zbigniew Rodak „Jaś” (ur. 2 XII 1924 r.) – s. Władysława, ur. w Warszawie. W 5. Brygadzie Wileńskiej AK od sierpnia 1945 r., w kwietniu 1946 r. w patrolu, potem szwadronie „Lufy”. Brał udział w akcjach na stacjach kolejowych (m.in. w Zaroślu) jako kierowca partyzanckiej ciężarówki. Ranny w czasie starcia w Bartlu, pozostawiony w leśniczówce Drzewiny. Pojmany przez komunistyczną obławę 12 V 1946 r. 31 I 1947 r. skazany przez WSR w Bydgoszczy na 10 lat więzienia (kara złagodzona do 4 lat na mocy amnestii). AIPN, 2911/1, Kartoteka ogólnoinformacyjna, Zbigniew Rodak, k. 2131.

⁸¹ Sykstus Huszcza „Sykstus” (ur. 27 I 1928 r.) – s. Tymoteusza, ur. w Miednikach Królewskich, pow. wileński. W 5. Brygadzie Wileńskiej AK od połowy kwietnia 1946 r., w szwadronie „Lufy”. Po zranieniu został przetransportowany na leczenie do majątku Zielenice (pow. sztumski), którego administratorem był członek wileńskiej konspiracji Feliks Płatkowski *vel* Józef Piątek „Marek”. „Sykstus” został aresztowany przez WUBP w Białymstoku w grudniu 1946 r. W lutym 1947 r. skazany przez WSR w Białymstoku na karę śmierci, zamienioną na 15 lat więzienia. AIPN, 2449/1, Kartoteka skazanych Centralnego Zarządu Więziennictwa MSW, 1956–1969, Sykstus Huszcza, k. 1698; AIPN Gd, 112/77, t. 1, Protokół przesłuchania Zdzisława Zielenia „Orlika”, Gdańsk, 6 VII 1948 r., k. 204.

⁸² Eliasz Jabłoński (ur. 13 I 1912 r.) – s. Morducha, ur. w Grajewie, pow. białostocki. Od lutego 1942 r. do sierpnia 1943 r. w Armii Sowieckiej, następnie w „ludowym” WP, w stopniu kapitana. W maju 1946 r. zastępca dowódcy 51. pp 16. DP ds. liniowych. AIPN Gd, 538/1395, Akt oskarżenia w sprawie kpt. Eliasza Jabłońskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 6 VI 1946 r., k. 4.

⁸³ Bronisław Perkowski (ur. 28 XI 1900 r.) – s. Stanisława, ur. w Danówku, pow. szczuczyński. W latach 1915–1918 uczeń ślusarski w warszawskiej fabryce uzbrojenia, ewakuowanej do Moskwy. Jak sam twierdził w swoim życiorysie, brał udział w przewrocie bolszewickim w Moskwie, skąd w 1918 r. udał się do Polski. Aresztowany przez Niemców pod Orszą, trafił do obozu jenieckiego pod Berlinem, skąd w listopadzie 1918 r. wrócił do Polski. W lutym 1920 r. powołany do 80. pp WP. Od października 1921 r. do marca 1922 r. był kursantem pułkowej szkoły podoficerskiej. Pozostał w szeregach WP, kończąc kursy podoficerskie w Toruniu (1924), Grudziądzu (1928) i Słonimiu (1939). We wrześniu 1939 r. był dowódcą plutonu piechoty w 80. pp i wziął udział w kampanii polskiej 1939 r., walcząc m.in. pod Mławą i Kockiem. W latach 1939–1944 mieszkał z rodziną w Goniądzu i pracował jako rybak. W sierpniu 1944 r. zmobilizowany do „ludowego” WP jako chorąży. Do maja 1945 r. był dowódcą 2. plutonu szkolnego 1. kompanii strzeleckiej 4. zap. pp. Od lipca 1945 r. do kwietnia 1946 r. był adiutantem szkoły podoficerskiej 51. pp 16. DP. Od końca kwietnia 1946 r. do marca

tego natarcia bandyci skryli się w lesie. Grupa kpt. Jabłońskiego posuwała się nadal w kierunku, w którym uciekli bandyci, lecz po osiągnięciu pagórka w kol. Bartel musiała się zatrzymać, gdyż na skraju lasu z północnej strony zauważono kilku żołnierzy w mundurach WP. Kpt. Jabłoński wysłał natychmiast w ich kierunku na rozpoznanie ppor. Libranta⁸⁴ z jednym szeregowym, który po swoim powrocie zameldował mu, że to żołnierze kpt. Żyławskiego i że z rozkazu płk. Oposzniańskiego ma on posuwać się dalej po wyznaczonej trasie⁸⁵. Wówczas jednak dowodzący grupą Jabłoński zaprzestał wykonywania rozkazów, zebrał swoich ludzi i nakazał im być gotowymi do wymarszu. Sam zaś opuścił oddział i samowolnie udał się do Oposzniańskiego, proponując mu połączenie swojej grupy z oddziałem Żyławskiego i podjęcie pościgu za partyzantami. Oposzniański odmówił i polecił Jabłońskiemu, aby ten wykonał poprzedni rozkaz. Ten z kolei zaoponował, mówiąc, że ma za mało ludzi, na co usłyszał od Oposzniańskiego: „Co, ty tchórzysz? To ja sam pójdę”⁸⁶. Dopiero wówczas Jabłoński powrócił do swoich żołnierzy, jednak było już po walce i wileńscy partyzanci wycofali się do lasu.

Starcie w Bartlu Małym, które trwało w sumie około 20 minut, pod względem militarnym było dla sił komunistycznych kompromitującą porażką. Nie chodzi jedynie o fakt, że zgromadzono siły przeszło dziesięciokrotnie przekraczające liczebność partyzantów oraz o odparcie przez tych ostatnich ataku wojska „ludowego” i milicjantów (którzy – jak zeznawał ppor. Długi z 51. pp – na pierwszy odgłos strzałów po prostu uciekli), ale także o zachowanie się oficerów 16. DP wyższych rangą (Oposzniański, Żyławski, Jabłoński). Wariończyk pisał o tym wprost, wskazując Żyławskiego jako winnego fiaska całej akcji: „Operacja i całkowita likwidacja bandy nie nastąpiła z winy dowódcy baonu 60. pp, kapitana Żyławskiego [Żyławskiego – przyp. K.P.], który wykazał tchórzostwo, porzuciwszy grupę operacyjną i uciekając od bandy w poszukiwaniu dowódcy pułku, płk. Opoczyńskiego [Oposzniańskiego – przyp. K.P.]. Dowódca pułku nie wykazał inicjatywy i nie zorganizował natychmiastowego pościgu za bandą, która nie mogła szybko uciekać, mając 3 rannych i 2 zabitych”⁸⁷. Pomijając fakt zawyżenia

1947 r. był komendantem szkoły podoficerskiej 51. pp 16. DP, następnie dowódcą 2. kompanii strzeleckiej 51. pp (od marca do kwietnia 1947 r.). Od kwietnia 1947 r. do maja 1949 r. był dowódcą baonu piechoty 51. pp, potem w dyspozycji MON. Od czerwca 1949 r. do stycznia 1950 r. dowódca kompanii w 45. pp 3. DP, następnie ponownie w dyspozycji MON. Aresztowany przez Informację Wojskową w związku z podejrzeniem o dokonanie mordu na cywilach w czasie okupacji niemieckiej w okolicach Goniądza (czerwiec–lipiec 1941 r.). 9 VI 1951 r. Sąd Wojewódzki w Białymstoku skazał Perkowskiego na karę dożywotniego więzienia. CAW WBH, TAP, 741/61/1386, Akta personalne Bronisława Perkowskiego, s. Stanisława; CAW WBH, III-372/2, Obsada stanowisk oficerskich w 4. zap. pp, 1944–1945, k. 11; CAW WBH, III-372/4, Książka etatowa 4. zap. pp, k. 6; AIPN Gd, 538/1395, Akt oskarżenia w sprawie kpt. Eliasza Jabłońskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 6 VI 1946 r., k. 5.

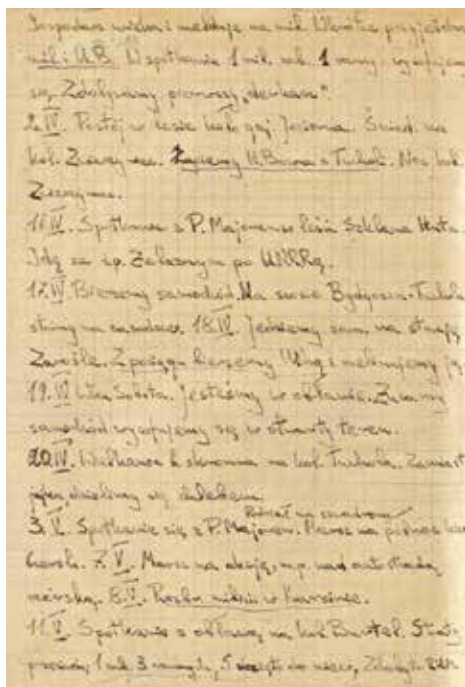
⁸⁴ Antoni Librant (ur. 1925 r.) – s. Stanisława, ppor. „ludowego” WP. W maju 1946 r. dowódca plutonu 51. pp 16. DP, wcześniej w 3. zap. pp, na bazie którego sformowano 4. DP „I” WP. Zob. AIPN Gd, 538/833, Repertorium ogólne Pd. Wojskowej Prokuratury 16. DP w Gdańsku za 1947 r., k. 68.

⁸⁵ AIPN Gd, 538/1395, Akt oskarżenia w sprawie kpt. Eliasza Jabłońskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 6 VI 1946 r., k. 4.

⁸⁶ *Ibidem*. W zachowanych aktach nie ma informacji o karze, jaka spotkała kpt. Jabłońskiego za złamanie rozkazów dowódcy 60. pp.

⁸⁷ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 54; J. Poksiński, „Działalność społeczno-polityczna...”, s. 456 (podaje on jeszcze wyższe straty, które jakoby miał ponieść szwadron „Lufy”: „W trakcie krótkiej walki zginęło 2 członków bojówki »Lufy«, 3 dalszych odniosło rany, a 3 członków szwadronu ujęto”).

strat 5. Brygady, które w rzeczywistości wynosiły 2 rannych („Jaś” i „Sykstus”), należy zauważyć, że Wariończyk opisał stan zgodny z rzeczywistymi wypadkami. Już po zakończeniu operacji wojskowych 16. DP w maju, prowadzonych przeciwko wileńskim partyzantom, wobec Żyławskiego zostało wszczęte postępowanie przez Prokuraturę Wojskową dywizji (28 maja). Z ustaleń prokuratury wynikało, że Żyławski po prostu odjechał do sztabu Oposzniańskiego, „zamiast wysłać gońca”. Tam uzyskał wsparcie w postaci dwóch ckm-ów i 15 żołnierzy i na ich czele powrócił na miejsce starcia (towarzyszył mu Oposzniański), po czym „kpt. Żyławski rozpoczął natarcie na bandytów, lecz to już nie przyniosło pozytywnych rezultatów, gdyż bandyci wycofali się do lasu”⁸⁸. Ostatecznie sprawa Żyławskiego trafiła do Warszawy, do Sztabu Generalnego wojska „ludowego”, i była tam analizowana głównie pod kątem przyczyn porażki sił komunistycznych. W swojej opinii na ten temat gen. Stefan Mossor, wówczas zastępca szefa Sztabu Generalnego oraz członek PKB, pisał do gen. Bolesława Kieniewicza, dowódcy KBW, odnosząc się do działań grupy operacyjnej Wariończyka: „Osobiście uważam, że działanie tej grupy może być przykładem, jak nie należy przeprowadzać operacji. Odnoszę wrażenie, jakoby dowódca specjalnie unikał spotkania z bandą. Szukając jej tam, gdzie nic nie wskazuje na to, że mogłaby być, pomijając rejon, gdzie stwierdzono ją namacalnie. Grupa bezsensownie przeczesywała lasy na południe od miejscowości Lubichowo, a bandę zlokalizowano w rejonie Czarna Woda. Mając 10-krotną przewagę w ludziach, pozwolono spokojnie odejść bandzie liczącej 40 ludzi. Dowódca grupy wykazuje kompletny brak energii, tchórzostwo”⁸⁹. W październiku 1946 r. sprawę przeciwko Żyławskiemu umorzono, karząc go czternastodniowym aresztem domowym z potrąceniem 50 proc. poborów za każdy dzień kary⁹⁰.

**Fragment dziennika 4. szwadronu
5. Brygady Wileńskiej AK z 1946 r.
AIPN, 944/291**

⁸⁸ AIPN, 538/1396, Akt oskarżenia w sprawie kpt. Leona Żyławskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 6 VI 1946 r., k. 3.

⁸⁹ CAW WBH, IV.501.1/A, Sztab Generalny Wojska Polskiego, 1945–1950, Raport gen. Stefana Mossora do dowódcy KBW gen. Bolesława Kieniewicza, Warszawa, 25 V 1946 r., k. 751; J. Pałka, *Ludowe Wojsko Polskie...*, s. 155; L. Kowalski, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego a żołnierze wyklęci. Walka z podziemiem antykomunistycznym w latach 1944–1956*, Poznań 2016, s. 160–161.

⁹⁰ AIPN, 538/1396, Akt oskarżenia w sprawie kpt. Leona Żyławskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 6 VI 1946 r., k. 3. Nie była to jedyna sprawa karna prowadzona przeciwko oficerom sowieckim 60. pp w związku z akcją w dniach 9–12 V 1946 r., o czym w dalszej części artykułu.

Warto wszakże zwrócić uwagę, że Wariończyk, zrzucając winę za niepowodzenie akcji na wojsko „ludowe”, usprawiedliwiał siebie i jednostki KBW⁹¹. Podobnie czynili, tłumacząc porażkę obławy na partyzantów, szef gdańskiego WUBP Mrozek oraz naczelnik Wydziału III tamtejszego WUBP Jan Wołkow⁹², którzy 28 maja pisali do swoich zwierzchników w Warszawie: „Komunikujemy, że w wyniku pościgu przeprowadzonego w dniach 9–12 maja br. pozytywnych rezultatów nie osiągnięto, a to z winy dowódcy batalionu kpt. Żuławskiego [Żyławskiego – przyp. K.P.], który w starciu z bandą w panice pierwszy rzucił się do ucieczki, a za nim wojsko. Prócz tego ze strony wojska daje się zauważyć niechęć i antagonizm w stosunku do organów UB”⁹³. To ostatnie stwierdzenie – zapewne bliskie prawdy – trzeba jednak uzupełnić o dodatkową informację dotyczącą braku zaufania między polskimi żołnierzami a ich pochodzącymi z Armii Sowieckiej dowódcami.

Żyławski, tłumacząc się ze swojego postępowania, wprost mówił o braku zaufania do przydzielonych mu gońców. Jeszcze wyraźniej ten brak zaufania do podległych sobie polskich żołnierzy wybrzmiewa w zeznaniu innego sowieckiego oficera 60. pp – kpt. Jerzego (Jurija) Ostroumowa⁹⁴. Podobnie jak Żyławski dowodził on grupą operacyjną (20 ludzi) i brał udział w obławie na partyzantów. Został oskarżony o niewykonanie rozkazów wydanych przez Oposzniańskiego dotyczących pościgu za wycofującymi się szwadronami „Lufy” i „Żelaznego” (o czym niżej)⁹⁵.

⁹¹ O nieskrywanym antagonizmie, a nawet wrogości żołnierzy wojska „ludowego” wobec KBW świadczy przypadek opisany w sprawozdaniu dowódcy WBW woj. pomorskiego (bydgoskiego) Skiby z 31 V 1946 r.: „W ostatnim czasie żołnierze WP, a nawet ich dowódcy, źle się odnosili do naszych żołnierzy i całego KBW, co było faktem niemiłych zajęć, w których to żołnierzy naszych wyzywano od »płatnych pachołków Stalina czy komunistów«”. AIPN, 578/200, Sprawozdanie na temat band i działalności operacyjnej w województwie pomorskim za czas od 1 do 31 V 1946 r., Bydgoszcz, 31 V 1946 r., k. 138.

⁹² Jan Wołkow (także: Jan Wołk, ur. 22 VI 1916 r. – zm. 24 I 1999 r.) – s. Arona, ur. w m. Ozdinty-cze, woj. wołyńskie. Należał do KZMP, KPZU, PPR, PZPR, wykształcenie: szkoła powszechna (do 1939 r.). Od 4 IV 1945 r. funkcjonariusz Grupy Operacyjnej WUBP w Gdańsku; od 28 IX 1945 r. p.o. kierownik Sekcji 2 Wydziału I WUBP w Gdańsku; od 1 XI 1945 r. kierownik Wydziału I WUBP w Gdańsku, od 1 I 1946 r. naczelnik Wydziału III WUBP w Gdańsku, od 1 VIII 1947 r. w MBP w Warszawie; od lutego 1951 r. naczelnik Wydziału III WUBP w Lublinie; od 1 IV 1952 r. naczelnik Wydziału III Departamentu III MBP; od 15 VIII 1955 r. zastępca kierownika WUdsBP w Warszawie; od 15 VII 1956 r. p.o. kierownik WUdsBP w Warszawie; 15 III 1957 r. zwolniony ze służby. 22 VII 1946 r. awans na kapitana, w 1948 r. na majora, a w 1952 r. na podpułkownika. *Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim...*, s. 386–387.

⁹³ AIPN, 01439/57, t. 3, Pismo szefa WUBP w Gdańsku Józefa Mrozka i naczelnika Wydziału III WUBP w Gdańsku Jana Wołkowskiego, Gdańsk, 28 V 1946 r., k. 152.

⁹⁴ Jerzy (Jurij) Ostroumow (ur. 2 VIII 1923 r.) – s. Aleksandra, ur. w Moskwie. W latach 1941–1944 w Armii Sowieckiej, walczył pod Moskwą i Woroneżem. Od kwietnia 1944 r. w „ludowym” WP, w 4. DP oraz 4. zap. pp, gdzie dowodził baonem moździerzowy. W 16. DP dowódca 1. batalionu 60. pp 16. DP. Awansowany do stopnia kapitana wojska „ludowego” decyzją Prezydium Krajowej Rady Narodowej z 24 IV 1946 r. „za wybitne zasługi i wzorową służbę”. CAW WBH, III-372/2, Obsada stanowisk oficerskich w 4. zap. pp, 1944–1945, k. 20; CAW WBH, III-372/4, Książka etatowa 4. zap. pp, k. 15; AIPN Gd, 538/1394, Akta w sprawie karnej przeciwko Jerzemu Ostroumowi.

⁹⁵ Brak zaufania między oficerami przysłanymi z Armii Sowieckiej a polskimi żołnierzami był także wynikiem niedostatecznej znajomości języka polskiego przez tych pierwszych. Żyławski, Ostroumow czy Gordiejew uczyli się języka polskiego od 1944 r. CAW WBH, III-372/1, Książka rozkazów ogólnych 4. zap. pp, 19 IX 1944 r. – 10 I 1945 r., Rozkaz oficerski nr 89 dowódcy 4. zap. pp Leonida Orłowa, 29 XII 1944 r., k. 141–142.

Pościg za partyzantami – 11–12 maja

Przybycie Żyławskiego i Oposzniańskiego (zapewne także Jabłońskiego) na czele oddziału posiłkowego na miejsce starcia nastąpiło po około 30 minutach od zakończenia walki w Bartlu. Dopiero wówczas odtransportowano rannego sierż. Kuczyńskiego na tyły i udzielono mu pomocy medycznej. Jednak w tym momencie partyzanci, czyli połączone szwadrony „Żelaznego” i „Lufy” pod dowództwem „Łupaszki”, już wycofywali się na północny zachód, wychodząc z leśniczówki w Bartlu w stronę leśniczówki w Drzewinach. Wariończyk w swoim raporcie pisał: „Został zorganizowany wywiad po śladach postępującej bandy⁹⁶ z kursantów szkolnej kompanii. Postanowiłem do końca dnia zamknąć rejon lasu w kierunku odejścia bandy w celu jej wytropienia i zniszczenia. Banda jednak, spostrzegłszy, że jest prześladowana, pozostawiwszy jednego rannego bandytę w mieszkaniu leśnika, niedaleko na południowy wschód od wsi Kanarszyn [Konarzyny – przyp. K.P.] (8408), odeszła w południowo-zachodnim⁹⁷ kierunku. Rannego bandytę⁹⁸ udało się odnaleźć i odstawić do WUBP Gdańsk, protokół przesłuchania dołączamy. Dla kontroli i rewizji w domu do operacyjnych grup działających w punktach zamieszkałych byli przydzieleni funkcjonariusze milicji i UB⁹⁹. W tym czasie szwadrony wycofywały się na północny zachód, wioząc rannych na furmance, którą sprowadził Mieczysław Filipowicz „Gryf” z jednego z gospodarstw w Bartlu¹⁰⁰. Po dotarciu do leśniczówki w Drzewinach, na zachód od jeziora Wygonin i około 4 km na północny

⁹⁶ AIPN, 0259/436, t. 1, Protokół przesłuchania Henryka Urbanowicza „Zabawy”, Wrocław, 29 VII 1948 r., k. 152. Henryk Urbanowicz „Szczaw”, „Zabawa” (ur. 20 IV 1926 r. – zm. 6 V 1949 r.) – s. Kazimierza, ur. w Wilnie. Od 1942 r. członek wileńskiej AK, od czerwca 1944 r. w 3. Brygadzie Wileńskiej AK Gracjana Fróga „Szczerbca”. Brał udział w operacji „Ostra Brama” (lipiec 1944 r.), następnie wraz z oddziałem rozbrojony przez Sowietów. Zbiegł z kolumny jenieckiej, wrócił w szeregi AK na terenie Wilna, a potem działał w Puszczy Rudnickiej. Na Wileńszczyźnie pozostał do końca maja 1945 r., po czym wyjechał do kontrolowanej przez komunistów Polski (czerwiec 1945 r.). Najpierw zamieszkał w Bydgoszczy, a pod koniec 1945 r. przeniósł się do Gdańska, gdzie nawiązał kontakt z innymi członkami wileńskiej konspiracji. Podjął pracę w Spółdzielni Rybackiej w Siankach (obecnie dzielnica Stogi) pod Gdańskiem. Od kwietnia 1946 r. w szeregach 5. Brygady Wileńskiej AK, w szwadronie „Żelaznego”, jako dowódca drużyny. Nie ujawnił się wobec władz komunistycznych, aresztowany w lipcu 1948 r. we Wrocławiu. W styczniu 1949 r. skazany na karę śmierci i zamordowany. Jego szczątki zostały odnalezione przez IPN na Cmentarzu Osobowickim we Wrocławiu i zidentyfikowane. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu, 21/3092, Akta w sprawie karnej przeciwko Henrykowi Urbanowiczowi; T. Balbus, *Henryk Urbanowicz (1926–1949)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny...*, t. 1, s. 499–503.

⁹⁷ Oddział odszedł w kierunku północno-zachodnim, w stronę Drzewin, a następnie na północ od stacji kolejowej Bąk. Z zeznań Urbanowicza „Zabawy” można wywnioskować, że partyzanci wysyłali patrole żywnościowe w stronę Konarzyn koło Zblewa i jeziora Wygonin. AIPN, 0259/436, t. 1, Protokół przesłuchania Henryka Urbanowicza „Zabawy”, Wrocław, 29 VII 1948 r., k. 152.

⁹⁸ Był to Zbigniew Rodak „Jaś”. Drugi z rannych partyzantów, Sykstus Huszcza „Sykstus”, pozostał w oddziale i tym samym uniknął aresztowania. Zeznający w 1948 r. Urbanowicz „Zabawa” mówił, że to jego drużyna wraz z „Żelaznym” odstawiła rannego „Jasia” do leśniczówki, a przebywająca tam żona leśniczego zgodziła się ukryć rannego i zapewnić mu opiekę.

⁹⁹ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 53.

¹⁰⁰ Mieczysław Filipowicz „Ryś”, „Kora”, „Gryf” (ur. 17 X 1921 r. – zm. 1998 r.) – s. Józefa, ur. w m. Mści-bów, pow. wołkowyski. Członek Bojowego Oddziału Armii na terenie Wołkowyska. W 1945 r. wraz z większością oddziału przeniósł się do Bobolic (Pomorze Zachodnie), gdzie kontynuował działalność konspiracyjną. Od początku maja 1946 r. w szwadronie „Żelaznego”. Aresztowany przez UB w grudniu 1946 r., w czerwcu 1947 r. skazany przez WSR w Szczecinie na 12 lat więzienia. W 1992 r. Sąd Wojewódzki w Szczecinie stwierdził nieważność wyroku z 1947 r., uznając, że działalność Filipowicza

zachód od Bartła, „Żelazny” umieścił w domu leśniczego rannego „Jasia”, pozostawiając na jego leczenie 10 tys. zł. Kwotę tę „Żelazny” przekazał żonie leśniczego (jej męża nie było wówczas w domu). W jednym ze sprawozdań z akcji pod Bartłem znalazła się informacja, że leśniczy został zatrzymany przez WBW woj. pomorskiego i przekazany WBW woj. gdańskiego. Wiadomo też, że wraz z leśniczym została aresztowana jego żona. Zatrzymani trafili do aresztu PUBP w Starogardzie. Skądinąd wiadomo, że byli to Stefan Ordowski oraz jego żona Małgorzata¹⁰¹.

Pościg za partyzantami trwał w dalszym ciągu. Oddziały WBW woj. pomorskiego wraz z jednostkami wojska „ludowego” z Torunia (73. pah i Oficerska Szkoła Artylerii w Toruniu) miały za zadanie zamknięcie obszaru między miejscowościami Wojtał, stacja kolejowa w Bąku, Konarzyny, Wygonin i Bartel¹⁰². Jeśli chodzi o działania WBW woj. gdańskiego, w tym wojska „ludowego”, to siły te miały za zadanie posuwać się od południa, od miejscowości Kaliska, ku północy, w stronę Konarzyn koło Zblewa, działając w ścisłym porozumieniu z jednostkami z Bydgoszczy i Torunia. Zadania zwiadowcze zostały przydzielone patrolom złożonym z żołnierzy wojska „ludowego” i KBW, którymi dowodzili sowieccy oficerowie, jak wspomniany wyżej

była prowadzona na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości. Por. AIPN Sz, 187/98–99, Akta sądowe Wojskowego Sądu Rejonowego w Szczecinie w sprawie Mieczysława Filipowicza.

¹⁰¹ Por. AIPN By, 070/359, t. 1, Protokół przesłuchania Zbigniewa Rodaka, Potulice, 4 XII 1946 r., k. 185; AIPN, 578/200, Meldunek operacyjny nr 131 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 11 V 1946 r., k. 60–61. Stefan Ordowski (ur. 19 IX 1895 r.) – s. Juliusza, ur. w Trąbkach Wielkich, woj. pomorskie. Wyrokiem WSR w Gdańsku z 4 XI 1946 r. skazany na karę 5 lat pozbawienia wolności i osadzony w więzieniu w Sztumie. Zwolniony 14 III 1947 r. na mocy amnestii. Małgorzata Ordowska z d. Witt (ur. 26 I 1895 r.) – c. Ludwika, ur. w Królewcu. Wyrokiem WSR w Gdańsku z 4 XI 1946 r. skazana na 5 lat pozbawienia wolności i osadzona w więzieniu w Starogardzie. Zwolniona 8 III 1947 r. na mocy amnestii. AIPN Gd, 0046/3, t. 3, Księga kontrolna osób zatrzymanych i aresztowanych Wydziału Śledczego WUBP w Gdańsku za okres od 11 X 1945 r. do 30 V 1947 r., t. 3, k. 40; AIPN, 2449/1, Kartoteka skazanych Centralnego Zarządu Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości w Warszawie, 1956–1969, Stefan Ordowski, s. Juliusza, k. 1079; *ibidem*, Małgorzata Ordowska, c. Ludwika, k. 1077; Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), 10/2376/779, Akta więzienne Małgorzaty Ordowskiej. W aktach więziennych zachowała się kopia wyroku wydanego 4 XI 1946 r. przez WSR w Gdyni, w którym opisano okoliczności przyjęcia przez Ordowskich rannego „Jasia”: „[...] dnia 11 maja 1946 r. do leśniczówki w Drzewinach, do mieszkania osk[arżonej] Ordowskiej, weszło 4 uzbrojonych osobników w mundurach WP. Jeden z osobników zażądał, by osk[arżona] Ordowska przyjęła i ukryła na przeciąg 3–4 dni ciężko rannego żołnierza. Jak się okazało, ranny był członkiem bandy »Lupaszi«, Rodak Jan [właśc. Zbigniew – przyp. K.P.]. Na odchodnym, to jest po wniesieniu rannego do pokoju, dowódca bandy [„Żelazny” – przyp. K.P.] pozostawił kwotę 10 tys. złotych na koszty leczenia, przy czym nakazał milczenie, grożąc śmiercią w razie zdrady. Około godz. 13[.00] przybył mąż osk[arżonej] Ordowskiej, Stefan, któremu opowiedziała o zajściu. Następnego dnia [12 maja – przyp. K.P.] przyszło do mieszkania oskarżonych 3 osobników cywilnych, którzy zapytali osk[arżonego] Ordowskiego, czy jest ktoś obcy w mieszkaniu, na co osk[arżony] Ordowski odpowiedział przecząco, po czym osobnicy odeszli. Oskarżony wysłał posłańca po lekarstwa, zaś sam udał się w celu powiadomienia nadleśnicztwa. W drodze zatrzymany został przez patrol [żołnierzy] WP, którzy pytali, czy oskarżony nie widział bandytów, na co oskarżony również zaprzeczył. Świadek Hinc Robert, szwagier oskarżonego, który był obecny przy wnoszeniu rannego bandyty do mieszkania, zwrócił uwagę oskarżonym, by ci natychmiast powiadomili władze, co jednak oskarżeni nie uczynili [...]. Przy wymiarze kary sąd wziął pod uwagę fakt, że oskarżeni świadomie udzielili pomocy członkowi bandy, że mieli możliwość i sposobność donieść władzy, z drugiej strony dotychczasową niekaralność, ich wiek oraz stosunki rodzinne”. *Ibidem*, k. 7.

¹⁰² Por. AIPN, 578/200, Meldunek operacyjny nr 131 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 11 V 1946 r., k. 64.

Otwinowski czy Mikołaj Hryniewiecki¹⁰³: „W celu odnalezienia bandy został wysłany zwiad, w liczbie 5 ludzi z kapitanem Hryniewieckim na czele. Jednocześnie wysłani zostali zwiadowcy UBP na najbliższe stacje kolejowe i punkty zamieszkałe w celu odnalezienia i schwytania rannych”¹⁰⁴. Zgodnie z rozkazem Wariończyka siły wojskowe przesunęły się na północ od Bartla Wielkiego. Zostały one podzielone na 20-osobowe grupy, poruszające się na samochodach ciężarowych, uzbrojone w ckm-y, a ich zadaniem było zamknięcie i sprawdzenie obszaru rozciągającego się od linii kolejowej wiodącej do Czerska na zachodzie (tu głównie WBW woj. pomorskiego), do linii wyznaczonej miejscowościami Bartel Wielki – Wygonin – Konarzyny na południu, wschodzie i północy. W centrum tego obszaru znajduje się jezioro Wygonin. Zadanie sprawdzenia terenów wokół akwenu przypadło dwóm grupom operacyjnym wojska „ludowego” z 16. DP, którymi dowodzili sowieccy oficerowie: wspomniany już kpt. Ostroumow i kpt. Wasyl Gordiejew¹⁰⁵. W akcie oskarżenia Ostroumowa tak opisano wydarzenia z wieczora i nocy 11 maja oraz poranka 12 maja: „Dnia 11 maja 1946 r. około godz. 20.00 kpt. Ostroumow otrzymał w Kaliskach rozkaz d[owód]cy grupy operacyjnej 16. DP ppłk. Oposzniańskiego zajęcia stanowiska wraz z 20 ludźmi i 1 ckm-em i samochodem ciężarowym na zachodnim brzegu Jeziora Wygonińskiego [sic!], na którego wschodnim brzegu miał zająć stanowisko kpt. Gordiejew ze swym oddziałem. Przyjechawszy samochodem wraz z oddziałem na wschodni brzeg jeziora¹⁰⁶, kpt. Ostroumow zostawił tam samochód i ckm z obsługą 5 ludzi, a sam z 15 żołnierzami o szarówce ruszył drogą leśną po stronie południowej jeziora w kierunku zaznaczonym na szkicu mapki. Po drodze, nie dochodząc do leśniczówki, na skraju polany leśnej kpt. Ostroumow zauważył w odległości 200 metrów postacie kilku mężczyzn, którzy szli drogą naprzeciw, i zauważywszy oddział żołnierzy, rzucili się do ucieczki przez krzaki w kierunku leśniczówki. Kpt. Ostroumow ze swym oddziałem począł ich ścigać, lecz po zajęciu leśniczówki dowiedzieli się, że znacznie wcześniej już przyszło tam kilku ubranych po wojskowemu osobników, którzy pytali się, czy w okolicy jest wojsko polskie, i poszli z powrotem do lasu. Po opatrolowaniu rejonu leśniczówki znaleziono tylko porzucony płaszcz milicjanta i kurtkę skórzaną. Kpt. Ostroumow, zamiast wypełniać nadal powierzone mu zadanie bojowe i zająć miejsce zasadzki, postanowił wówczas wrócić na zachodni brzeg jeziora, gdzie pozostawił samochód

¹⁰³ Mikołaj Hryniewiecki (ur. 30 V 1917 r.) – s. Aleksandra, ur. w m. Krasifów, obwód chmielnicki, obywatel sowiecki polskiego pochodzenia. W 1939 r. ukończył Instytut Techniczny w Kijowie. W latach 1941–1944 w Armii Sowieckiej, od kwietnia 1944 w „ludowym” WP, w 4. DP. Od 1 VI do 31 VIII 1945 r. pełnił obowiązki szefa Sztabu 2. Specjalnego Pułku KBW, który stacjonował w Toruniu. Od listopada 1945 r. zastępca szefa Oddziału Operacyjno-Wywiadowczego ds. wywiadu w dowództwie WBW woj. gdańskiego. AIPN, 873/265, Akta śledztwa w sprawie Mikołaja Hryniewieckiego, s. Aleksandra.

¹⁰⁴ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 54.

¹⁰⁵ Wasyl Gordiejew (ur. 21 VII 1916 r.) – s. Mikołaja, ur. w Sterlitamaku, w Baszkirii, absolwent Politechniki w Leningradzie (1941). Od 21 VI 1941 r. do 15 V 1944 r. w Armii Sowieckiej, następnie oddelegowany do „ludowego” WP, do 4. zap. pp, gdzie był kierownikiem warsztatów artyleryjskich. Od lipca 1945 r. szef zaopatrzenia artylerii 60. pp 16. DP, w kwietniu 1946 r. awansowany do stopnia kapitana. W lutym 1947 r. odesłany do Związku Sowieckiego. CAW WBH, TAP, 497/58/1004, Akta personalne Wasyla Gordiejewa, s. Mikołaja; CAW WBH, III-372/2, Obsada stanowisk oficerskich w 4. zap. pp, 1944–1945, k. 26; CAW WBH, III-372/4, Książka etatowa 4. zap. pp, k. 23.

¹⁰⁶ Tu błąd w opisie. Chodzi o zachodni brzeg jeziora Wygonin.

z obsługą ckm-u i gdzie bezskutecznie usiłował nawiązać łączność radiową z dowódcą 60. pp, [i] pozostał tam do rana 12 maja 1946 r., tj. do przybycia ppłk. Oposzniańskiego, który kazał mu ponownie zająć wyznaczone stanowisko. Na tę decyzję kpt. Ostroumowa wpłynęło wg niego to, że nie znał przydzielonych mu ludzi, i wobec skarg ich na zmęczenie (prawie dwie noce nie spali) i brak wyżywienia¹⁰⁷ nie był pewien, czy w decydującym momencie może na nich liczyć, poza tym nie było w ogóle rozpoznania i zwiadu co do miejsca zasadzki i siły nieprzyjaciela. Tłumaczenie to nie usprawiedliwia zaniechania wykonania wyraźnego rozkazu bojowego¹⁰⁸.

W tym opisie ponownie wybrzmiewa potwierdzenie braku zaufania między sowieckimi oficerami 16. DP a ich polskimi podwładnymi. Ponadto – podobnie jak Żyławski i Jabłoński pod Bartlem – Ostroumow także złamał wydane mu rozkazy, zapewne obawiając się militarnego starcia z partyzantami „Łupaszką”. Tylko tym można wytłumaczyć zaniechanie przez niego dalszego pójścia. Bezpośrednią konsekwencją takiego zachowania Ostroumowa było wymknięcie się szwadronów 5. Brygady z obławy i ich odejście na północny zachód, w kierunku stacji kolejowej w Bąku. Ostatecznie Ostroumow, podobnie jak Żyławski, został ukarany czternastodniowym aresztem domowym z potrąceniem połowy poborów za każdy dzień kary¹⁰⁹.

Po niepowodzeniu związanym z obławą na partyzantów prowadzoną 12 maja 1946 r. dowodzący operacją postanowili o jej zaniechaniu. Stosowny rozkaz Wariończyka mówił o zakończeniu operacji o godz. 16.00. W związku z tym oddział 16. DP, dowodzony przez Oposzniańskiego, powrócił do koszar w Gdańsku-Wrzeszczu.

Ocena udziału jednostek wojska „ludowego” w obławie na wileńskich partyzantów

Już 13 maja 1946 r., po powrocie oddziałów wojskowych do koszar w Gdańsku-Wrzeszczu, dowódca 16. DP gen. Grodzki wydał rozkaz nr 0249 o powołaniu komisji, której zadaniem było przeanalizowanie raportów z akcji przeprowadzonej w dniach 9–12 maja: „Po powrocie d[owó]dca całości ppłk Oposzniański zameldował mi o przebiegu operacji, przy czym stwierdziłem cały szereg niedociągnięć w organizacji, kary-

¹⁰⁷ Informacja o braku żywności dla żołnierzy została częściowo potwierdzona w akcie oskarżenia wobec kpt. Stanisława Miki, zastępcy szefa II Oddziału Sztabu 16. DP. Został on oskarżony m.in. o niedostarczenie ładunku żywności dla grupy operacyjnej Oposzniańskiego. AIPN Gd, 538/1397, Postanowienie w sprawie kpt. Stanisława Miki, [1946 r.], k. 4. Sprawę umorzono w czerwcu 1946 r. Stanisław Mika (ur. 10 VIII 1911 r.) – s. Pawła, ur. w Chicago w USA. W 1921 r. wraz z rodzicami powrócił do Polski. Ukończył Szkołę Podchorążych Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej (1936), skierowany do 10. pp w Łowiczu, gdzie we wrześniu 1939 r. dowodził kompanią, brał udział w bitwie nad Bzurą i został ranny. W latach 1940–1945 w niemieckich obozach jenieckich Woldenburg i Prenzlau, do Polski powrócił w maju 1945 r. Zmobilizowany do „ludowego” WP we wrześniu 1945 r., został skierowany do 51. pp 16. DP, gdzie był drugim pomocnikiem szefa sztabu. Od października 1945 r. do sierpnia 1946 r. zastępca szefa II Oddziału Sztabu 16. DP oraz szef Wyszkołowania Wywiadowczego. Od sierpnia 1946 r. był oficerem Wojsk Ochrony Pogranicza w Szczecinie i Gdańsku, zdemobilizowany w czerwcu 1947 r. i przeniesiony do rezerwy (1948). CAW WBH, TAP, 1641/79/4, Akta personalne Stanisława Miki, s. Pawła.

¹⁰⁸ AIPN Gd, 538/1394, Akt oskarżenia przeciwko kpt. Jerzemu Ostroumowowi, Gdańsk-Wrzeszcz, 5 VI 1946 r., k. 8.

¹⁰⁹ *Ibidem*, Rozkaz nr 0527 dowódcy 16. DP płk. Zygmunta Duszyńskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 30 X 1946 r., k. 17.

godnej opieszałości, a nawet tchórzostwa”. Komisja miała za zadanie „skrupulatnie” przeanalizować raporty dowódcy operacji (Oposznińskiego) oraz meldunki poszczególnych dowódców pododdziałów, przedstawić wnioski o ukaranie winnych oraz wnioski odznaczeniowe lub awansowe dla żołnierzy, „którzy specjalnie się odznaczyli podczas akcji”. Prace komisji, którą kierował szef Sztabu 16. DP Garbowski, miały zostać zakończone 16 maja. Co interesujące, jej członkiem był też Oposzniński, dowódca 60. pp, który dowodził w czasie akcji. W ten sposób stał się adwokatem we własnej sprawie, skoro to jego postępowanie miano przeanalizować i ocenić¹¹⁰. Wynikiem prac komisji było wzmiankowane wcześniej skierowanie zawiadomień do Prokuratury 16. DP przeciwko Żyławskiemu, Ostroumowowi i Mice. Sprawą Oposznińskiego zajmowała się prokuratura wojskowa w Warszawie.

Zaprezentowana już powyżej opinia Mossora na temat działań całej grupy operacyjnej pod dowództwem Wariończyka, w której skład wchodziły, poza oddziałami 16. DP, także jednostki KBW, UBP i MO, dobrze oddaje nastroje wojskowych w Warszawie w połowie maja 1946 r. Winą za niepowodzenie akcji obarczono sowieckich oficerów w polskich mundurach z 16. DP – Oposznińskiego, Żyławskiego i Ostroumowa. Ten pierwszy został ostatecznie uznany za głównego winowajcę. W dochodzeniu prowadzonym przez Naczelną Prokuraturę wojska „ludowego” stwierdzono, że „11 maja w rejonie wsi Kaliska, pow. Starogard, w czasie akcji bojowej przeciwko bandytom, a więc w czasie wojny, naruszył obowiązek służbowy:

a) za mało energicznie reagował na objaw niezdyscyplinowania i naruszania obowiązku służbowego swych podwładnych – kpt. Żyławskiego i kpt. Ostroumowa;

b) po otrzymaniu meldunku o odkryciu bandy na odcinku kpt. Żyławskiego we wsi Bartel nie udał się [tam] natychmiast, lecz dopiero po jednej godzinie, sprawdzwszy uprzednio przez swego szefa sztabu kpt. Popławskiego¹¹¹, że bandytów już we wsi nie ma;

¹¹⁰ CAW WBH, IV.521.16.9, 16. Dywizja Piechoty. Rozkazy dywizji. Rozkazy organizacyjne, oficerskie, personalne dowódcy dywizji, Rozkaz nr 0249, Gdańsk-Wrzeszcz, 13 V 1946 r., k. 310. Warto zauważyć, że w rozkazie personalnym nr 0263 z 22 V 1946 r. dowódca dywizji podał, iż dwaj oficerowie 51. pp: por. Stanisław Stępień, zastępca dowódcy 51. pp ds. polityczno-wychowawczych, oraz ppor. Orest Staniecki, zastępca dowódcy baterii 76. mm 51. pp ds. polityczno-wychowawczych, otrzymali pochwały „za bojową postawę wykazaną w walce z bandami NSZ”, co jest nawiązaniem do ich udziału w oblacie 9–12 V 1946 r. Pochwały udzielił im zastępca dowódcy dywizji ds. polityczno-wychowawczych mjr Maciej Majster. *Ibidem*, k. 333–334.

¹¹¹ Kazimierz Popławski (ur. 1913 r.) – s. Stanisława, ur. w Mostach, pow. grodzieński. W 1935 r. ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Kawalerii w Grudziądzu. W 1937 r. odbył przeszkolenie rezerwistów w 26. pułku ułanów w Baranowiczach, dowodząc plutonem łączności. Z dniem 1 I 1938 r. awansowany do stopnia podporucznika. We wrześniu 1939 r. został zmobilizowany, walczył w szeregach 25. pułku ułanów jako dowódca szwadronu i został awansowany na porucznika. W okresie okupacji pracował w gospodarstwie rolnym w miejscowości Popławy na Podlasiu. Do „ludowego” WP wstąpił w sierpniu 1944 r. i do końca kwietnia 1945 r. był szefem łączności w 2. Samodzielnej Brygadzie Zaporowej, gdzie otrzymał awans do stopnia kapitana. Od sierpnia do grudnia 1945 r. szef łączności 60. pp 16. DP, od grudnia 1945 r. do maja 1946 r. p.o. szef Sztabu 60. pp 16. DP. Awansowany do stopnia majora. Od października 1946 r. do marca 1947 r. zastępca dowódcy ds. liniowych 1. Samodzielnego Pułku Łączności w Zgierzu, od marca do lipca 1947 r. zastępca szefa łączności w Sztabie DOW II w Bydgoszczy. Zdemobilizowany z dniem 15 VII 1947 r. We wrześniu 1987 r. uzyskał zaświadczenie o przebiegu służby wojskowej celem przedstawienia w ZBOWiD, gdzie zapisano, że od 29 III do 4 X 1946 r. brał udział w walce ze zbrojnym podziemiem. CAW WBH, TAP, 1599/76/123, Akta personalne Kazimierza Popławskiego, s. Stanisława.

c) zatrzymał akcję pościgu za bandytami, wzywając do siebie kpt. Żyławskiego i dokonując odprawy z jego żołnierzami, podczas gdy czas upływał¹¹².

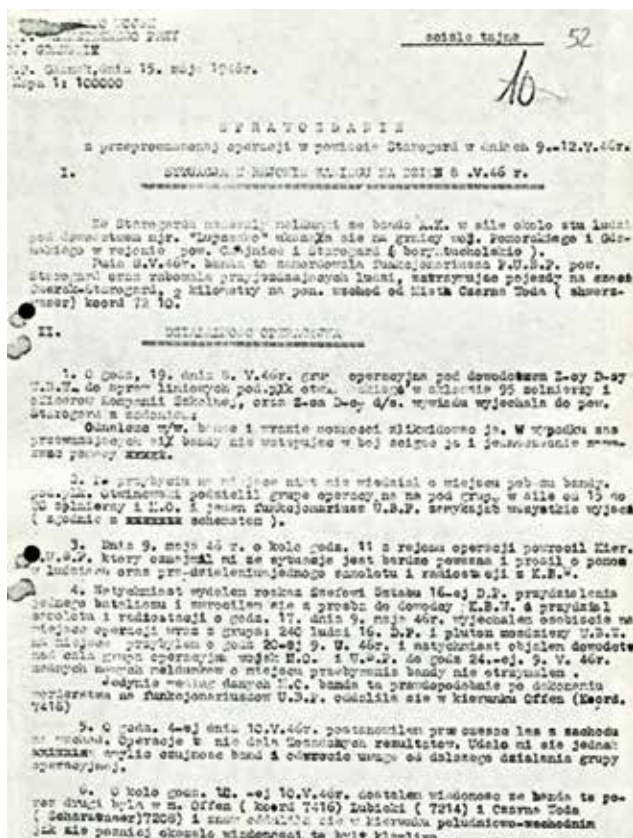
On także, podobnie jak Żyławski i Ostroumow, został ukarany jedynie dyscyplinarnie, w tym wypadku naganą.

Po zakończonej obławie na partyzantów w 16. DP zostało sporządzone sprawozdanie z przeprowadzonej operacji, które podpisali szef Sztabu Dywizji ppłk Garbowski oraz szef I Wydziału Sztabu 16. DP mjr Edmund Kwiatkowski¹¹³. Jest ono bardzo lakoniczne, jednak warto omówić kilka zawartych tam informacji. Analizując straty własne, wskazano, że jeden żołnierz został ranny w walce (sierż. Kuczyński), a czterech z 51. pp odniosło rany w wyniku nieszczęśliwego wypadku (o czym niżej). Warto też dodać, że jeszcze jeden żołnierz 60. pp, nieznan z imienia i nazwiska kapral, dostał się do niewoli, z której po pewnym czasie został zwolniony. Natomiast wskazując na straty partyzantów, powtórzono informację o dwóch zabitych i trzech rannych, co było nieprawdą, albowiem było tylko dwóch rannych partyzantów: „Jaś” i „Sykstus”. Ten pierwszy – jak wiadomo – 12 maja został pojmany w leśniczówce Drzewiny, gdzie partyzanci pozostawili go za zgodą żony leśniczego, którą potem wraz z mężem aresztowano¹¹⁴. Konkluzja sprawozdania jest następująca: „W czasie akcji żołnierze

¹¹² AIPN Gd, 538/1394, Rozkaz nr 0527 dowódcy 16. DP płk. Zygmunta Duszyńskiego, Gdańsk-Wrzeszcz, 30 X 1946 r., k. 17.

¹¹³ CAW WBH, IV.521.16/40, Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie woj. gdańskiego, okres 1 II – 3 VII 1946 r., Sprawozdanie z przeprowadzonej akcji przeciw bandom w dniach 9–12 V 1946 r., k. 62. Edmund Kwiatkowski (ur. 23 VIII 1908 r.) – s. Aleksandra, ur. w Ciechanowie. W latach 1927–1930 w Szkole Podchorążych Piechoty w Ostrowie-Komorowie, w latach 1930–1933 dowódca plutonu 71. pp w Zambrowie (jako podporucznik), a w latach 1933–1935 dowódca kompanii w 71. pp (jako porucznik). Od 1936 do września 1939 r. dowódca kompanii w Batalionie KOP „Żytyń”, wziął udział w kampanii polskiej 1939 r., ranny w walkach z Niemcami pod Mościskami. W czasie okupacji niemieckiej w konspiracji jako Edmund Zakrzewski „Nałęcz” – w Sztabie Obszaru „Zachód” AK (szef łączności, potem zastępca szefa Sztabu Obszaru), w 1944 r. awansowany do stopnia majora. Ujawnił się we wrześniu 1945 r. W konspiracji jego przełożonym był płk Grodzki, w latach 1945–1946 dowódca 16. DP. W październiku 1945 r. ochotniczo wstąpił do „ludowego” WP i został pierwszym pomocnikiem szefa Wydziału Operacyjnego w Sztabie 16. DP. Od marca 1946 r. do marca 1947 r. szef Wydziału Operacyjnego w Sztabie 16. DP (jako major, a następnie podpułkownik). Od marca do października 1947 r. szef Sztabu 16. DP, a potem (do sierpnia 1950 r.) szef Sztabu 1. DP. W sierpniu 1950 r. zwolniony z „WP” ze względu na przedwojenną służbę w KOP. W lutym 1956 r. Urząd ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie wszczął przeciwko Kwiatkowskiemu sprawę ewidencyjno-obszerną ze względu na jego służbę w KOP oraz pełnione funkcje w AK w czasie okupacji niemieckiej. Pod koniec listopada 1956 r. zaniechano prowadzenia sprawy ze względu na „brak podstaw”. CAW WBH, TAP, 1532/73/463, Akta personalne Edmunda Kwiatkowskiego, s. Aleksandra; CAW WBH, 1777/90/731, Kolekcja akt ujawnionych członków Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich, Arkusz ewidencyjny z ujawnienia Edmunda Kwiatkowskiego, k. 503; AIPN, 419/1, Kartoteka ogólnoinformacyjna, Edmund Kwiatkowski, k. 962.

¹¹⁴ W swoim zeznaniu złożonym 4 XII 1946 r. w więzieniu w Potulicach podawał, że został aresztowany przez UB 14 V 1946 r. (AIPN By, 070/359, t. 1, Protokół przesłuchania Zbigniewa Rodaka, Potulice, 4 XII 1946 r., k. 185). Jest to zapewne pomyłka, skoro po raz pierwszy przesłuchano go 13 V 1946 r. (AIPN, 01439/57, t. 3, Protokół przesłuchania Zbigniewa Rodaka, 13 V 1946 r., k. 59). „Jaś” został przesłuchany przez oficera śledczego Wydziału Wywiadowczo-Śledczego WBW woj. gdańskiego por. Ryszarda Budzyńskiego. W meldunku sytuacyjnym nr 131 z dnia 11 V 1946 r. dowódcy WBW woj. pomorskiego Skiby znalazło się stwierdzenie o odnalezieniu „bandyty” w mieszkaniu leśniczego w leśniczówce Bartel Wielki. Po aresztowaniu „Jasia” „za przechowywanie bandyty aresztowano leśniczego, żonę leśniczego i szwagra leśniczego [...]. Aresztowanych oddano do dyspozycji WBW

**Pierwsza strona sprawozdania dowódcy
WBW województwa gdańskiego płk. Dymitra
Warionczyka z operacji przeprowadzonej
w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r.,
15 V 1946 r. AIPN, 01439/57, t. 3**

tom należy wszakże zmodyfikować. Z jednej strony trzeba wskazać na zauważalny i przywoływany już wyżej brak zaufania oficerów pochodzących z Armii Sowieckiej do podległych sobie polskich żołnierzy. Stąd prawdopodobnie informacja, że to oficerowie młodszy, zapewne Polacy, mieli nie wykazać się dostateczną gorliwością w walce,

i oficerowie młodszy wykazali duże wartości moralne, doskonałą postawę i zrozumienie konieczności likwidacji band. Chętnie wykonywali wszelkie rozkazy, przejawiali dużo zapału i odwagi, co zasługuje na podkreślenie, gdyż akcja tego rodzaju była przeprowadzana po raz pierwszy¹¹⁵. Nie mniej optymistycznie rezultaty nieudanej operacji oceniał Warionczyk: „Operacja bez wątpienia miała dodatnie rezultaty. Wykazała bezsilność band w oczach ludności miejscowej. Wykazała chęć i zapał tak wojska, jak i organów bezpieczeństwa w niszczeniu band. Bandyci przekonali się, że przyszedł koniec ich bandyckiej działalności i nie dziś, to jutro zostaną zlikwidowani”¹¹⁶.

Ten optymistyczny obraz zaangażowania żołnierzy 16. DP w działania przeciwko partyzantom

Gdańsk, ponieważ operację przeprowadzono na terenie woj. gdańskiego”. Aresztowanym był leśniczy Stefan Ordowski wraz z żoną Małgorzatą (zob. przyp. 101) (AIPN, 578/200, Meldunek operacyjny nr 131 Dowództwa Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego woj. pomorskiego, Bydgoszcz, 11 V 1946 r., k. 64–65). Szwagrem leśniczego był Robert Hinc, występujący jako świadek na procesie Ordowskich w listopadzie 1946 r. Zob. APG, 10/2376/779, Akta więzienne Małgorzaty Ordowskiej, k. 7.

¹¹⁵ CAW WBH, IV.521.16/40, Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie woj. gdańskiego, okres I II – 3 VII 1946 r., Sprawozdanie z przeprowadzonej akcji przeciw bandom w dniach 9–12 V 1946 r., k. 62.

¹¹⁶ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 54; T. Łabuszewski, *5 Brygada Wileńska...*, s. 120–121.

co jednak nie znajduje bezpośredniego potwierdzenia w zachowanych materiałach. Z drugiej strony ci z żołnierzy, którzy 11 maja rano znaleźli się w kontakcie bojowym z partyzantami w Bartlu Małym, zostali bez oporu rozbrojeni przez tych ostatnich. Wariończyk raportował, że jeden z rozbrojonych kaprali oraz czterech milicjantów zostało wziętych do niewoli, lecz po jakimś czasie partyzanci ich zwolnili. Pomimo zranienia dwóch partyzantów szwadron „Lufy” zdobył w sumie siedem sztuk broni (1 rkm, 5 pepesz i 1 kbk) i bez dalszych strat własnych uniknął kolejnej obławy w dniu 12 maja¹¹⁷. Szwadron „Żelaznego”, nie biorąc bezpośredniego udziału w walce, siłą rzeczy nie zanotował żadnych strat i po połączeniu z oddziałem „Lufy” zajął się rannymi „Jasiem” i „Sykstusem”. Oba szwadrony nie utraciły też zdolności bojowej. Już 13 maja oddział „Żelaznego” prowadził dalsze działania partyzanckie, zajmując Konarzyny koło Zblewa¹¹⁸.

Należy też zwrócić uwagę na inny fragment cytowanego wyżej sprawozdania, które powstało w sztabie 16. DP, gdyż opisuje on niedostateczne wyszkolenie żołnierzy dywizji: „W czasie przeprowadzanego natarcia na bandę sierż. Hajduk Edward¹¹⁹ z 51. pp przy przechodzeniu przez płot zaczepił automatem, powodując serię ognia, na skutek której zostało rannych 4 szeregowych z 51. pp, 1 pracownik UB zabity¹²⁰”.

Oddział sierż. Hajduka wchodził w skład grupy kpt. Jabłońskiego i liczył w sumie 5–7 żołnierzy (rozbieżność w źródłach), a towarzyszył im funkcjonariusz PUBP w Starogardzie Czesław Szymańczak¹²¹. Rano 11 maja 1946 r. grupa Jabłońskiego przeprowadzała w Bartlu obławę na partyzantów. W momencie wywiązania się walki między szwadronem „Lufy” a grupą Żyławskiego Jabłoński wydał rozkaz grupie Hajduka, aby skontrolowała najbliższe budynki. Wówczas to Hajduk ze swoimi podkomendnymi skierował się na podwórze jednego z domów i jako pierwszy zaczął przechodzić przez płot. Przekazał swoją pepeszę jednemu z żołnierzy, kpr. Henrykowi Czubakowi¹²², i kiedy był na płocie, odebrał ją od niego. Wtedy, jak sam twierdził, zahaczył bronią

¹¹⁷ AIPN, 01439/57, t. 3, Sprawozdanie z przeprowadzonej operacji w powiecie Starogard w dniach 9–12 V 1946 r., Gdańsk, 15 V 1946 r., k. 55; T. Łabuszewski, *5 Brygada Wileńska...*, s. 120–121. Zdobyta broń częściowo weszła na stan uzbrojenia oddziału, część zaś została „zamelinowana” u zaprzyjaźnionych gospodarzy lub pracowników służby leśnej.

¹¹⁸ W Konarzynach ośmioosobowy patrol 5. Brygady pod dowództwem „Żelaznego” zniszczył dokumenty świadczeń rzeczowych dla gminy Stara Kiszewa i pozostawił tamtejszemu referentowi świadczeń rzeczowych zaświadczenie podpisane przez dowódcę oddziału. AIPN, 01439/57, t. 4, Meldunek szefa PUBP w Kościerzynie [Jana] Babzenki do szefa WUBP w Gdańsku, b.d., k. 39.

¹¹⁹ Edward Hajduk (ur. 13 X 1922 r.) – s. Antoniego, ur. w Białymstoku. W lipcu 1944 r. wcielony do „l” WP. W maju 1946 r. żołnierz 51. pp 16. DP. AIPN Gd, 538/1293, Akta w sprawie karnej przeciwko Edwardowi Hajdukowi.

¹²⁰ CAW WBH, IV.521.16/40, Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie woj. gdańskiego, okres 1 II – 3 VII 1946 r., Sprawozdanie z przeprowadzonej akcji przeciw bandom w dniach 9–12 V 1946 r., b.d., k. 62.

¹²¹ Czesław Szymańczak (ur. 19 III 1923 r. – zm. 11 V 1946 r.) – s. Leona, ur. w Żyrardowie, z zawodu elektromonter. Od czerwca 1945 r. funkcjonariusz WUBP w Gdańsku, najpierw w PUBP w Sławnie (jako referent), od lutego 1946 r. w PUBP w Starogardzie (jako oficer śledczy). AIPN Gd, 214/284, Akta osobowe funkcjonariusza UB Czesława Szymańczaka.

¹²² Henryk Czubak (ur. 1924 r.) – s. Stanisława, ur. w pow. łowickim. zmobilizowany do „ludowego” WP 16 V 1945 r. w RKU w Kutnie. W maju 1946 r. żołnierz 51. pp. CAW WBH, IV.521.16.32, Doniesienia o wypadkach nadzwyczajnych oraz miesięczne wykazy statystyczne wypadków nadzwyczajnych. Wyroki Sądu Honorowego 16. DP oraz charakterystyki służbowe, Doniesienie o wypadku nadzwyczajnym Henryka Czubaka, k. 634.

(spustem) o jedną z żerdzi, a że pepesza była odbezpieczona oraz nastawiona na ogień ciągły, oddał serię w grupę stojącą przy płocie. Jak potem twierdził, sądził, że były to strzały oddane przez partyzantów i, chroniąc się, upadł na ziemię. Okazało się, że czterech żołnierzy zostało rannych. Byli to żołnierze z 51. pp: wspomniany wyżej kpr. Czubak, kpr. Zygmunt Adamiak¹²³, plut. Józef Trefon¹²⁴ i plut. Józef Baczyński¹²⁵. Natomiast w wyniku postrzału na miejscu zginął funkcjonariusz PUBP w Starogardzie Czesław Szymańczak. Ranni zostali przetransportowani do szpitala w Starogardzie, gdzie okazało się, że rany plut. Baczyńskiego były śmiertelne i zmarł on 12 maja 1946 r. Po tych wydarzeniach Wariończyk nakazał aresztowanie Hajduka, w sprawie którego przeprowadzono śledztwo i skazano go na 6 miesięcy więzienia¹²⁶.

W konsekwencji w bezpośrednim starciu z partyzantami w Bartlu Małym został ranny jeden żołnierz, sierż. Kuczyński, natomiast w wyniku postrzelenia przez Hajduka śmierć poniosły dwie osoby (Szymańczak i Baczyński), a trzech żołnierzy zostało rannych. Wobec tego należy podkreślić, że omawiana potyczka była nie tylko zwycięstwem szwadronu „Lufy” w bezpośrednim starciu z żołnierzami wojska „ludowego” i milicjantami, ale wykazała też słabe wyszkolenie bojowe żołnierzy 16. DP. To ten ostatni element był przyczyną postrzelenia i śmierci członków grupy dowodzonej przez Hajduka.

Ostateczna ocena działań jednostek 16. DP w dniach 9–12 maja 1946 r. oraz wytyczne co do przyszłych działań znalazły się w rozkazie nr 0277 dowódcy dywizji Grodzkiego: „Akcja oddziału dywizji przeprowadzona przeciw bandytom na terenie powiatu Starogard wykazała wiele braków i błędów zarówno w przygotowaniu jej, jak i przeprowadzeniu. Celem lepszego przygotowania i przeprowadzania w przyszłości podobnych akcji na podstawie zarządzeń dowódcy okręgu, w uzupełnieniu rozkazu dywizyjnego nr 0266 z dnia 19 I 1946 r., rozkazuję [...]”¹²⁷. Rozkaz, ogłoszony z myślą o zbliżającym się tzw. referendum ludowym, regulował kompleksowo przygotowanie 16. DP do przewidywanych działań zbrojnych: w każdym rejonie miał zostać wydzielony

¹²³ Zygmunt Adamiak (ur. 1925 r.) – s. Antoniego, ur. w m. Krzynowłoga Mała, pow. przasnyski. Zmobilizowany do „ludowego” WP 28 V 1945 r. w RKU Ciecchanów. W maju 1946 r. słuchacz szkoły pułkowej 51. pp. Po zakończeniu służby wojskowej funkcjonariusz w PUBP w Przasnyszu (1947–1951), zwolniony dyscyplinarnie i skazany na 8 lat więzienia. *Ibidem*, Doniesienie o wypadku nadzwyczajnym Zygmunta Adamiaka, k. 632; AIPN, 0957/19, Akta personalne funkcjonariusza UB Zygmunta Adamiaka.

¹²⁴ Józef Trefon (ur. 30 IV 1921 r.) – s. Stanisława, ur. w Wymysłowie, pow. będziński, zmobilizowany do „ludowego” WP 22 IV 1945 r. w RKU Sosnowiec. W maju 1946 r. żołnierz 51. pp. CAW WBH, IV.521.16.32, Doniesienia o wypadkach nadzwyczajnych oraz miesięczne wykazy statystyczne wypadków nadzwyczajnych. Wyroki Sądu Honorowego 16. DP oraz charakterystyki służbowe, Doniesienie o wypadku nadzwyczajnym Józefa Trefona, k. 633.

¹²⁵ Józef Baczyński (ur. 1922 r. – zm. 12 V 1946 r.) – s. Jana, ur. w pow. łowickim, z zawodu szewc. Zmobilizowany do „ludowego” WP 15 V 1945 r. w RKU Kutno. W maju 1946 r. słuchacz szkoły pułkowej 51. pp. *Ibidem*, Doniesienie o wypadku nadzwyczajnym Józefa Baczyńskiego, k. 631.

¹²⁶ AIPN Gd, 538/1293, Akt oskarżenia przeciwko sierż. Edwardowi Hajdukowi, [1946 r.], k. 5; *ibidem*, Wyrok w sprawie Edwarda Hajduka, 8 VII 1946 r., k. 13–14.

¹²⁷ CAW WBH, IV.521.16/40, Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie woj. gdańskiego, okres 1 II – 3 VII 1946 r., Rozkaz nr 0277 podpisany przez gen. bryg. Stanisława Grodzkiego, dowódcę 16. DP, i ppłk. Romana Garbowskiego, szefa Sztabu Dywizji, Koszalin, 25 V 1946 r., k. 352–353. Rozkaz przygotowany na podstawie wytycznych Wydziału Operacyjnego Dowództwa OW II wydanych 25 V 1946 r. w Koszalinie. Zob. *ibidem*, Wytyczne dowódcy OW II celem zwalczania bandytów, k. 163–164.

pluton „przeciw dywersyjnym i organizującym się grupom”, wydane uzbrojenie wraz z amunicją w wystarczającej ilości, umundurowanie żołnierzy – ubiór polowy, w hełmach, a każdy oficer powinien być wyposażony w automat. Ponadto 43. Samodzielna Kompania Łączności miała zapewnić łączność radiową oraz nakazywano zgromadzić wystarczającą ilość zapasów suchego prowiantu. Rozbudowana została też część rozkazu dotycząca wyszkolenia żołnierzy: codzienne próbne alarmy plutonów „antydywersyjnych”, pogadanki dotyczące kar za oddanie broni „bandytom” oraz pięciodniowe szkolenie w zakresie:

- szyki bojowe plutonu w marszu przez las w dzień i w nocy (6 godzin),
- ćwiczenia w załadunku i wyładunku z samochodów (2 godziny),
- pluton w okrążeniu i przeszukiwaniu osiedla w terenie bezleśnym (4 godziny),
- pluton w zasadzce (4 godziny),
- pluton w okrążeniu i przeszukiwaniu osiedla otoczonego lasem – w dzień i w nocy (6 godzin),
- ćwiczenia w legitymowaniu mieszkańców osiedla, sposoby konwojowania jeńców (2 godziny),
- pluton w przeszukiwaniu lasu (6 godzin),
- ćwiczenia w załadunku i wyładunku z samochodów (1 godzina),
- pogadanki – zachowanie tajemnicy operacji (1 godzina),
- pluton w walce o osiedle zajęte przez bandytów (4 godziny),
- pluton przy wejściu w zasadzkę (4 godziny).

„W ćwiczeniach zwrócić uwagę na kierowanie grupą operacyjną w składzie plutonu przy pomocy sygnałów, na tempo prowadzenia natarcia (winno być 300 m na 5 minut), na umiętność działania w każdej sytuacji, w każdym terenie i o każdej porze.

Na kierowników ćwiczeń wyznaczyć dowódców ba[tali]onów. Na dowódców plutonów wyznaczyć dowódców kompanii i plutonów. Dążyć, by jak największa ilość oficerów brała udział w ćwiczeniach w charakterze dowódców bądź widzów [...]. Za wykonanie powyższego rozkazu są osobiście odpowiedzialni dowódcy pułków i szefowie sztabów pułków”¹²⁸. Tak skonstruowany rozkaz dowódcy dywizji świadczy o ówczesnym braku wyszkolenia żołnierzy w walkach partyzanckich i świadomości tego faktu u dowódców, tak na szczeblu dywizji, jak i dowództwa OW II w Koszalinie.

Podsumowanie

Oblawa na partyzantów mjr. „Łupaszi” w dniach 9–12 maja 1946 r. oraz starcie w Bartlu 11 maja były pierwszymi działaniami militarnymi podjętymi przez 16. DP od czasu jej sformowania w lipcu 1945 r. Od wczesnej wiosny 1946 r. stanowiła ona trzon sił komunistycznych zwalczających podziemie niepodległościowe na Pomorzu Gdańskim, na terenie ówczesnego województwa gdańskiego. Niepowodzenie pierwszej operacji wojskowej w okolicach Bartła i jeziora Wygonin wykazało jednak nieprzygotowanie wojska „ludowego” do zwalczania partyzantki. Nie sprawdził się w praktyce model dowodzenia i współdziałania osób skupionych w Wojewódzkim Komitecie Bezpieczeństwa w Gdańsku, na którego czele stał sowiecki oficer Dymitr Wariończyk.

¹²⁸ *Ibidem*, Rozkaz nr 0277 podpisany przez gen. bryg. Stanisława Grodzkiego, dowódcę 16. DP, i pplk. Romana Garbowskiego, szefa Sztabu Dywizji, Koszalin, 25 V 1946 r., k. 352–353.

Siłami wojskowymi także dowodzili oficerowie przeniesieni z Armii Sowieckiej – Piotr Oposzniański, Leon Żyławski, Jerzy Ostroumow, Wasyl Gordiejew czy Eliasz Jabłoński, którzy nie cieszyli się zaufaniem podległych sobie polskich żołnierzy. Dodatkowo okazało się, że wyszkolenie bojowe żołnierzy 16. DP jest niewystarczające, a ich zapal do walki z polskimi żołnierzami mjr. „Łopaszki” był wielce problematyczny, skoro widzieli tchórzostwo swoich dowódców. To tych ostatnich dotyczyły postępowania karne, w których zarzucano im brak energicznego dowodzenia, niewykonywanie rozkazów przełożonych czy opuszczanie miejsca starcia i pozostawienie bez dowództwa swoich podwładnych.

Jednak kolejne miesiące 1946 r. i dalszy udział jednostek 16. DP w obławach i walkach z partyzantami 5. Brygady Wileńskiej AK wykazały, że mimo podjętych przez dowództwo dywizji działań mających na celu podniesienie skuteczności bojowej nie przyniosły one spodziewanych rezultatów. W dniach 24–27 maja 1946 r. jednostki 16. DP, dowodzone przez znanego ze starcia w Bartlu Oposzniańskiego, wzięły udział w obławie na szwadron ppor. Badochy „Żelaznego” w lasach powiatu kartuskiego. Pomimo zaangażowania znacznych sił (około 250 żołnierzy i funkcjonariuszy) operacja prowadzona wspólnie z KBW, UBP i MO, znowu pod dowództwem Wariończyka, zakończyła się pełnym niepowodzeniem. Nie doszło nawet do kontaktu bojowego z partyzantami, którzy bez problemów wymknęli się z obławy. Dowódcy całości akcji (Wariończyk, Mrozek, Borkowski) nie ukrywali niechęci i braku zaufania między siłami resortu bezpieczeństwa oraz wojska „ludowego”, a dowodzenie było tak samo nieudolne jak we wcześniejszej akcji. Przywołani wyżej wysocy funkcjonariusze KBW (Wariończyk), UBP (Mrozek i Wołkow) i MO (Borkowski) wskazywali na winę wojska „ludowego”, którego żołnierze i dowódcy niedbale – w ich mniemaniu – przeprowadzali operację przeczesywania kartuskich lasów¹²⁹. Dobitnie pisał o tym w swoim raporcie z obławy w lasach kartuskich w dniu 25 maja 1946 r. Jan Wołkow z WUBP w Gdańsku: „Wracając przez Bącz, Szopę, Mojusz do Miechucina, widziałem po drodze stojące posterunki w liczbie po dwóch żołnierzy w osiedlu, reszta zaś spokojnie spała w domach. Równało się to zerem w stosunku do 9 kilometrów lasu nieobstawionego posterunkami, oprócz tych, o których nadmieniałem wyżej. O godz. 4.00 grupa MO i UB obsadziła całkowicie stronę lasu od Sianowa, tj. od miejscowości Garcz – Kożyczkowo – Sianowo. Las przeczesaly grupy wojska bez żadnego wyniku. Nie można również nazwać to przeczesaniem, gdyż drużyny były w małym składzie i szły w kupie”¹³⁰. O relacjach zaś między Wołkowem a Oposzniańskim świadczy odpowiedź tego ostatniego na propozycję przeprowadzenia wspólnej operacji przeczesania lasów, którą kierować miał ten pierwszy: „Ja nic nie robię. Wołkow przeprowadza sam akcję, zresztą nie żłób do konia, a koń do żłobu ma przyjść”¹³¹.

W majowych raportach sporządzanych przez KBW i UBP wyraźnie także wskazują się na niechęć, a nawet wrogość miejscowej ludności wobec pojawiających się w terenie sił resortu bezpieczeństwa. W zachowanych materiałach źródłowych dotyczących

¹²⁹ Szerzej o obławie na szwadron „Żelaznego” w lasach kartuskich zob. K. Polejowski, *O Polskę wolną...*, s. 109–122.

¹³⁰ AIPN, 01439/57, t. 6, Sprawozdanie z akcji przeprowadzonej w dniach 23–29 V br. przeciw bandyckiej grupie działającej w województwie gdańskim, banda „Łopaszki” [sic!], Gdańsk, 30 V 1946 r., k. 155.

¹³¹ *Ibidem*.

działań przeciwko 5. Brygadzie Wileńskiej AK na terenie Pomorza w 1946 r. często pojawia się informacja, że ludność Kociewia i Kaszub wprost sprzyjała partyzantom z AK, udzielała im informacji, żywiła, przyjmowała na noclegi, melinowała broń i amunicję.

Dowództwo OW nr II widziało jednak w zaangażowaniu wojska „ludowego” w walkę z podziemiem niepodległościowym – bez względu na jego efekty – ważny element tworzenia nowej tradycji wojskowej. Dlatego już pod koniec maja 1946 r. w jednym ze swoich zarządzeń szef Sztabu DOW II sowiecki płk Aleksander Uszpalewicz¹³² i szef Wydziału Operacyjnego ppłk Walenty Siemaszko¹³³ nakazywali dowódcom dywizji skrupulatne zabezpieczenie i przechowywanie dokumentów świadczących o zaangażowaniu wojska w walkę z partyzantami: „Meldunki i sprawozdania z działań wojska przeciw bandom należy opracowywać drobiazgowo i z odpowiednimi schematami, obrazowo przedstawiającymi objętość pracy wykonanej przez wojsko. Punkty określać koordynatą (100 000) lub od większych osiedli. Materiały te posiadają niewątpliwą wartość historyczną. Są niemałym wkładem wojska w odbudowę kraju. Nie mogą zatem ulec zniszczeniu. Materiały te powinny być starannie zbierane i zszywane w osobne teczki”¹³⁴. Należy podkreślić, że dzięki owej skrupulatności w zabezpieczaniu dokumentacji działań 16. DP i jej zachowaniu możliwe jest dzisiaj odtworzenie zaangażowania wojska „ludowego” w działania skierowane przeciwko podziemi niepodległościowemu, które bynajmniej nie miały charakteru incydentalnego, ale systemowy.

Przy okazji niejako szefostwo OW II negatywnie oceniło jakość nadsyłanych przez dowództwo 16. DP sprawozdań z akcji prowadzonych przeciwko podziemi: „Pierwsze sprawozdanie »Z akcji przeciw bandytom« było napisane tak niedokładnie i niejasno o miejscu, czasie, czynnościach i stratach naszych wojsk przy przeprowadzaniu akcji, że musiałem w tej sprawie wysłać specjalnie swego przedstawiciela”¹³⁵ – pisał Uszpalewicz. Ta sytuacja uległa szybkiej poprawie i sprawozdania z kolejnej akcji jednostek 16. DP przeciwko partyzantom 5. Brygady Wileńskiej AK, przeprowadzonej w dniach 24–27 maja 1946 r., odpowiadały już oczekiwaniom dowództwa OW II w Koszalinie.

¹³² Aleksander Uszpalewicz (ur. 1902 r. – zm. 30 VII 1946 r.) – s. Dominika, ur. w Rydze. Od 1922 r. w Armii Sowieckiej, służył w dywizjach piechoty: 51., 27., 4., 31., oraz w jednostkach chemicznych. Od czerwca 1938 r. do lutego 1940 r. w więzieniu NKWD, następnie zwolniony i przywrócony do służby. Od czerwca 1941 r. walczył z Niemcami na Ukrainie. Od sierpnia 1943 r. w armii Berlinga jako szef Sztabu 4. pp 2. DP, a następnie jako szef Sztabu 2. DP. W maju 1945 r. awansowany na pułkownika. Od listopada tego roku szef Wydziału Organizacyjno-Mobilizacyjnego i Uzupełnień Morskiego Okręgu Wojskowego, od lutego 1946 r. p.o. szef Sztabu DOW II, a następnie szef Sztabu DOW II. CAW WBH, TAP, 296/4/32/52, Akta personalne płk. Aleksandra Uszpalewicza, s. Dominika.

¹³³ Walenty Siemaszko (ur. 1911 r.) – s. Konstantego, ur. w m. Warynszczyzna, obwód witebski. W latach 1941–1945 w Armii Sowieckiej, walczył z Niemcami na Froncie Centralnym, a następnie na 3. Froncie Ukraińskim, od maja 1945 r. w „ludowym” WP (miał wstąpić „ochotniczo” w RKU Łomża), od sierpnia 1945 r. szef Wydziału Operacyjnego Sztabu Morskiego Okręgu Wojskowego (DOW II), w grudniu 1945 r. awansowany do stopnia podpułkownika. W maju 1947 r. ze względu na stan zdrowia odesłany do Związku Sowieckiego. CAW WBH, TAP, 497/58/6606, Akta personalne ppłk. Walentego Siemaszki, s. Konstantego.

¹³⁴ CAW WBH, IV.521.16/40, Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie woj. gdańskiego, okres 1 II – 3 VII 1946 r., Zarządzenie nr 025/III Sztabu DOW II, Koszalin, 28 V 1946 r., k. 201.

¹³⁵ *Ibidem*.

Warto także zwrócić uwagę na jeszcze jeden szczegół wiele mówiący o tym, jak dowódcy wojska „ludowego” w Warszawie, ale także na poziomie dowódców niższego szczebla, postrzegali walkę z oddziałami podziemia niepodległościowego. Wśród zarzutów stawianych Opoznińskiemu znalazło się stwierdzenie, że wykazał on za mało energii w walce z partyzantami, „a więc w czasie wojny”. Wynika z tego jednoznacznie, że dla dowódców wojska „ludowego” wojna wciąż trwała, a zaangażowanie żołnierzy traktowano jak udział w regularnych działaniach zbrojnych. To dlatego wśród nagród dla żołnierzy przewidywano odznaczenia wojenne, jak np. Krzyże Walecznych, przyznawane za dzielność na polu walki z nieprzyjacielem.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

0193/4519; 0193/7001; 0194/1777; 0259/436, t. 1; 0329/93, t. 1; 0957/19; 01439/57, t. 3–4, 6; 419/1; 578/200; 578/209; 644/3374; 709/515, t. 1; 873/71; 873/265; 944/291; 1855/394; 1855/656; 1855/855; 1855/927; 2449/1; 2459/1; 2460/1; 2911/1; 3426/6, t. 1.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy

049/33; 061/2; 070/359, t. 1.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku

0046/3, t. 3; 112/77, t. 1; 130/1707; 130/1246, t. 4; 146/33; 214/284; 214/513; 214/616; 214/685; 250/882, t. 1–2; 538/833; 538/1293; 538/1388; 538/1394–1397; 538/1405.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie

0116/546; 187/98–99.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu

21/3092.

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Akta więzienne Małgorzaty Ordowskiej: 10/2376/779.

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

13. Warszawska Brygada Artylerii Ciężkiej, 73. pułk artylerii haubic, Meldunki operacyjne dotyczące walki z bandytyzmem, 1 I 1946 r. – 31 XII 1946 r.: 571/1960/1366.

16. Dywizja Piechoty. Rozkazy personalne dowódcy dywizji. Wykazy obsady oficerskiej jednostek 16. DP i alfabetyczny spis oficerów dywizji, charakterystyki służbowe, 27 III – 3 VII 1946 r.: IV.521.16.9; IV.521.16/15.

Doniesienia o wypadkach nadzwyczajnych oraz miesięczne wykazy statystyczne wypadków nadzwyczajnych. Wyroki Sądu Honorowego 16. DP oraz charakterystyki służbowe: IV.521.16.32.

Grzecznowski W., „Działalność i likwidacja poakowskiego oddziału »Łupaszki« w Polsce północnej w latach 1945–1947”, praca magisterska, Wojskowa Akademia Polityczna im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1989, mps: 172.1.2198.

Historia 16. Dywizji Piechoty: IV.521.16/95.

Kolekcja Akt Personalnych: 32/52/2244.

Kolekcja akt ujawnionych członków Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich, Arkusz ewidencyjny z ujawnienia Edmunda Kwiatkowskiego: 1777/90/731.

Kolekcja Teczek Akt Personalnych: 296/4/32/52; 497/58/1004; 497/58/6606; 578/61/57; 741/61/1386; 1532.73/531; 1599/76/123; 1641/79/4.

Książka etatowa 4. zap. pp: III-372/4.

Książka rozkazów ogólnych 4. zap. pp, 19 IX 1944 r. – 10 I 1945 r.: III-372/1.

Obsada stanowisk oficerskich w 4. zap. pp, 1944–1945: III-372/2; III-372/3.

Rozkazy bojowe, organizacyjne DOW II, dowódcy dywizji i Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa oraz wytyczne DOW II dotyczące likwidacji oddziałów zbrojnego podziemia na terenie województwa gdańskiego, okres 1 II – 3 VII 1946 r.: IV.521.16/40.

Sztab Generalny Wojska Polskiego, 1945–1950: IV.501.1/A.

Zbiory autora

Poksiński J., „Działalność społeczno-polityczna Pomorskiego Okręgu Wojskowego w latach 1945–1948”, praca doktorska, Wojskowa Akademia Polityczna im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1980, mps.

Opracowania

Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych. Informator, wstęp i oprac. M. Węgliński, Gdańsk 2010.

Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956, red. S. Poleszak *et al.*, Warszawa – Lublin 2020.

Balbus T., *Henryk Urbanowicz (1926–1949)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, red. J. Żaryn, J.T. Żurek, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002.

Borkowski Ł., „Żelazny” od „Łupaszki”. *Ppor. Zdzisław Badocha (1925–1946)*, Katowice – Warszawa 2017.

Cenciewicz S., *Zdzisław Badocha (1923–1946)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, red. J. Żaryn, J.T. Żurek, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002.

Dęga C., *Oficerowie XXI wieku*, Warszawa 2003.

Dęga C., *Z dziejów Zgrupowania Partyzanckiego „Jeszcze Polska nie zginęła”*, Warszawa 2008.

Jarno W., *Samodzielne jednostki artylerii Wojska Polskiego w latach 1945–1949 – organizacja, dyslokacja i wyposażenie*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2014, nr 15.

Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny, t. 1, red. J. Żaryn, J.T. Żurek, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002.

Kowalski L., *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego a żołnierze wyklęci. Walka z podziemiem antykomunistycznym w latach 1944–1956*, Poznań 2016.

Kozłowski P., *Zygmunt Szendzielarz „Łupaszko” 1910–1951*, Warszawa 2011.

Krajewski K., Łabuszewski T., „Łupaszka”, „Młot”, „Huzar”. *Działalność 5 i 6 Brygady Wileńskiej AK (1944–1952)*, Warszawa 2002.

Krajewski K., Łabuszewski T., *Henryk Wieliczko (1922–1949)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, red. J. Żaryn, J.T. Żurek, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002.

Krajewski K., Łabuszewski T., *Zygmunt Szendzielarz (1910–1951)* [w:] *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, red. J. Żaryn, J.T. Żurek, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002.

Kruk M., *Księża Sylwestra Kończala potyczki z bezpieczeńką. Przyczynek do badań nad zagadnieniem stosunku ludności pomorskiej do „władzy ludowej”* [w:] *Żołnierzowi Niepodległej. Księga dedykowana śp. gen. Mieczysławowi Huchli*, red. T. Balbus *et al.*, Rzeszów 2012.

- Kruk M., *Potyczka pod Lipinkami 3 czerwca 1946 r.*, Gdańsk 2013.
- Łabuszewski T., *5. Brygada Wileńska AK na Pomorzu, Warmii i Mazurach 1945–1947*, Warszawa 2017.
- Motyka G., *Akcja „Wisła”. Komunistyczna czystka etniczna*, Kraków 2023.
- Niwiński P., *Antoni Olechnowicz (1905–1951) [w:] Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. 1, red. J. Żaryn, J.T. Żurek, Kraków – Warszawa – Wrocław 2002.
- Paczoska A., „Dul”, „Głowiak” i inni. *Podziemie zbrojne w powiecie sępoleńskim w latach 1945–1947*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 9–10.
- Pałka J., *Ludowe Wojsko Polskie w walce ze zbrojnym podziemiem niepodległościowym (lata 1946 i 1947)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1.
- Poksiński J., *Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1949*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1983, nr 2–3: *40 lat Ludowego Wojska Polskiego*.
- Poksiński J., *Świadczenia gospodarcze Pomorskiego Okręgu Wojskowego w latach 1945–1949*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1984, nr 117.
- Poksiński J., *Tworzenie podstaw organizacyjnych i funkcjonalnych POW w latach 1945–1949 [w:] Pomorski Okręg Wojskowy 1945–1987. Zarys dziejów*, red. A. Karnowski, Bydgoszcz 1989.
- Polejowski K., *Notes Olgierda Christy ze zbiorów Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku jako źródło do poznania działalności 5 Brygady Wileńskiej Armii Krajowej na Pomorzu Gdańskim w 1946 r.*, „Wojna i Pamięć. Czasopismo Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku” 2021, nr 3.
- Polejowski K., *O Polskę wolną i czystą jak iza. Szwadron 5 Brygady Wileńskiej AK ppor. Zdzisława Badochy „Żelaznego” na terenie powiatu kartuskiego w maju 1946 r.*, Gdańsk 2021.
- Polejowski K., *Żelazna pięść majora „Łupaszkii” na zdrajców*, „Polska Zbrojna. Historia” 2023, nr 1.
- Sadowski S., *Biogramy dowódców Okręgu z lat 1919–2007 [w:] Pomorski Okręg Wojskowy w latach 1919–2009*, t. 1: *Szkice i materiały z okazji 90. rocznicy powstania*, red. A.S. Kottowski, S. Sadowski, Toruń 2009.
- Stryczyński M., *Walka ze zbrojnym podziemiem na Pomorzu Gdańskim*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1984, nr 2.
- Szewczyk R., *Walka LWP z polskim i ukraińskim podziemiem niepodległościowym [w:] Człowiek twórcą historii*, t. 4: *Spółczesność Europy Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, red. nauk. C. Kuklo, W. Walczak, Białystok 2024.

Netografia

- Garczyński Przemysław, *Katalog funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/78676>, dostęp 30 III 2023 r.
- Gąsiorowska A., *Materiały archiwalne jednostek zapasowych piechoty z okresu 1943–1945*, https://caw.wp.mil.pl/plik/file/biuletyn/b5/b_5_12.pdf, dostęp 30 III 2023 r.
- Historia utworzenia 16 Pomorskiej Dywizji Zmechanizowanej*, <https://www.wojsko-polskie.pl/16dz/tradycje/>, dostęp 20 III 2023 r.
- Płońska A., *Egzekucja majora. Śmierć Zygmunta Szendzielarza „Łupaszkii”*, <https://przystanek-historia.pl/pa2/teksty/98617/Egzekucja-majora-Smierc-Zygmunta-Szendzielarza-Lupaszkii.html>, dostęp 10 III 2023 r.

- Polejowski K., *Pierwsze dni obecności patrolu 5. Brygady Wileńskiej AK ppor. Henryka Wieliczko „Lufy” w Borach Tucholskich (8–15 kwietnia 1946 r.)*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/106444,Pierwsze-dni-obecnosci-patrolu-5-Brygady-Wilenskiej-AK-ppor-Henryka-Wieliczko-Lu.html?search=6716709756909>, dostęp 5 IV 2024 r.
- Ryba J., „*Lupaszka*” – *partyzancka legenda*, <https://ipn.gov.pl/pl/historia-z-ipn/102255,Lupaszka-partyzancka-legenda.html?search=61979>, dostęp 11 IV 2023 r.
- Sztama P., *Garbowski Roman*, <https://zolnierzniezlomni.com.pl/bestie/garbowski-roman>, dostęp 20 III 2023 r.

Karol Polejowski (ur. 1969 r.), historyk, muzealnik, tłumacz literatury francuskiej, dr hab. Zastępca prezesa Instytutu Pamięci Narodowej. Interesuje się podziemiem niepodległościowym w Polsce północnej po 1945 r. i wsparciem dla niego ludności cywilnej oraz udziałem „ludowego” Wojska Polskiego w walce z podziemiem po 1944 r.

Autor publikacji, m.in.: *Emanuel Prokesch vel Jan Baranowski. Przyczynek do dziejów konspiracji wileńskiej w Polsce Północnej w 1946 r.*, „Biuletyn IPN” 2023, nr 3; *Żelazna pięść majora „Lupaszki” na zdrajców*, „Polska Zbrojna. Historia” 2023, nr 1; *Walka i cierpienie. Obywatele polscy podczas II wojny światowej. Katalog wystawy*, Gdańsk 2023 (wystawa czasowa prezentowana w Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku od 1 września 2019 r. do 28 lutego 2022 r.).

Ostatnio opublikował m.in.: *Gdański proces członków wileńskiej konspiracji*, „Biuletyn IPN” 2024, nr 3; *Porucznik „Stefan” – adiutant majora „Lupaszki” w 1945 i 1946 roku*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/105927,Porucznik-Stefan-adiutant-majora-Lupaszki-w-1945-i-1946-roku.html>, 2024; *Pierwsze dni obecności patrolu 5. Brygady Wileńskiej AK ppor. Henryka Wieliczko „Lufy” w Borach Tucholskich (8–15 kwietnia 1946 r.)*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/106444,Pierwsze-dni-obecnosci-patrolu-5-Brygady-Wilenskiej-AK-ppor-Henryka-Wieliczko-Lu.html>, 2024; *Sowieccy oficerowie w polskich mundurach. Przypadek 16 Dywizji Piechoty wojska ludowego*, „Biuletyn IPN” 2025, nr 3.